

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
Історико-філософський факультет**

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 44

**Збірник наукових статей з актуальних проблем
філософії, культурології, історії, психології та педагогіки**

2022

Редакційна колегія:

Герчанівська П.Е. – доктор культурології, професор, професор кафедри культурології та міжкультурних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Глушко Т.П. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Дичковський С.І. – доктор культурології, доцент, директор Інституту практичної культурології та арт-менеджменту Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Долінська Л.В. – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Педагогічного факультету Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, заслужений працівник освіти України

Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та філософії історії Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Кабардін А.В. – в.о. голови Наукового товариства студентів та аспірантів Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, студент

Мелешенко Т.В. – кандидат історичних наук, професор, заступник декана з наукової роботи Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Мєднікова Г.С. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри богослов'я та релігієзнавства Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Савельєв В.Л. – доктор історичних наук, професор, декан Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Синьов В.М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, почесний декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, президент Асоціації корекційних педагогів України

Stepaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski

Яценко О.Д. – кандидат філософських наук, доцент, заступник декана з навчально-методичної роботи Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

У збірнику подано наукові статті за матеріалами XIII Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика» (8 квітня 2022 р.), яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій ZOOM.

У працях аспірантів, студентів та молодих вчених з України та Польщі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

Рецензенти:

Виткалов С.В. – доктор культурології, професор, професор кафедри івент-індустрії, культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету

Розова Т.В. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри культурології, мистецтвознавства та філософії культури Одеського національного політехнічного університету

Упорядники:

Русаков С.С. – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри богослов'я та релігієзнавства Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Можгін Віктор – міжфакультетські кандидатські культурологічні студії, Факультет міжнародних і політичних досліджень, Ягеллонський університет в Кракові

За точність викладених фактів та коректність цитування відповідальність несе автор

Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 44. – Київ : ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2022. – 168 с.

NATIONAL PEDAGOGICAL DRAHOMANOV UNIVERSITY
Faculty of History and Philosophy

HUMANISTIC CORPUS

Issue 44

**Collection of scientific articles on contemporary problems of
philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history**

2022

Members of Scientific Board:

Herchanivska P.E., Doctor of Sciences in Cultural Studies, Professor, Professor of the Department of Cultural Studies and Intercultural Communications of National Academy of Government Managerial Staff of Culture and Arts

Hlushko T.P., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Faculty of History and Philosophy of National Pedagogical Drahomanov University

Dyckovskiy S.I., Doctor of Sciences in Cultural Studies, Associate Professor, Director of the Institute of Practical Cultural Studies and Art Management of the National Academy of Government Managerial Staff of Culture and Arts

Dolynska L.V., PhD in Psychology, Professor, Chair of the Psychology Department, Faculty of Education of National Pedagogical Drahomanov University, Meritorious Worker of Education of Ukraine

Drobot I.I., Doctor of Sciences in History, Professor, Chair of the Department of History and Philosophy of History, Faculty of History and Philosophy of National Pedagogical Drahomanov University

Kabardin A.V., Chairman of the Scientific Society of Students and Postgraduates of the Faculty of History and Philosophy of National Pedagogical Drahomanov University, student

Meleshchenko T.V., PhD in History, Professor, Assistant Dean of the Faculty of History and Philosophy for Academic and Research Affairs, Faculty of History and Philosophy of National Pedagogical Drahomanov University

Mednikova H.S., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Theology and Religious Studies, Faculty of History and Philosophy of National Pedagogical Drahomanov University

Savelyev V.L., Doctor of Sciences in History, Professor, Dean of the Faculty of History and Philosophy of National Pedagogical Drahomanov University

Syniov V.M., Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, honorary Dean of the Faculty of special and inclusive education of National Pedagogical Drahomanov University, President of the Association of Correctional Pedagogues of Ukraine

Stepaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski

Yatsenko O.D., PhD in Philosophy, Associate Professor, Assistant Dean of the Faculty of History and Philosophy for Educational and Methodical Affairs, Faculty of History and Philosophy of National Pedagogical Drahomanov University

This collection features scientific articles based on materials of the XIII International scientific conference “Scientific research: current research, theory and practice” (April 8, 2022), on the basis of the ZOOM video conferencing service.

Works by undergraduate and postgraduate students and young scientists from Ukraine and Poland address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

Reviewers:

Vytkaľov S.V., Doctor of Sciences in Cultural Studies, professor of the Department of Event Industries, Cultural Studies and Museology of the Rivne State University of the Humanities

Rozova T.V., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Cultural Studies, art History and Philosophy of Culture Department of the Odessa National Polytechnic University

Compiled by:

Rusakov Serhii, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Theology and Religious Studies, Faculty of History and Philosophy of National Pedagogical Drahomanov University

Możgin Wiktor, mgr, Wydziałowe Kulturoznawcze Studia Doktoranckie, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

The author is responsible for the accuracy of the facts and correctness of citation.

Humanistic Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 44. – Kyiv: NVP Interservice Publishing House, 2022. – 168 p.

ISBN 978-966-999-241-3

© Article authors, 2022

© National Pedagogical Drahomanov University, 2022

© NVP Interservice Publishing House, 2022

PHILOSOPHY

COMPETITION THEORY ON THE HEALTH CARE MARKET

Wrukowska Daria

*doktorantka Uniwersytetu Szczecińskiego, Wydziału Ekonomii,
Finansów i Zarządzania
dariawrukowska@gmail.com*

The participants of the healthcare market, striving to satisfy their interests, compete with each other in terms of price, attractiveness and quality of services provided. They need the ability to segment, select the target market and analyze the actions of the competition. Competition in the healthcare market encourages the allocation of limited resources between different applications in such a way as to best meet consumer expectations. The analysis of competition in the healthcare market consists of many factors and this paper is an attempt to present it (in a non-exhaustive way) together with the concepts of resource allocation and the market equilibrium process. The theory of imperfect competition in relation to the oligopolistic and monopolistic market was also presented. General issues related to the health production function as an element influencing supply and demand are characterized.

The concept of competition has been shaped like many others in the everyday practice of social life. In the colloquial sense, competition is related to activities aimed at achieving success while competing with other entities. Over time, in the context of the development of socio-economic processes in individual markets, competition has taken the form of rivalry between buyers of goods and sellers. Such competition has noticeable economic effects. In literature, the breakthrough moment in the development of the theory of competition was the work of A. Smith (1722-1790) entitled *A study of the nature and causes of the wealth of nations*, where the term “competition” was used to mean “competing in rivalry” for limited quantities of goods, or the sale of greater quantities. Competition was understood as a process of reaction to the emergence of new market forces, as well as was and is a method of achieving a new market equilibrium. A. Smith recognized that competition appears when the quantity of a given commodity on the market is lower than the effective demand, then not all of them will be able to obtain the quantity of the commodity they need. Hence there is an increase in competition, and the price goes up [Smith, 1954, p.73]. On the other hand, competition understood by J. Schumpeter (1883-1950) referred to innovation

and imitation, the stimulus of which was to achieve profits. Here, the process of competition should take place in the field of new technologies, goods, new sources of supply and modern organizational forms. If the enterprise makes profits it is imitated, hence the competition process appears [Longhi 1998, pp. 95-125].

The specificity of the services market may raise doubts as to whether, in the case of healthcare, we can speak of traditional market mechanisms. The healthcare market has regulations relating to the public or private sector. The consumption of health benefits is of a unique nature and is conditioned by the demand and supply, which is unique and individualized. The most common problem we can meet is the adaptation of the unlimited health needs of the society to the limited possibilities of their implementation, usually associated with limited funding. The healthcare market is where buyers and sellers confront each other. Kenneth Arrow (1921-2017), a Nobel laureate in economics, argued that the demand for health services is inherently unpredictable and quite irregular, because the subject of insurance, i.e. disease with its consequences, is undesirable by the consumer. It is very difficult to plan your budget this way and keep track of your expenses. The “product” cannot be tested, because the contact with the doctor is completely different than with other service providers. Medical knowledge is so complex that it is impossible for both parties to the transaction to be equally well informed. The doctor decides about everything. There are many areas that may affect a medical service differently than a product, including:

- health needs create the need for health care - health care is one of the determinants of health, next to genetic determinants, the natural environment, etc., while the need for health care is derived from the demand for health,

- externalities resulting from expanding access to health experiences by increasing public subsidies,

- asymmetry of information between service providers and patients - patients look for diagnostic information and information on treatment methods, while the service provider has information on various treatment options and, on the basis of this knowledge, makes a decision about its choice. The final effect of this asymmetry is the creation of demand by the service provider, which violates the assumptions of the classical economy about the independence of the demand and supply side of the market,

- uncertainty in the area of demand for health services and uncertainty as to the effectiveness of treatment; This makes it necessary to create a risk-taking market in the system, which may disrupt its functioning, because service providers order treatment depending on the patient’s insurance status and the willingness of the “third party” payer to cover the costs of certain procedures [Suchecka, 2016, pp. 79-83];

The demand for healthcare services can be defined as the need for a certain quantity and quality of healthcare services. Such a demand results from the consumer’s desire to meet their needs at a certain time and at a certain price. The demand for health services is conditioned by socio-economic factors and

consists of [Bukowska-Piestrzyńska, 2010 p.14]:

- dependence of demand on lifestyle and civilization,
- the occurrence of the so-called subjective progress (hypochondriacs)
- seasonality for health services,
- the need to introduce restrictions on the use of services due to their excessive consumption by patients;

The reported demand for medical services is to a greater extent the implementation of a specific health policy of public authorities than it reflects the actual health needs. In the case of healthcare, in addition to the market price, the price of the market equilibrium is influenced by the patient's waiting time for counseling, the quality of services, and the distance from the place of residence to the place of the advice provided and the time needed to cover it [Suchecka, 2016, p. 144]. The relationship between the demand and its determinants can be presented as a function that measures the relationship between the values of the variables influencing the decisions of service users and the level of demand for a given service or good [Rydlewska-Liszkowska, 2006, p. 51]. Such a relationship is presented in the following formula [Jeffers, Bagnanno, Bartlet, 1974, pp. 58-60]:

$$Q_{ms} = f(P_{ms}, P_o, F, N, W)$$

Q_{ms} - number of required health services,

P_{ms} - price of health services,

P_o - the price of alternative health goods and services

F - financial resources available to consumers,

N - population size,

W - All social needs, including the needs of benefits.

Thanks to the introduction of such a function, we can observe the variables that are the greatest determinant of demand. On the other hand, the supply in the theory of economics depends on many variables that can be easily divided into price and non-price determinants of sale. The supply on the healthcare market can be most simply defined as the number of medical services in a specific place and time [Białynicki-Birula, 2006, p. 31]. Therefore, it can be concluded that the consumption of healthcare services is limited by objective needs, subjective feelings about these needs and their potential inconvenience [Kozierkiewicz, 2008]. Due to the lack of functioning of the price mechanism in the sphere of supply and demand for health services, administrative and legal regulations and the state's health policy are gaining dominant importance. It is them that determine the level of expenditure on health care, the amount of supply (production) of medical services and the amount of demand [Białynicki-Birula, 2006, p. 9].

Therefore, assuming that the sphere of health protection can be treated as a producer of medical services, and the effect of the actions taken is a medical care product generally referred to as health or health condition. This product can be defined using information about the number [Suchecka, 2016, p. 111]:

- health services provided
- treated cases,
- therapeutic treatments,
- values of measures and measures describing the health of individuals or populations.

The function of health production is the main problem of analyzes by health economists and social policy, resulting from taking into account the role of health care for society in conjunction with medical care provided by doctors, which allows to formulate questions about the economic conditions of health production. Taking into account the specificity of the production of medical services and the manner of providing health services, economic analyzes of activities should provide answers to two basic questions: what is the share of health care in shaping the health of the population and whether it is possible to indicate the best way of producing and distributing health care resources [Suchecka, 2016].

Competition between entities forces the search for solutions that reduce production costs and improve the quality of the goods and services offered [Buzowska, 2008, p. 205]. In practice, perfect competition in the healthcare market is rare, and internal factors, both on the demand and supply side, characterize imperfect competition [Suchecka, 2016, p. 136]. Such imperfection of the supply side in the market is introduced by producers and suppliers applying monopolistic practices resulting from the competition between them. Too small number of entities offering non-standardized services and goods causes limitations in free access to medical care and disinformation on the market. A barrier to accessing the right medical service may result from a situation where only one provider of medical services is available on the market. Such a monopolist is free to dictate the prices and quantities of services provided. However, the existence of a monopoly occurs quite sporadically in today's markets. Most often there are many companies forming the oligopolistic market. In such a market, the pricing and production decisions of one medical provider are left to the decisions of others. Oligopoly (another type of imperfect competition) is the dominant structure in many health care markets, for example in hospital services and GP services, where it is more likely that there will be a few rather than many providers competing with each other and having some market power [Morris et al., 2012, p. 136].

The opposite of the oligopolistic market is the market with a large number of bidders who sell many similar products, referred to as monopolistic competition [Henderson, 2009, p. 48]. The monopolistic competition model is based on the following assumptions:

- here are many companies competing with each other on the market,
- there are no barriers to entry and exit,
- each company sells a product that differs from the competition.

The occurrence of monopolists who want to achieve the expected profit

will cause that they will strive to maintain an appropriate level of demand by introducing restrictions on the availability of medical care. On the other hand, suppliers operating under monopoly competition seek to eliminate profit because the possibility of making a profit attracts competitors, which in turn leads to lower market prices, higher production costs and lower profits. In this case, the other side of the transaction, the demand side, may reveal its imperfections in many ways as well, including limiting the number of buyers and imperfect information. In healthcare, consumers (patients) are consolidated into groups whose purchasing power leads to a reduction in the prices of medical services offered by providers [Suchecka, 2016]. The presence of one buyer in the market causes the supply curve to grow, he has to buy goods at rising prices to satisfy his needs. When deciding to buy, it is forced to compare the marginal cost of an additional unit of good, not the cost of the last unit of good purchased. This means that, rather than observing the market for equilibrium, the monopolist compares the marginal cost of buying with the demand in the market. The conditions for achieving market equilibrium in the presence of monopsony are similar to the conditions characterizing perfect competition. Society is then at a disadvantage because fewer benefits are delivered, causing shortages. This shortage is difficult to eliminate due to the lack of competition between buyers.

The discussed conditions for achieving a general equilibrium relate to private goods. On the other hand, public goods available in contemporary health systems imply a different approach to determining the conditions of equilibrium. The problem that needs to be solved in the case of public goods is the quantification of the supply, that is, the allocation of resources.

One of the most important achievements of economic theory is the first fundamental theorem of welfare economics, which applies absolutely to perfectly competitive markets, and failure to meet any of the basic assumptions of perfect competition, such as freedom to enter a market or the availability of all information, leads to price and quantity distortions and social inefficiency. Welfare economics (welfarism) is often recognized as the theoretically correct approach to social choice and the decision-making process. Its supposed superiority is derived from the foundations of the axioms of microeconomic theory, and especially of the consumer theory. Welfarism refers to utilitarian concepts in which decisions are made on the basis of aspects that can be quantified into utility, ignoring the others. The key to assessing the situation is to measure the satisfaction that individuals derive from the consumption of goods and services. According to welfarism, improving health is only a half-measure leading to the achievement of the overarching goal of increasing utility [Sen, Williams, 1982, pp. 4-8]. The contradiction of welfare economics is non-welfarism, the theory that holds that a perfectly competitive market leads to an allocation of resources that is efficient for society.

In the search for the optimal allocation of resources according to welfare economics, it is appropriate to divide the economy into classical and neoclassical.

A. Marshall (1842-1924), who introduced the concept of consumer surplus, which he defined as satisfaction resulting from the difference between the amount that the consumer would be willing to pay, and the actual purchase price of a given good, made a large contribution to the development of the classical economy. Producer's surplus is defined in a similar way, meaning the additional earnings resulting from the difference between the amount he receives and the amount that the producer would be willing to accept for producing a given good. The producer's and consumer's surpluses are defined as the sum of the obtained utility [Herbener, 1997, pp. 79-106]. Classical welfare economics presupposes the possibility of making comparisons between the preferences of individual individuals. The optimal state is understood as a situation when the sum of utility reaches its maximum value. Neoclassical welfare economics postulates ordinal utility and does not assume the option of comparisons. Utility maximization in the classical approach was replaced with the efficiency criterion based on the principle of V. Pareto (1848-1923). We speak of the Pareto principle when it is possible to achieve an improvement in the welfare of some people without worsening the fate of others. To determine the effective allocation in the meaning of Pareto, three conditions must be met [Kolasa, 2012]:

1. The marginal rate of substance between two consumer goods (the rate at which a household is able to exchange one good for another) is the same for all market participants. This is a condition known as optimal replacement.

2. The marginal rate of transformation (the rate of exchange of production factors) is the same for all factors of production. This condition is known as the optimal use of the factors of production.

3. The marginal rate of the substance must be equal to the marginal rate of transformation. This is a condition known as optimal production.

The Pareto efficiency principle is closely related to two basic theorems of welfare economics. In connection with the first proposition, the effective situation is the case of market equilibrium, so the quantity of the good that the consumer wants to buy corresponds to the quantity of the good that the producer can produce at the price level acceptable to both parties. There is then either technical, costly or allocative efficiency. On the other hand, the second theorem of budget economics says that under certain conditions an efficient allocation in the meaning of Pareto is the fulfillment of the market equilibrium with an appropriate division of the initial state of resources. The acceptance of both theorems has serious consequences for the considerations of the neoclassical welfare economy. First of all, they decided to follow the free market as the reference standard, which is the main objection to this approach for the main adherents of extravagantism. Second, they separate efficiency from equity and social justice. Summing up, it should be emphasized that according to the welfare economy, the efficiency criterion is defined in relation to the concept of utility. The optimal allocation of resources is sought by maximizing utility in the classical approach, and using the Pareto principle in neoclassical economics.

For the followers of the welfare economy, the best method of searching for the optimal allocation is the cost-benefit analysis [Kolasa, 2012].

The concept of competition theory is found in many economic analyzes and depends on a number of different factors. In classical economics, competition was mainly price rivalry, which could be understood as free competition. On the other hand, competition equated with the concept of a perfectly competitive market, could not take actions affecting the price (the producer is the price-taker) because such action was understood as striving for the position of monopolistic competition. The most pronounced difference in the meanings of this concept appears in the juxtaposition of competition as a process of competition with competition as an equilibrium end state. This study is an attempt to address several issues belonging to a very wide range of problems related to competition in the healthcare market. The review of theoretical positions concerning the phenomenon of competition as an economic mechanism shows that there is no clear decision as to the significance of this category. Basically, two types of approaches can be distinguished: static understood as a certain final state and dynamic understood as a process of competition. In the concept of competition as a final state, attention is focused on the nature of the equilibrium state in which the competition of participants of market exchange is resolved. Competition in this sense is an active process of making discoveries, creating knowledge, and creative destruction [Blaug, 2000].

BIBLIOGRAPHY:

1. Białyński-Birula P., Zmiany w systemie finansowania ochrony zdrowia w Polsce. Perspektywa międzynarodowa, Monografie: Prace Doktorskie Nr 4, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 2006.
2. Blaug M., Teoria ekonomii ujęcie retrospektywne. PWN, Warszawa 2000.
3. Bukowska-Piestrzyńska A., Finansowanie marketingu w ochronie zdrowia, CeDeWu, Warszawa 2010.
4. Buzowska B., „Urynkowiony” system usług medycznych – argumenty za i przeciw, „Zdrowie Publiczne” 2008, nr 118 (2).
5. Henderson J.W., Health Economics and Policy, Mason 2009.
6. Herbener J., The Pareto rule and welfare economics, „Review of Australian economics”, 1997, nr (10).
7. Jeffers J.R., Bagnanno M.F., Bartlet J.C., On the demand and versus Reed for medical services and the concept of shortage, „ American Journal of Public Health” 1974, 64 (1).
8. Kolasa K., Optymalna alokacja zasobów w ochronie zdrowia, ABC a Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
9. Kowalska K., Racjonowanie usług medycznych – spojrzenie ekonomisty, „Diametros” 2005, nr 5.
10. Kozierekiewicz A. (red.), Koło ratunkowe dla szpitali. Od doświadczeń do modelu restrukturyzacji, Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań 2008.
11. Longhi C., Raybaut A., Free Competition, w: Markets and Organization, red.Arena R., Longhi C., Springer 1998.
12. Rydlewska-Liszkowska I., Podstawy ekonomiki zdrowia – wybrane zagadnienia ekonomiczne ochrony zdrowia w miejscu pracy, Instytut Medycyny Pracy im. Prof. Nofera, Łódź 2006.
13. Sen A., Williams B., Utilitarianism and Beyond, Cambridge University Press, Cambridge 1982.
14. Smith A., Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów, t. 1-2, Warszawa 1954.
15. Suchecka J., Ekonomia zdrowia i opieki zdrowotnej, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ БЕЗПЕКИ В БУТТІ ПІДЛІТКА В УМОВАХ ВІЙНИ

Петриченко Дана Сергіївна,

*студентка ВСП «Сумського фахового коледжу Сумського
національного аграрного університету»,
rubanrov@ukr.net*

*Науковий керівник –
канд. філ. наук, викладач-методист Рубан О.В.*

Підлітковий вік – важливий період життя людини, коли відбувається формування людини як особистості та формування самосвідомості. На нього впливає все навколишнє середовище, тому молода людина - підліток зазнає ряд небезпек. Самоусвідомлення проблеми сприятиме формуванню безпечного буття підлітка.

Метою роботи є з'ясувати загрози безпеки підлітка та запропонувати шляхи оптимізації процесу створення безпечного буттєвого середовища шляхом аналізу впливів та ролі самоосвіти, державних організацій на цей процес у звичайному житті та в умовах воєнного стану/війни.

Для реалізації мети дослідження були використані такі методи: синтез, аналіз, систематизація; метод запитань, герменевтика та діалектика; проведення опитування, узагальнення отриманих практичних результатів.

Безпека – відсутність дії факторів ризику, що можуть загрожувати життю, фізичному чи психічному здоров'ю, а також може створити ситуації заповдіння збитків навколишньому середовищу або майну. Безпечне буття, є результатом взаємин між людиною та її довкіллям. Проблемами безпеки цікавилися у своїх працях філософи: Сократ (вважав людиною, центром буття, що знаходиться у пошуку себе і впливає на безпеку), Г. Гроцій (описав метод збереження взаємної безпеки завдяки дотриманням правил співжиття), Ж.-Ж. Руссо (розглянув безпеку результатом досягнення природності людини, як прагнення захистити своє тіло, себе від сторонніх факторів, самозбереження) тощо. На сучасному етапі, визнання та закріплення на правовому рівні основних прав і свобод, чітке формулювання їх змісту та реалізація у повсякденному житті забезпечують людям безпеку у нормативно-правовому контексті [1]. Існуючі закони в Україні регулюють поведінку людей та забезпечують захист підлітків, створюючи безпечне середовище для життя.

Специфіка підліткового віку полягає в імпульсивності характеру, змінами в поведінці. Так, філософ С. Холл описує цей період зростанням конфліктності, емоційної нестійкості [2]. Загалом це пов'язано з виходом дитини на нову позицію у суспільстві, а також з пошуком себе – активізація процесу самопізнання, формування самосвідомості. У підлітковому віці саме соціалізація є фундаментальним фактором ризику. У своїх працях,

наприклад Ж.-Ж. Руссо розглянув соціалізацію як залежність людини, її розвитку від середовища, виховання та інших умов суспільства [2].

Питання безпеки підлітка прямо залежить від його активності, тому ми можемо означити ряд небезпек, наприклад природні та соціальні.

Істотними факторами ризику для підлітка є недостатні знання щодо питання безпеки, не усвідомлення можливих ризиків, внаслідок своєї активності, та невміння адаптуватися до них. Велику роль у формуванні знань підлітка з будь-якої теми становить самоосвіта. Для отримання інформації для з'ясування ставлення підлітків до питання самоосвіти з теми безпеки, ми провели опитування серед студентів ВСП «Сумського фахового коледжу СНАУ» віком від 14 до 17 років, Аналіз відповідей опитування встановив, що більшість підлітків обізнані у темі безпеки, користуються ресурсами, що знаходяться офлайн та онлайн для самоосвіти. І тільки невеликий відсоток – взагалі не цікавилися цією темою.

Також ми намагалися з'ясувати, шляхом опитування, серед студентів їх оцінку власної безпеки восени 2021 року. 150 підліткам 14-17 років було запропоновано оцінити безпеку буттєвого середовища за п'ятибальною шкалою, де «5 балів – повністю безпечне середовище». Як свідчить результат, більшість респондентів у сучасному соціумі почуваються у безпеці, але оцінюють свою безпеку на 4 бали, що можемо пояснити, як знання можливої загрози життю та здоров'ю у будь-який момент за непередбачуваних обставин так і певною невпевненістю. Відмітимо важливу роль близьких людей, освітян, спеціалістів їх свідоме ставлення та цілеспрямована діяльність в напрямку створення безпечного середовища, є запорукою безпеки для підлітка. В умовах війни питання безпеки та безпечного середовища актуалізується та набуває нового значення. Цей момент є перспективним у нашому дослідженні надалі.

Заклади освіти, позашкільні заклади, представники державних і громадських організацій повинні проводити системну просвітницьку роботу з питань безпеки підлітка, формуючи культуру безпечної поведінки.

У житті зустрічаються випадки, коли тільки кваліфіковані працівники можуть допомогти з певною проблемою. Саме для цього існують державні соціальні заклади, установи, громадські організації, у яких надається консультації як дорослим, так і підліткам. Неповнолітні можуть звертатися за правовою інформацією або консультацією за телефоном організації, безпосередньо у найближчому центрі надання послуг. І чисельність звернень до спеціальних органів про допомогу з питань безпеки зростає. Це є свідченням актуальності питання безпеки та існуванням безпечного середовища, усвідомлення проблеми.

Феномен безпеки підлітка у воєнний період має свої характерні ознаки, що відрізняють його від звичайного, мирного часу. Війна, у філософському форматі, складне соціально-політичне явище, стан, в основі якого є збройна боротьба між державами, класами або націями. Воєнний стан у суспільстві супроводжується наявністю організованої збройної

боротьби в певній специфічній формі, що має вплив на основні форми буття. Результатом такої боротьби є руйнування матеріальної бази країни, депопуляція населення та зниження психічного та фізичного здоров'я людини (в контексті роботи – підлітка). В сучасних українських реаліях, спеціалісти пропонують спеціальні курси, зустрічі підтримки для молодих людей – підлітків. Особливо активно в роботу включаються психологи навчальних закладів та центрів/клінік дружніх до молоді.

Підлітки 14-17 років є вразливою верствою населення, тому на збереження їх безпеки під час війни приділяється більше уваги у порівнянні з дорослими людьми. Розв'язання проблеми безпечного середовища підлітка – обов'язок батьків, опікуна або старшої, відповідальної за нього особи. Держава, в свою чергу, створює всі можливі шляхи для формування безпечного буття підлітка. Для оновлення знань і застосування їх у реаліях, кваліфікованими працівниками з охорони безпеки розроблено пам'ятки з основними правилами поведінки та алгоритми дій підлітка під час війни, враховуючи їхні вікові особливості.

Отже, у роботі було з'ясовано фактори-загрози безпеки підлітка, умови створення безпечного середовища у звичайному житті та в умовах воєнного стану/війни, а також було розглянуто вплив самоосвіти, державних органів та організацій на цей процес, сформований подальший напрямок дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тихий В. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. Вісник Національної академії правових наук України №2 (85) 2016. URL: <http://medbib.in.ua/krizis-podrostkovogo-vozrasta-42040.html>
2. Єрмолаєва М. Криза підліткового віку / Психологія розвитку: Методичний посібник для студентів заочної та дистанційної форм навчання. 2003.

CULTURAL STUDIES

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВІЙСЬКОВОГО ВТОРГНЕННЯ

*Мищенко Марина Олексіївна,
завідувач відділу культурної спадщини
та пам'яткоохоронної справи
Інституту культурології НАМ України
mishchenko_m@ukr.net*

Збереження культурного надбання безумовно має надважливе значення, при цьому кожен народ робить свій внесок у становлення та загальний розвиток не лише своєї національної, але й світової культури. Таки чином проблема охорони культурної спадщини має глобальний характер, її розв'язання є можливим виключно шляхом спільної діяльності світової спільноти, яка будується, зокрема, й завдяки практичній реалізації комплексних запобіжних заходів, визначених міжнародним пам'яткоохоронним законодавством.

Починаючи від 24 лютого 2022 року, коли під приводом «спеціальної операції» та реалізації вигаданих безпекових цілей росія розпочала військове вторгнення на територію України, актуалізувалися не лише першочергові питання захисту людського життя та здоров'я, забезпечення продуктами харчування та товарами першої необхідності, охорони об'єктів критичної інфраструктури, але й збереження основ української національної культури, які також стали безпосереднім об'єктом умисних посягань країни-агресора – культурних надбань нашого народу (як нерухомих пам'яток національного та місцевого значення, так і рухомих об'єктів – культурних цінностей).

За офіційною інформацією Міністерства культури та інформаційної політики України, станом на 31 березня 2022 року, вже зафіксовано 135 епізодів воєнних злочинів росіян, спрямованих проти культурної спадщини нашої держави, зокрема, руйнування та різного ступеня пошкоджень зазнали 58 об'єктів культурної спадщини [1]. З метою повної та всебічної фіксації посягань на культурне надбання України було створено національну інтернет-платформу, де кожна людина може не лише ознайомитися з інформацією про відомі злочини, але й за простою процедурою особисто

розмістити відому їй текстову та фото- чи відеоінформацію про них. Таким чином до повного завершення військових дій фактично кожен об'єкт культурної спадщини, який знаходиться на території нашої держави, перебуває в зоні ризику – відсутня можливість вжити всіх необхідних заходів для його захисту від посягань країни-нападника.

Питанням міжнародного захисту культурної спадщини присвячена вагома кількість нормативно-правових актів, які в різні періоди були ратифіковані нашою державою. Разом із цим, базовими, в контексті досліджуваної проблематики вважаємо положення Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту від 14 травня 1954 року з двома додатковими Протоколами до неї (далі – Конвенція) та Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини від 16 листопада 1972 р.

Загалом текст Конвенції не містить достатньо конкретизованої інформації щодо способів охорони культурних цінностей під час військового конфлікту. У двох статтях – 4 та 5 [2], йдеться про форми виявлення поваги до культурних цінностей в означений період (зокрема, заборона використання цих цінностей для цілей, які можуть призвести до їх руйнування чи пошкодження, і утримання від будь-якого ворожого акту, спрямованого проти цих цінностей; утримання від застосування будь-яких репресивних заходів, спрямованих проти культурних цінностей та інші), а також особливості ставлення сторонами, які ратифікували Конвенцію, до культурних цінностей в умовах військової окупації (зокрема, в міру можливості, підтримувати зусилля представників національної влади окупованої території для забезпечення охорони та збереження культурних цінностей; за умови, якщо існує нагальна потреба в збереженні культурних цінностей, розміщених на окупованій території та пошкоджених у ході військових операцій, вживати державою-окупантом, наскільки це можливо, найнеобхідніших заходів для охорони цих цінностей у тісній співпраці з названими владними представниками).

Варто звернути увагу на Главу VI Конвенції, де в ст. 18 визначено особливості її застосування, а саме, те, що деякі положення набувають чинності ще у мирний час, однак вона безумовно «буде застосовуватися у випадку оголошення війни чи будь-якого іншого військового конфлікту, який може виникнути між двома чи декількома Високими Сторонами, які домовляються, навіть якщо стан війни не було визнано однією або декількома з них».

Таким чином, маскування активного військового вторгнення під будь-які удавані мирні способи врегулювання взаємин між державами-Сторонами Конвенції не нівелює потребу дотримуватися її положень. Разом із цим, судячи зі змісту означеного міжнародного документа, відповідальність за порушення Сторонами визначених норм обмежується їх національним кримінальним законодавством, при цьому персональне притягнення до відповідальності здійснюється незалежно від громадянства

осіб-порушників.

Відповідно до Другого протоколу до Конвенції від 26 березня 1999 року, який набув чинності для нашої держави 30 червня 2020 року, було суттєво доповнено окремі положення, зокрема, це стосується заходів щодо дбайливого ставлення до культурних цінностей, застережних заходів під час нападу та захист культурних цінностей на окупованій території, питань надання їм посиленого захисту. Також були певною мірою конкретизовані норми щодо кримінальної відповідальності за скоєні злочини, юрисдикції і кримінального переслідування винних осіб, однак загальні підходи не було змінено – визнання діянь, вчинених у межах порушення норм Конвенції, кримінальними злочинами здійснюється згідно з національним законодавством конкретної держави-сторони Протоколу із встановленням за них відповідних покарань.

Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, ратифікована Указом Президії Верховної Ради 4 жовтня 1988 року не має на меті забезпечити охорону означених видів спадщини саме під час збройних конфліктів – має більш універсальний характер, однак відповідно до ст. 6 зобов'язує «не вдаватися до будь-яких навмисних дій, що могли б завдати прямо чи посередньо шкоди культурній і природній спадщині, зазначеній у статтях 1 і 2, яка розміщена на території інших держав - сторін цієї Конвенції» [3].

Отже, агресивна війна росії проти України є свідченням того, що практична реалізація норм міжнародного права про захист культурної спадщини залежить виключно від реальних дій, а також дійсних намірів держави-нападника. Очевидним є те, що навіть за умови ратифікації базових міжнародних конвенцій в означеній сфері, відсутні жодні гарантії дійсного дотримання відповідних норм, спрямованих на захист об'єктів культурної спадщини, а також дієві механізми міжнародно-правового впливу на порушників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. МКІП зафіксовано 135 епізодів воєнних злочинів росіян проти культурної спадщини в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://mkip.gov.ua/news/7021.html>.
2. Конвенція о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта 1954 года [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157#Text.
3. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text.

СТОРІНКАМИ ГАЛИЦЬКОГО ТЕАТРАЛЬНОГО ЖИТТЯ КІНЦЯ ХІХ-ХХ СТОЛІТЬ

Романюк Леся Богданівна

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри музичної україністики

та народно-інструментального мистецтва Прикарпатського

національного університету імені Василя Стефаника

ORCID 0000-0003-0206-7420

Східна Галичина здавна була територією географічного та соціокультурного пограниччя, в межах якого взаємодіяли і взаємозбагачувалися культури різних народів: українського, польського, німецького, єврейського та ін. Починаючи з 1772 року регіон став невіддільною частиною Австрійської імперії, внаслідок чого чітко визначився пріоритет німецькомовних та польськомовних культурно-мистецьких товариств та інституцій. З'являються перші напів-професійні мандрівні театри, а у Львові постає постійнодіючий театр, де співіснують німецька і польська трупи.

Розвиток театрального руху у Станиславові (нині Івано-Франківську), як одному із важливих центрів культури і мистецтва, відбувався відповідно до тенденцій, характерних для Галичини, на тлі вагомих зрушень у політичній, економічній та соціокультурній сферах, що відповідним чином позначилося на напрямках діяльності театральних осередків. Поліетнічність стала визначальним чинником для розвитку культури міста та регіону в цілому, а отже, виникнення українських, польських та єврейських драматичних товариств було цілком закономірним явищем. Діяльність польського «Театру імені Олександра Фредра», «Українського народного театру ім. Івана Тобілевича», єврейського «Музично-драматичного театру ім. Абрахама Гольдфадена», а також драматичних гуртків при громадсько-просвітницьких і мистецьких організаціях у площині театрального мистецтва була позначена національними рисами і водночас збагачена міжнаціональними контактами. Мистецька практика театральних товариств Станиславова не обмежувалась вузькими рамками одного міста, а завдяки гастрольним подорожам поширювалась на територію всієї Галичини, що було важливим просвітницько-пропагандистським чинником розвитку театрального мистецтва поліетнічного регіону.

Діяльність створеного у 1892 році театру ім. Олександра Фредра відіграла важливу роль у культурно-мистецькому житті Станиславова та Східної Галичини як яскраве явище. Формуючись у складних суспільно-політичних умовах театр став першою серед такого типу установ у Станиславові та вніс свою лепту у розвиток театрального мистецтва того часу. Поєднуючи у репертуарі різножанрові та різностильові музично-драматичні постановки, театр ім. О. Фредра продовжував традиції, які склалися у

театральному середовищі другої половини XIX ст. Його репертуарна палітра включала класичні і сучасні твори польської та світової драматургії у різних жанрах: історичні драми, трагедії, комедії, водевілі, фарси, оперети, опери. Серед постановок театру опери: «Ромео і Джульєтта», «Отелло», «Гамлет» В. Шекспіра, «Вільгельм Тель» Й. Блізінського, «Розбійники» Ф. Шіллера, «Уріель Акоста» К. Гуцкова, «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича, «Дзяди» А. Міцкевича, «Дама з камеліями» О. Дюма-сина, «Марія Стюарт», «Дівочі обітниця», «Велике братство» О. Фредра [2]. Для виконання головних ролей залучали запрошених артистів з інших міст Галичини, що загалом було характерним явищем для театрів другої половини XIX – першої половини XX ст. Серед них відомі артисти Роман Желяровський (Roman Żelazowski), Гелена Моджеєвська (Helena Modrzejewska), Станіслав Геровський (Stanisław Gherowski), Феліція Стахович (Felicia Stahowicz) та Анджей Мелевський (Andrzej Mielewski). Участь цих артистів сприяла зростанню іміджу театру та загального рівня вистав.

Враховуючи те, що значною етнічною частиною населення Станиславова були українці, створення власного театру стало пріоритетним завданням активної громадськості. Театр мав стати просвітницьким центром, який би спрямовував свою діяльність не лише на розваги, але й плекав, розвивав та поширював національну культуру. Український театр ім. Івана Тобілевича розпочав свою діяльність у 1911 р. як аматорський гурток і згодом переріс у професійний театр (1927 рік), що був одним із кращих у Галичині. За роки діяльності театру відбулася еволюція від характерних із середини XIX ст. лірико-побутових драм і комедій («Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» І. Котляревського та сценічних адаптацій творів Ю. Коженювського і Г. Квітки-Основ'яненка, що склали основу репертуару перших українських театрів) до опер, оперет і новітньої європейської та української драми («Украдене щастя» І. Франка, «Циганка Аза» М. Старицького, «Лісова пісня» Лесі Українки, «Брехня» В. Винниченка, «Мина Мазайло» М. Куліша, «Грішниця з Паго-Паго» за С. Моемом, «Чорт» Ф. Мольнара). У період з 1931 р. діяльність театру набуває широкого розмаху, у тому числі завдяки гастрольним поїздкам по Галичині. У цих гастрольних подорожах театр представив постановки за історичними драмами «Мотря», «Батурина», «Мазепа» Б. Лепкого, «Сонце руїни» В. Пачовського, «Чумаки» І. Карпенка-Карого оперети «Королева кіно», «Добропорядна Сусанна» Ж. Жільбера, «Ой не ходи, Грицю» В. Александрова, «Пепіна» Р. Штольца, «Весела вдова» Ф. Легара, «Княгиня Чардаш» І. Кальмана, «Корневільські дзвони» Р. Планкетта, опера «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського, «Життя Парижу» Ж. Оффенбаха, які викликали великий інтерес місцевого населення. Це свідчить, з одного боку, про те, що товариство Тобілевича йшло пліч-о-пліч з іншими театрами того часу, а з іншого, що його виконавський рівень дозволяв здійснювати різнопланові сценічні постановки.

На сцені станіславівського театру працювали відомі режисери та ар-

тисти: Г. Мінченко-Сіятовський, Я. Давидович, В. Блаватський, М. Бенцаль, І. Рубчак, К. Рубчакова, В. Левицька, Г. Совачова, Л. Кривицька, А. Нижанківський, Л. Боровик, Н. Лужницька, К. Козак-Вірленська, Л. Гладка, М. Скала-Старицький, Ф. Базилевич, І. Даньчак, Л. Ленська та інші. При товаристві діяв постійний оркестр, а також хор і балетна група. Після 1939 року Український театр у Станиславові продовжив свою діяльність вже як театр імені Івана Франка та успішно розвивається і в наш час [3].

Поряд із польським та українським у Станиславові з 1913 – 1941 рр. діяло музично-драматичне товариство ім. Абрагама Гольдфадена (towarzystwo muzyczno dramatyczne im. A. Goldfadena). У репертуарі театру переважали мелодрами зі співами і танцями, оперети та історичні драми, що було характерною рисою для всіх єврейських драматичних мистецьких утворень того часу [1]. Серед найпопулярніших: Драма «Уріель Акоста» за однойменною трагедією Карла Гуцкова, «Міреле Ефрос» та «Сирітка Хася» Я. Гордіна, «Скарб», «Акції», «Тев'є-Молочник», «200 тисяч» і «Доктор» «Яків і сини», «Суламіф», комедії «Бар-Кохба» або інакше «Герой, або другий Самсон», «Капризна дочка» або «Обидва злодії» А. Гольдфадена, «Єврейський пан» Н. Шайкевича, «Кожен прагне свого ідеалу» Д. Пінського. У театрі ім. А. Гольдфадена розпочав свою кар'єру відомий єврейсько-польсько-німецький актор Олександр Гранак (Alexandr Granach), який з великим успіхом виступав на багатьох сценах Польщі і Німеччини, був відомим у Голлівуді та знімався у одному фільмі разом із Гретою Гарбо. Постановки сценічних творів здійснювалися за участю симфонічного оркестру, який був організований при товаристві [3].

Отже, мистецька практика польського «Театру імені Олександра Фредра», «Українського народного театру ім. Івана Тобілевича», єврейського «Музично-драматичного театру ім. Абрахама Гольдфадена» у площині театрального мистецтва була позначена національними рисами і водночас збагачувалася міжнаціональними творчими контактами. Соціальна природа театрального мистецтва, його доступність широкому середовищу громадськості міста і краю стала важливим комунікативним фактором його естетичного та соціокультурного функціонування. Розвиток проблемно-ідейного діапазону п'єс театрального репертуару був спрямований на поступовий відхід від не завжди високого ґатунку розважальних жанрів до модерних драм, які потребували вироблення нової сценічної естетики. Завдяки гастрольним подорожам мистецька діяльність театральних товариств поширювалася на територію всієї Галичини, що було важливим чинником розвитку театрального мистецтва багатоетнічного регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вайс Арон. Страницы истории еврейского театра в Галиции : сб. статей / Львовский областной еврейский благотворительный фонд «Хесед Арье». Львов : Хесед Арье, 2002. 46 с.
2. Листування з дирекцією польського театру «Олександра Фредра» в м. Станіславові про надання субвенцій. Центральний Державний Історичний Архів України у Львові (ЦДА УЛ). Ф. 165. оп. 4. спр. 214. 63 арк.
3. Романюк Л. Б., Черепанин М. В. Музичне і театральне життя Станіславова (друга половина XIX – перша половина XX ст.) : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2016. 508 с.

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND THE WAR IN UKRAINE

Smorzewska–Mickiewicz Bożena
Faculty of Economics, Finance and Management
University of Szczecin
Institute of Economics and Finance
doctoral student
e-mail: bozenasmickiewicz@wp.pl

Abstract: The essence of doing business is to make money. Some companies, in order to make a profit, may carry out robbery, aiming their goals by all means, so it is important to have social control and laws, setting impassable limits. In the situation of war in Ukraine sanctions were introduced, therefore some companies do not trade with Russian contractors and do not do business in Russia. There are companies that, in view of the crimes committed against the Ukrainian people, voluntarily abandon the Russian market. Unfortunately, there are also companies that choose not to leave the Russian market. This is despite the knowledge of Russian bombing of cities, hospitals, schools and humanitarian aid centers in Ukraine; despite the knowledge of human rights violations and crimes of genocide; despite torture, mass deportation of civilians to Russia, including children. The fate of the abductees still remains unknown to the Ukrainian government, their families, and international public opinion. Mass graves of civilians in Буча (English: Bucha), where victims of genocide were buried with their hands tied on their backs and murdered with a shot to the back of the head, are now being discovered in the areas abandoned by Russian troops.

The object of our consideration is corporate social responsibility in the face of war and humanitarian crisis. The aim of the chapter is to present the market behavior of enterprises and society towards the crimes of genocide committed in Ukraine. It is hypothesized that the boycott of companies run by Civil Society, significantly affects the profits of companies doing business in Russia. The research method uses secondary analysis of statistical data, foreign and domestic literature.

Keywords: Corporate social responsibility (CSR), environmental, social and corporate governance (ESG), sanctions, boycotts, Civil Society.

Motto:

*Który skrzywdził człowieka prostego
Śmiechem nad krzywdą jego wybuchając,
Gromadę błaznów koło siebie mając
Na pomieszczenie dobrego i złego,*

*Choćby przed tobą wszyscy się sklonili
Cnotę i mądrość tobie przypisując,
Złote medale na twoją cześć kując,
Radzi że jeszcze jeden dzień przeżyli,*

*Nie bądź bezpieczny. Poeta pamięta
Możesz go zabić - narodzi się nowy.
Spisane będą czyny i rozmowy.*

*Lepszy dla ciebie byłby świt zimowy
I sznur i gałąź pod ciężarem zgięta*

Czesław Miłosz, "Który skrzywdził", Washington D.C., 1950 [1, p. 1].

Introduction

Chris Laszlo (2008) notes that we are part of a larger system (business ecosystem), which requires readiness to understand an even broader system (economic and social) and the consequences of our actions at the individual, social, organizational, and ultimately global level [2, p. 58]. The volatility of the economic environment, intensifying globalization processes stimulate organizations to seek ways to ensure development and survival, including through the implementation of the principles of sustainable development and corporate social responsibility strategies.

Corporate social responsibility is the organization's responsibility for the impact of its decisions and actions on society and the environment. It should be ensured by transparent and ethical conduct that contributes to sustainable development, including the well-being and health of society. So how should businesses behave in times of war? This is the most important question and undoubtedly the most difficult test faced by business in the face of the war in Ukraine.

As Boleslaw Rok notes, so far in business, especially in our part of the world, companies have usually declared: we are neutral and we do not speak about politics. This taboo has just been broken [3, p. 1]. The public is increasingly calling for multinational companies to completely shut down business in Russia and not to keep employees there. It articulates that the attack on Ukraine is not only the fault of Putin and his administration, but all Russians are to blame for the war and the crimes. The public attitude presented is a completely different scale of expectations for business, which is completely unprepared for the fact that it must nevertheless address politics and present a clear ideological statement [3, p. 1]. As Richard Branson¹ (2022) urges: "For business leaders, this is the moment to come together and stand up for Ukraine's sovereignty. Even if it comes at a price, all of us should send a clear message that unilateral aggression is always unacceptable and that the global business community will support the full range of sanctions against any nation that seeks to violate the sovereignty of another" [4, p. 1].

According to the Author, today society expects business to become more involved and to make clear what it intends to do in the face of Russia's crimes: support the regime or shut down its operations. As customers, we are still lost in the maze of general announcements of companies, or maybe just bots, which means in corporate language: suspend, separate, stop, close down the business, and those who are the authors of these announcements still believe that the recipients are easy to manipulate. The striking lack of integrity and manipulation of reality ultimately affects trust, the company's image in society and its reputation.

¹ Richard Branson - Founder of The Virgin Group, one of the world's most recognisable brands, which has grown across a wide range of sectors from travel to telecoms, health to banking and music to entertainment. Available at: <https://www.virgin.com/branson-family/richard-branson> 03.04.2022).

Material and methods

The subject of our consideration is corporate social responsibility in the face of war and humanitarian crisis. The purpose of the chapter is to present the market behavior of companies and society in the face of crimes committed in Ukraine. It is hypothesized that the boycott of companies run by Civil Society, significantly affects the profits of companies doing business in Russia. The research method uses secondary analysis of statistical data, foreign and domestic literature.

Results and discussion

Social responsibility can be implemented by any company, regardless of its size and financial situation. Many CSR initiatives relate to technological solutions, which are associated with production processes and the elimination of harmful effects on humans and the environment. Responsible management in accordance with the standards of corporate social responsibility is in line with the current trend among consumers, therefore it is an opportunity for the company's profit. More than 90% of consumers around the world choose brands whose actions are associated with a good impact on society or the environment [5, p. 129].

There is no single universal definition of corporate social responsibility. Generally, it is such a conduct of business, which not only brings economic effects, but also is ethical. Corporate social responsibility includes, among others, market environment, environmental protection or public environment [5, p. 131]. For the purpose of this chapter, we will assume that corporate social responsibility is "an effective process of corporate management, which by responding to the identifiable expectations of the company's stakeholders, contributes to increasing its competitiveness, ensuring stability and sustainable development, while shaping favorable conditions for economic and social development, creating both social and economic value" [6, p. 77].

Initially, CSR was treated as a voluntary involvement of organizations in pro-social activities, as a result of which the activity of companies was mainly limited to image projects. This is because a consistent and positive image of the company in the environment is a resource that can generate future profits. Reputation of the organization is related to the evaluation of the company on the basis of comparison with other organizations operating in the market or to some ideal model, pattern [7, p. 257–258]. Currently, CSR is perceived as an element of development strategy, which provides instruments that can be directed to employees (e.g. ethical programs, employee volunteering), the market (e.g. socially responsible investments, investment in ecology) or society (e.g. social campaigns, publishing social reports), and their practical use is unlimited [8, p. 93].

A huge role in the selection and implementation of CSR strategies is played by Stakeholders, which are groups or individuals who can influence or are influenced by a company's actions through its products, production strategies

and processes, management systems and procedures [9, p. 19]. It should be emphasized that in the face of the war in Ukraine, companies began to listen more carefully to their stakeholders. They recognized the non-financial dimension of business and, as a result, now could not remain indifferent to the pressure from stakeholders. Stakeholders, in turn, are beginning to check what the message means in corporate language that the company is suspending operations in Russia (the company continues to maintain employees and facilities, but ceases to operate there for the time being), what the decision to withdraw from the market means (the company liquidates its entire business), and what if the company stops selling in Russia but continues to produce goods there that are sold in other countries, or that it changes its ownership structure or halts investments in Russia. Because of this, a wave of criticism of a particular company, brand or campaign rises in social networks. In turn, the wave of criticism is reflected in the actions of the public (stopping the purchase of items) and active boycotts (company headquarters or stores, photography 1).

Photography 1. YOUR BUSINESS KILLS US! Photos: Katarzyna Pierzchała. OKO.press.

Source: OKO.press. Available at: <https://www.facebook.com/search/top?q=oko.press>, 03.04.2022).

Russia's attack on Ukraine has shown for which companies universal values, human decency and solidarity matter, and for which money matters most [10, p. 1]. Unfortunately, in some cases the exit from Russia is not so easy. An example is Burger King, which has no control over about 800 franchise outlets. Some companies (Bayer, Pfizer, Polish Toruńskie Zakłady Materiałów Opatrunkowych) have decided only to limit their activity in Russia. They explain to the public that as companies in the medical or medical-care industry, they face a difficult moral dilemma. So they have stopped some of their activities, but they do not intend to deprive patients of medicines, or – as in the case of the company

from Toruń – products for children or people with incontinence problems. There are, however, companies with the Kremlin’s political backing, closely linked to Russian business and reaping the benefits. These include Auchan, Leroy Merlin (hereafter, LM), and Decathlon, which have long declared that they have no intention of abandoning the Russian market. Although on 29 March Decathlon decided to suspend its operations in Russia, the company’s announcement that one of the reasons for this decision was a supply problem was bizarre! This shows the effect of economic sanctions imposed on Russia by the West, due to which as much as 92 percent of supplies were stopped [11, p. 1].

A disgraceful example of manipulating facts for profit is Leroy Merlin. On LM’s official website we read: “What in other companies is currently defined as a CSR policy, at Leroy Merlin is a natural way of operating, resulting from the organizational culture”. LM is using tactics worthy of the Kremlin, referring to institutions that defend the principles and transparency in business, while breaking the rules: it boasts that its partners are the UN Global Compact² and the Responsible Business Forum. In the face of such hypocrisy, evasions and manipulation, it is not surprising that Leroy Merlin is boycotted by European civil society, including Poland (photography 2).

Photography 2. Protest in front of the Leroy Merlin store in Gdansk. The French chain decided to stay in Russia. Photo: KAROLINA MISZTAL/REPORTER / East News.

Source: Polacy wyczuleni na to, co rosyjskie. Badanie pokazuje bojkot na szeroką skalę. Business Insider Polska. Available at: <https://businessinsider.com.pl/twoje-pieniadze/polacy-wyczuleni-na-to-co-rosyjskie-bojkot-na-szeroka-skale-tylko-u-nas/qtskyj1> 03.04.2022)

The photograph above illustrates the attitude of Poles towards companies that have not left the Russian market. These sentiments are reflected in a survey conducted using The CAWI Method on 25–28 March 2022 by UCE Research

² The world’s largest responsible business initiative (including protection of human rights, quality of jobs, environmental protection and anti-corruption), established by the United Nations (Author’s note)

and SYNO Poland, commissioned by the website Business Insider Polska on a representative sample of 1010 adult Poles. Respondents answered the following question: **In connection with Russia's invasion of Ukraine, do you resign from using the services or buying products of companies that remain on the market there?**

As many as 25.7% Poles responded that they boycott the products and services of such companies every time, while 31.6% do so whenever they associate a product or service with a company that operates on the Russian market. Only 5.4% abandon such products and services occasionally, and 6.2% do so when it does not cause additional complications for them. Significantly, the problem of verification of companies operating in Russia was indicated by 9.1%. They declare that they do not boycott products and services of companies that operate in Russia because they are not able to distinguish them from the rest. Only 4.7% believe that they do not do so because the companies are not to blame for the war, while 2.5% indicated that they “definitely do not do so”, but without giving a reason. For 8.6% of respondents, it does not matter to them, and 6.2% said they could not remember if they had boycotted such services and products [11, p. 1]. To sum up, almost 69% have at least minimally decided against leaving money with companies that have not left Russia. This percentage could be even higher if it were easier to catch such brands.

In the second part of the survey respondents answered the question: Do you think the European Union should prohibit companies with revenues exceeding EUR 1 million, whose majority capital comes from the Community countries, from operating in Russia? (The revenue ceiling separates large brands from small companies, for which a ban could mean bankruptcy).

To this question, as many as 47.4% answered “definitely yes” and 26.7% “rather yes”. Only 4.6% said “definitely not” and 3.8% “rather not”, while 17.5% chose the answer “I have no opinion” [11, p. 1].

The analysis of the presented data shows that as many as 68.9% of Poles, at least to a small extent, are trying to give up products and services. This is not done by 16.3% of consumers (some respondents because they are unable to distinguish

Figure 1. @PKO_Research card payment data. **Source:** Polacy wyczuleni na to, co rosyjskie. Badanie pokazuje bojkot na szeroką skalę.

Available at: <https://businessinsider.com.pl/twoje-pieniadze/polacy-wyczuleni-na-to-co-rosyjskie-bojkot-na-szeroka-skale-tylko-u-nas/qtskyj103.04.2022>.

which companies still operate in Russia). Over 70% of Poles are in favor of a top-down ban on doing business in Russia for companies with revenues exceeding one million euros. It is possible that the scale of the boycott would be even greater if it were easier to find out which brands have not yet withdrawn from Russia. Most Poles are also in favor of a top-down ban on the activity of large European companies in Russia. Poles would have no objection to such a ban being included in the next round of sanctions.

Undoubtedly, public pressure is having an effect. Boycotts of retail chains that have not withdrawn from Russia are more than just slogans on social media. Thanks to PKO BP data, we know that these are not just declarations, but real actions by consumers participating in the boycott. Below is a tweet showing data on consumer reaction in transactions made with the bank's cards (Figure 1).

Conclusion

Undoubtedly, social pressure is having an effect. The boycott of retail chains that have not withdrawn from Russia is more than just slogans on social media. Thanks to bank data, we know that these are not just declarations, but real actions by consumers participating in the boycott. The scale of the boycott would be even greater if it were easier to know which brands have not withdrawn from Russia. The hypothesis that the boycott of companies led by Civil Society significantly affects the profits of companies doing business in Russia was confirmed.

If companies want to intend to continue to profit from operating in a market that should be completely isolated so that it cannot feed a regime waging a bestial war – since the law allows them to do so, owners and managers have no problem with it, and customers tolerate it! – there is nothing we can do about it. But from the perspective of social memory, this is a short-term gain. For as Czesław Miłosz wrote: “Don't be safe. The Poet remembers/ You want to kill him – a new one will be born. Deeds and conversations will be written down” [1, p. 1].

Bibliography:

1. Czesław Miłosz (1950). *Który skrzywdziłeś*. Available at: <https://www.milosz.pl/przeczytaj/poezja/25/ktory-skrzywdziles> 04.04.2022).
2. Laszlo, C. (2008). *Firma zrównoważonego rozwoju. Jak wypracować trwałą wartość z uwzględnieniem efektów społecznych i ekologicznych*. Warszawa: Studio Emka, 58.
3. Błaszczak, A. (2022). *Wzrosły wymagania społeczne wobec biznesu*. Available at: <https://www.rp.pl/biznes-odpowiedzialny-w-polsce/art35920291-wzrosly-wymagania-spoeczne-wobec-biznesu> 03.04.2022).
4. Branson, R. (2022). *My thoughts on Ukraine and Russia*. Available at: <https://www.virgin.com/branson-family/richard-branson-blog/my-thoughts-on-ukraine-and-russia> 29.03.2022).
5. Smorzewska-Mickiewicz, B. (2021). *Corporate social responsibility in the aspect of supporting entrepreneurship of people with disabilities*. In: M. Bogusz, A. Piotrowska-Puchała, M. Wojcieszak (ed.). *Alfa i Omega Tom IV*. Słupsk: Wydawnictwo Mateusz Weiland Network Solution, 129–137.
6. Paliwoda-Matiolańska, A. (2009). *Odpowiedzialność społeczna w procesie zarządzania przedsiębiorstwem*. Warszawa: Wyd. C. H. Beck, 66–77.
7. Paliwoda-Matiolańska, A., *Społeczna odpowiedzialność biznesu w teorii i praktyce*.

Warszawa: Prace Instytutu Lotnictwa 2012, Nr 1 (222): 253–265.

8. Leoński, W. (2016). Narzędzia społecznej odpowiedzialności biznesu a wielkość przedsiębiorstwa. In: Studia ekonomiczne. Zeszyty Naukowe nr 254. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, 89–98.

9. Rok, B. (2004). Odpowiedzialny biznes w nieodpowiedzialnym świecie, Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce. Warszawa: Forum Odpowiedzialnego Biznesu, 8–56.

10. Jedlak, K. (2022). Wojna i społeczna odpowiedzialność biznesu, czyli ile warte są modne CSR i ESG? [OPINIA]. Available at: <https://biznes.gazetaprawna.pl/artykuly/8381932,wojna-i-spoeczna-odpowiedzialnosc-biznesu-czyli-ile-warte-sa-modne-csr-i-esg.html> 24.03.2022).

11. Polacy wyczuleni na to, co rosyjskie. Badanie pokazuje bojkot na szeroką skalę. Business Insider Polska. Available at: <https://businessinsider.com.pl/twoje-pieniadze/polacy-wyczuleni-na-to-co-rosyjskie-bojkot-na-szeroka-skale-tylko-u-nas/qtskyj1> 01.04.2022).

Netografia:

Richard Branson’s story. Available at: <https://www.virgin.com/branson-family/richard-branson> 03.04.2022).

Wojna i społeczna odpowiedzialność biznesu, czyli ile warte są modne CSR i ESG? Available at: <https://biznes.gazetaprawna.pl/artykuly/8381932,wojna-i-spoeczna-odpowiedzialnosc-biznesu-czyli-ile-warte-sa-modne-csr-i-esg.html> 24.03.2022).

List of photography and figures:

Photography 1. YOUR BUSINESS KILLS US! Photo: Katarzyna Pierzchała. OKO.press. Source: OKO.press. Available at: <https://www.facebook.com/search/top?q=oko.press>, 03.04.2022).

Photography 2. Protest in front of the Leroy Merlin store in Gdansk. The French chain decided to stay in Russia. Photo: KAROLINA MISZTAL/REPORTER / East News.

Source: Polacy wyczuleni na to, co rosyjskie. Badanie pokazuje bojkot na szeroką skalę. Available at: <https://businessinsider.com.pl/twoje-pieniadze/polacy-wyczuleni-na-to-co-rosyjskie-bojkot-na-szeroka-skale-tylko-u-nas/qtskyj1> 03.04.2022).

Figure 1. @PKOBP card payment data.

Source: Polacy wyczuleni na to, co rosyjskie. Badanie pokazuje bojkot na szeroką skalę. Available at: <https://businessinsider.com.pl/twoje-pieniadze/polacy-wyczuleni-na-to-co-rosyjskie-bojkot-na-szeroka-skale-tylko-u-nas/qtskyj1> 03.04.2022).

РОЛЬ СИМВОЛУ В СУСПІЛЬНО ЗНАЧУЩИХ ПРОЦЕСАХ ЗМІЦНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

*Балтазюк Ірина Віталіївна,
аспірантка Національної академії образотворчого мистецтва
і архітектури, Київ, Україна.
voronairina.v@gmail.com*

*Науковий керівник –
доктор мистецтвознавства, М.В. Юр*

Мова символів у мистецтві це один з ключових елементів відображення суспільно значущих процесів. Універсальність цієї мови і її забарвлення формується на основі духовної єдності колективної свідомості, вирізняється циклічністю і спіралеподібним рухом. Маючи можливість спостерігати

активну фазу цього руху, ми також стаємо свідками процесів зміцнення націєтворчих символів, що відносяться до української ідентичності. Приналежність до певної епохи визначає глибину творів мистецтва, їх цінність і роль для наступних поколінь, адже митці виступаючи трансляторами суспільної свідомості відображають стан рухів у соціумі, до якого належать.

Звертаючись до сучасної німецької школи, ми побачимо, що філософ і естетик К. В. Ф. Зольгер, який був учнем Ф. В. Шеллінга, надає поняттю «символ» подвійного значення. У широкому сенсі, «символ є існування самої ідеї. Він є дійсно те, що він означає, це ідея в її безпосередній дійсності», йдеться у К. В. Ф. Зольгера [2, с. 16-17]. Якщо розглядати символ з цієї точки зору, тоді будь-яке мистецтво є символічним. Але, якщо символ як існування ідеї розглядати з боку ідеї, тоді це ідея дійсності, а якщо з боку дійсності, тоді дійсність ідеї. Ці два аспекти мистецтва К. В. Ф. Зольгер і розрізняє як символ у вузькому сенсі слова і як алегорію. У відношенні символу до матерії: «символ цілком переходить в матерію, тоді як в алегорії, навпаки, з матерії— в дійсність», К. В. Ф. Зольгер також знаходить ключ до характеристики історичного розвитку мистецтва. На його думку мистецтво античної Греції тяжіє до символу, в той час як християнське мистецтво до алегорії. Оскільки античне мистецтво бере початок від природи, а християнське мистецтво — з «характерів та індивідуальностей», саме тому воно «характеристичне». «Тут свобода втілюється не в формі загального і вічного, а в одиничних істотах, характерах. Сучасне мистецтво також більш алегоричне, ніж символічне», — приходиться висновку К. В. Ф. Зольгер [2, с. 17]. Філософ звертає нашу увагу на важливого ключі до сучасного мистецтва, а саме його індивідуального характеру, де особистісний досвід стає першочерговою ланкою висвітлення дійсності, на допомогу якій приходять алегорія, сутність якої у перенесенні характеристик і властивостей одного предмету чи явища на інший. Тобто, сучасне мистецтво працюючи у більшості випадків з алегорією, у меншій мірі тяжіє до символічного, хоч і оперує символами як одними з основних інструментів, проте сенс їх змінюється під впливом свідомості автора. Тож, по суті ми маємо індивідуальний символізм сучасного мистецтва, позбавлений певною мірою відповідальності.

Використовуючи метод «аналітичної психології» К. Г. Юнга, його найближчі учні і послідовники наочно демонструють, як підсвідомість через символи впливає на стародавні міфи і сучасне мистецтво, на науковий пошук і на весь життєвий шлях людини від дитинства до старості. «Свідомо чи несвідомо художник формує основні цінності свого часу, які, в свою чергу, формують його самого», — пише учениця К. Г. Юнга А. Яффе, розглядаючи символи в образотворчому мистецтві [3, с. 260]. Мета сучасних художників, на думку А. Яффе, полягає у тому, щоб висловити своє внутрішнє бачення, адже «сучасний твір мистецтва покинув не тільки царство конкретного, природного, почуттєвого світу, а й сферу індивідуального». Твір мистецтва стає «відображенням колективного» [3, с. 262]. Тут вар-

то згадати К. В. Ф. Зольгера, який за внутрішнім вираженням сучасного мистецтва, бачив його алегоричність, позбавлену символічності. Оскільки ідея є внутрішнім вираженням, вона алегорична, і тому сучасне мистецтво, яке є втіленням внутрішнього, тяжіє до алегорії, «воно висловлює світ суб'єктивних, внутрішніх переживань, занурюючи людину в глибоке, чисте споглядання ідеї і в ній розчиняти весь зовнішній світ». На думку К. В. Ф. Зольгера, сучасне мистецтво не може залишатися символічним, так як воно прагне до вираження внутрішнього [2, с. 17]. Стаючи виявом внутрішнього, як зазначає А. Яффе, мистецтво з індивідуального стає колективним досвідом. Саме це спостереження яскраво проявляється сьогодні, в контексті колективної української свідомості, рушійною силою якої стали мільйони індивідуальних, а саме їх синергія. Як «інтерсуб'єктивний феномен», колективна свідомість характеризується «спільною вірою», і в першу чергу, як зазначає М. Степико, це стосується сприйняття і оцінки тих чи інших явищ. «Для посилення відчуття ідентичності потрібні колективні події, які показують людям, що їхня спільнота існує», як приклад М. Степико наводить зокрема Революцію Гідності [1, с. 254-255]. Саме «спільна віра» сприяє тому, що абстрактне стає реальним.

Як ми можемо спостерігати сьогодні, суспільна свідомість здатна працювати в єдиному руслі, об'єднуючи усі верстви населення, і в такому разі локальні символи стають універсальними й зрозумілими для інших націй, не залежно від віку, статі, релігії тощо. Коли суспільна свідомість стає цільною, вона об'єднує мову культури таким чином, що держаний символ, як, наприклад, український прапор, перетворюється на міжкультурний символ свободи. Також, до символів, що перетворюються на універсальні міжкультурні, можемо віднести жовті і блакитні стрічки, графічні символи «серце» і «руки» згаданих кольорів, а також слова — «Україна», «українець», «українка». Використання кожного з цих символів у мистецтві транслюється універсальною мовою як свобода, гідність, боротьба світла з темрявою, незалежність тощо. Війна росії проти України створила умови за яких індивідуальний дослід ставав колективним, що в свою чергу відобразилось також і у мистецтві. Національні символи однієї країни проявились в інших, коли символи життя і свободи набули особливого сучасного характеру тут і зараз. Для української ідентичності ця межа є вкрай важливою, оскільки однією з характерних рис сучасного мистецтва була і залишається проблема індивідуальності і превалювання індивідуальних маніфестів. Проте, наразі ми стаємо свідками того, як розгалуженість символів і тем звужується, об'єднуючись з метою створення єдиного культурного символу і єдиної мови, що сприятиме виживанню цілої нації. Індивідуальні маніфести об'єднуються, національні символи вплаваються на всіх теренах безмежних можливостей, що вже встигли опанувати митці, нові технології допомагають транслювати традиційні стилі широкій аудиторії, мова мистецтва, як і мова народу стають цільними. Тож, ми практично наразі перебуваємо у найвужчому і найважчому етапі переходу суспільства на

новий виток розвитку, у шаленому тиску ми намагаємось зберегти якомога більше національного надбання і водночас наділити його сучасним забарвлення, адже тільки так, ми зможемо достукатись до світової спільноти, і на цьому шляху саме мистецтво здатне це зробити. Ми одночасно свідки і співавтори, що відповідальні перед минулими і прийдешніми поколіннями у збереженні української ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Степико М. Т.* Сучасні виклики українській національній ідентичності. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2019. Вип. 3–4 (99–100). С. 253–265.

2. Зольгер К. В. Ф. «Эрвин». Четыре диалога о прекрасном и об искусстве. М.: «Искусство». 1978. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=IGjPDAAAQVAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 19.04.20).

3. Яффе А. Символы в изобразительном искусстве. Человек и его символы/ К. Г. Юнг [и др.] под ред. С. Н. Сиренко. М.: Серебряные нити, 1997. С. 238–289.

HISTORY

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ, НОРМИ ПРОТОКОЛУ ТА ЕТИКЕТУ МІЖНАРОДНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ ПРОВІДНИХ ДЕРЖАВ ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ ДОБИ РАНЬОГО МОДЕРНОГО ЧАСУ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ І КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТИ

Ціватий Вячеслав Григорович,

кандидат історичних наук, доцент,

Заслужений працівник освіти України,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

член правління Наукового товариства історії дипломатії

та міжнародних відносин (м. Київ, Україна)

tsivatyi@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1505-7483>

Важливим науково-дослідницьким напрямом сучасної гуманітаристики – є наукові розвідки щодо інституціональних витоків і регіональних особливостей моделей дипломатії, дипломатичного інструментарію, норм протоколу та етикету міжнародної ввічливості провідних держав Європи та України. Міжнародні відносини, зовнішня політика і дипломатія провідних держав Європи завжди в часово-інституціональному просторі уособлювалися в образі та діях їх державних діячів та усталеної європейської практики державного будівництва [1; 2, с. 43–48]. На європейських та українських теренах інституціональні міжнародні та політико-дипломатичні процеси активізувалися з початком раннього Модерного часу [3, с. 107; 4, с. 46-50].

XVI-XVIII століття – досить важливий, і водночас складний і неоднозначно визначений у політико-дипломатичному контексті період суспільно-політичного життя та ідентичності українців. Цю добу раннього Модерного часу в житті українського народу заповнили такі політичні процеси, як перехід усіх українських земель під владу Речі Посполитої, наростання визвольної боротьби, створення національної державності в ході Хмельниччини, подальша втрата завоювань тощо. В українській політиці, дипломатії та культурі це була колоритна і плідна епоха пошуку та самоідентифікації українцями себе на європейському просторі, як принципово інституціональна складова їх подальшого розвитку і самоутвердження, формування образів українців та України в поглядах інших народів, і перш за все – ев-

ропейських народів, а також шляхів та пошуку ідентичності українців у цьому складному вирі суспільно-політичних проявів, механізмів та шляхів подолання конфліктних ситуацій регіональної ідентичності [1; 5, с. 345; 6, с. 243–245].

Упродовж своєї багатовікової історії Україна, на всіх етапах існування державності, активно впроваджувала в процесі державотворення елементи дипломатичного протоколу, етикету та церемоніалу в контексті загальноєвропейської дипломатичної практики. Для доби раннього Модерного часу (XVI-XVIII ст.), для Європи характерний об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення зовнішньої політики, дипломатичної практики і дипломатичних служб держав європейського простору. У добу раннього Модерного часу відбувається об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення політики та органів зовнішніх зносин держав Європи [7; 8]. Постійна дипломатична служба у XVI-XVIII століттях набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин. Одне з центральних місць у теорії й практиці дипломатії раннього Модерного часу посідали саме проблеми розуміння сутності, функцій і методів реалізації влади у сфері зовнішніх зносин і дипломатичної практики [9; 10, с. 41–46].

Особливий інтерес у дипломатичній спадщині XVI-XVIII століть викликає питання інституціонального розвитку української дипломатичної практики, норм протоколу та етикету, які формувалися на початковому етапі становлення європейської системи держав, тобто за доби раннього Нового часу. У цей час середньовічна мапа Європи піддається суттєвим змінам. Головним напрямом державно-правових та інституціональних процесів на Європейському континенті став напрям політичної централізації, як найбільш оптимальний, історично виправданий та об'єктивно обумовлений [11; 12, с. 156-166].

Українські землі в XVI-XVIII століттях теж були інтегровані в цей загальноєвропейський процес, хоча і у своєрідній формі. Бо вони, роздроблені та ослаблені золотоординським ігом стали об'єктом експансії та опинилися в складі різних держав – Польщі, Литви, Угорщини, Молдавії, Московського князівства, Кримського ханства, Туреччини та ін. У цей період, кінець XV – середина XVI століть, більшість українських земель знаходилась у складі Великого князівства Литовського й Корони Польської, які аж до самої Люблінської унії (1569 р.) становили два інституційно самостійних політичних організми і зберігали свою державну окремішність. У XVI столітті українські землі втратили національну єдність, але продовжували бути важливим елементом інституціонального розвитку європейської зовнішньої політики і дипломатії, хоча і в складі інших держав. У XVI-XVIII столітті в історії України відбулося чимало важливих історичних подій. Складні зовнішньополітичні й внутрішні умови негативно впливали на соціально-економічний, політичний, правовий і культурний розвиток українських земель, але спинити його не могли. Це проблемне питання, але

безумовно одне – що Україна доби раннього Модерного часу розвивалася під благодатним впливом загальноєвропейської політичної, дипломатичної, соціокультурної, інституціональної та правової культури [1; 13; 14, с. 153–157].

Широкого розвитку в XVI-XVIII століттях отримала дипломатія як засіб міжнародної політики. Адже саме ця інституція мала своє спеціальне призначення – здійснення зовнішньої політики держави мирними засобами. У політичному розмаїтті Європи з'явилася нова інституціональна постань – молоде Московське князівство, а на перетині між Заходом і Сходом, західноєвропейської та східноєвропейської зовнішньої політики та дипломатії – українські землі, частина яких перебувала у складі Польсько-Литовської держави. Про це з певністю свідчать дипломатичні документи XVI-XVIII століть. Саме в цей період в Європі відбувається інституціональний процес формування і розвитку норм церемоніалу, етикету та елементів протоколу, порядок поведінки за кордоном власних дипломатів кожної з держав, норми спілкування з іноземними послами. Ті ж ідеї, але в стислій формі, визначали й поведінку представників держави за кордоном. У сукупності ці правила-норми, які регулювали всю зовнішню сторону дипломатичних зв'язків, складали посольські звичаї тієї чи іншої держави. Виключенням не стала і Польсько-Литовська держава в цілому, і українські землі, зокрема. Саме дипломати повинні були відстоювати прийняті норми посольського звичаю. За дрібницями етикету та елементів дипломатичного протоколу поставали питання політики держави, її ідеології, престижу верховної влади та інституцій, образу держави [9; 15].

Норми посольського звичаю кожної держави формувалися в конкретних історичних умовах, а сам інституціональний процес норм протоколу, церемоніалу й етикету відбувався на загальноєвропейському рівні. Нові умови, новий статус багатьох держав вимагали нового дипломатичного інструментарію, нових методів і форм державної обрядності, у тому числі й дипломатичної. На формування посольського звичаю, елементів дипломатичного протоколу європейських держав мало вплив співвідношення західноєвропейських, східних і візантійських звичаїв. Протягом наступних століть йшов процес непохитної формалізації, інституціоналізації посольського звичаю, дипломатичної практики та елементів дипломатичного протоколу в усіх державах Європи, наближаючи його до церемоніалу, дипломатичного протоколу і етикету Нового часу (XIX століття) [7; 8; 13; 16, с. 37–41].

Роз'єднаність українських земель, відсутність політичного центру, важкий іноземний гніт, спустошливі турецько-татарські навали – усе це гальмувало як розвиток продуктивних сил, так і становлення української політичної та правової культури. Але попри складні соціально-політичні умови, в яких розвивалася українська політична і правова культура, її подальший поступ не міг зупинитися. Українські землі поступово інтегрувалися в європейську систему міжнародних відносин, яка формувалася в добу

раннього Модерного часу. Україна продовжувала розвиватися, поєднуючи в собі кращі традиції минулого та тогочасні досягнення європейських держав, і, зокрема, у сфері міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії. Уже в XV-XVI століттях назва «Україна» фігурує в багатьох офіційних документах, у мемуарах, художніх творах, народних думках та піснях [1, с. 96–109; 9; 12; 16, с. 40–41].

У розвиток українських дипломатичних традицій та протокольної практики XVI-XVIII століть вагомий вклад внесли – козацька дипломатія, дипломатія Дмитра Вишневецького, дипломатія Богдана Хмельницького. Козацька дипломатична служба була достатньо відомою у всій Європі. Її представників приймали при дворах європейських монархів. Доба Гетьманату залишила в спадок Україні надбання дипломатії Івана Виговського, Івана Мазепи, Пилипа Орлика. Дипломатична діяльність Пилипа Орлика мала не скільки практичні, а стільки – ідеологічні результати. Саме завдяки його безперестанній боротьбі за незалежність України, розроблена ним державна конституція «Конституція прав і свобод Запорізького війська», сприяли тому, що в тогочасній Європі було сформовано образ України та погляди в пересічних громадян, що незалежна Україна потрібна Європі як протизвага міцніючій Російській імперії, що виникла на базі Московського царства. За наступних гетьманів – Івана Скоропадського, Данила Апостола, Кирила Розумовського та правління Малоросійської колегії Україна поступово перетворилася на провінцію Російської імперії і знаходилася під впливом її дипломатичної практики та протоколу. Набуваючи дедалі більше національних рис, політична і правова культура України доби раннього Модерного часу значно вплинула на подальший розвиток української державності, інституцій, правової системи та національної культури, особливостей національного протоколу, етикету та дипломатичної практики [1, с. 19–26]. Величезним досягненням XVI-XVIII століть було формування образів українців і політичних поглядів про те, що Козацька держава, Гетьманщина стали духовними спадкоємцями Київської Русі. Вони наполегливо зміцнювали насагу державницько-національної свідомості, яка витримавши нелегкі випробування у XVIII, перейшла у XIX-XX століття [1; 9; 12; 13, с. 44–49; 16, с. 37–41].

Отже, усе вищевикладене переконує нас у тому, що ті традиції, які склалися віками, зберігають свою силу та привабливість і в наш час, формуючи позитивні образи українців та України в європейській суспільно-політичній думці та політико-дипломатичному просторі. Спираючись на стратифікаційні ретроспективні порівняння маємо можливість констатувати, що у період XVI-XIX століть, і в Західній, і в Східно-Центральній Європі дипломатичні засоби застосовувалися як правило одні й ті ж, у всякому разі подібні, хоча, звичайно, існували і розбіжності, обумовлені особливостями історичного розвитку держав, національними звичаями і характером міжнародних відносин західноєвропейського і східно-центральноевропейського регіонів. Дипломатична практика, норми протоколу

і етикету, церемоніал та посольський звичай не залишалися незмінними та стійкими, вони постійно оновлювалися, сприятливо реагуючи на зміни в міжнародному житті Європи і на особливості розвитку суспільства. Протягом XVI-XVIII століть йшов процес непохитної інституціоналізації посольського звичаю, дипломатичної практики, дипломатичного протоколу та церемоніалу. Українська дипломатія та елементи дипломатичного протоколу (посольства, дипломатичне листування, дипломатичний церемоніал, дипломатичний інструментарій) активно застосовувалися в XVI-XVIII століттях і свідчили про Україну, як європейську державу, яка активно боролася за свою незалежність, за своє місце в сім'ї європейських народів.

Список використаних джерел:

1. Яковенко Н. М. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття. К.: Laurus, 2012. 472с. (Серія «Золоті ворота»; вип. 2).
2. Циватий В. Г. Європейська зовнішня політика і дипломатія першої половини XVI століття та українські землі (політико-правовий аспект). *Науковий вісник Дипломатичної академії України: наукове видання*. Ред.: Б. І. Гуменюк, В. Г. Циватий, Л. С. Тупчієнко. Київ, 1998. Вип. 1 (1). С. 43-48.
3. Коммин Ф. де. Мемуары. М., 1987. Кн. 3. Гл. VIII. С. 107.
4. Циватий В. Г. Теорія, історія і практика європейської дипломатії XVI-XVIII століть: моделі, інституціоналізація, міжнародно-політичні системи (геополітичний дискурс раннього модерного часу). *Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]*. Ред. С. С. Русаков. Випуск 43. Київ-Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2022. С. 46-50.
5. Макиавеллі Н. Государь. Макиавеллі Н. Избранные сочинения. М., 1982.
6. Циватий В. Г. Внешняя культурная политика Украины: модель и институциональное развитие в XXI веке. *Актуальные проблемы международных отношений и дипломатии (вторая половина XX – начало XXI в.)*. Ред. А. П. Косов. Витебск: ВГУ им. П. М. Машерова, 2013. С. 243–245.
7. Маблі Г. Б. де. Принципи переговорів: пер. с фр., примеч. и указ. Л. А. Сифуровой. М., 2014. 304 с.
8. Кальер Ф., де. О способах ведения переговоров с государями: Перевод первого французского издания 1716 г. М.: Б. и., 2000. 208 с.
9. Чухліб Т. В. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648-1721 рр. К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2009. 3-тє вид. 616 с.
10. Циватий В. Г. Зовнішня політика держав Європи доби раннього Нового часу в системі міжнародних відносин XVIII століття: дипломатичні практики та регіонально-інституціональні дискурси. *Історія, політологія, філософія та соціологія: європейський напрямок розвитку: збірник наукових праць*. Рига: Publishing House «Baltija Publishing», 2021. С. 41–46.
11. Eastern Europe. Regional Studies: Monograph / V. Teosa, M. Matsaberidze, V. Tsivatyi. Chişinău: USM: TSU, 2017. 355p.
12. Шевчук В. О Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI-XVIII століть. У 2-х кн. Кн. 1. К.: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2019. 792 с.
13. Слабченко Є. Дипломатична історія України. Упоряд. Ірина Матяш. К., 2016. 496с.
14. Циватий В. Г. Комунікативні практики італійської дипломатії: інституціональний дискурс доби Ренесансу. *LAUREA III. Античний світ і Середні віки: збірник наукових статей*. Читання пам'яті професора Володимира Івановича Кадеєва. Харків: «Контраст», 2021. С. 153–157.
15. Barbiche B. Les institutions de la monarchie française à l'époque moderne. XVI-e – XVIII-e siècle. Paris: Presses Universitaires de France, 2012. 448 p.
16. Циватий В. Г. Теорія, історія і практика венеціанської дипломатії раннього модерного

часу: модель, інституціоналізація, міжнародні актори. *International scientific conference «Scholarly disputes in philosophy, sociology, political science, and history amidst globalization and digitalization»: conference proceedings (December 28–29, 2021. Venice, Italy)*. Riga, Latvia: Publishing House “Baltija Publishing”, 2022. С. 37–41.

DIE ZEITSCHRIFT „DER WANDERER IM RIESENGEBIRGE“, ALS PRESSEORGAN DES RIESENGEBIRGSVEREINS

dr Południak Natalia

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3977-8111>

nataliapoludniak@outlook.com

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts begann ein rasanter Aufschwung des Fremdenverkehrs im Hirschberger Tal. Die vielen neuen Reiseführer, die damals herausgegeben wurden, warben vor allem für das Riesengebirge und das Isergebirge. Die größte Rolle, den Tourismus einem breiten Publikum nahe zu bringen, spielte in jener Zeit jedoch der Riesengebirgsverein oder kurz RGV. Sein Gründer war Theodor Donat, Buchhalter aus Erdmannsdorf (Mysłakowice), und überzeugter Verfechter des Wanderns im Riesengebirge. Donat wurde am 2. Februar 1844 in Tauchritz bei Görlitz geboren. Nach dem Umzug der Familie nach Görlitz besuchte er dort zunächst die Volksschule, später ein Gymnasium. Das begonnene Studium der Philologie musste er abbrechen, weil sein Lebensunterhalt nicht gesichert war. Daraufhin begann er als Heimlehrer beim Leiter einer Spinnerei in Erdmannsdorf zu arbeiten, wo er bald kaufmännischer Angestellter wurde¹.

Bei einer Zugfahrt begegnete Donat dem Ehepaar Schaffer aus Gottesberg (Boguszów), einer Stadt im Kreis Waldenburg, das ihm von der Entstehung von Tourismusvereinen in den Alpen erzählte. Er erfuhr, dass die Mitglieder der Tourismusvereine Schutzhütten bauen, Wanderwege markieren, auf Sehenswürdigkeiten hinweisen und sich für einen Tourismus für alle einsetzen. Während eines Aufenthaltes im Gasthaus „Zu den 3 Bergen“ in Hirschberg (Jelenia Góra),

Erdmannsdorf (Mysłakowice).
Fot. Natalia Południak

¹ Vgl. H. Schaller: *Theodor Donat Gründer des RGV*. Hirschberg 1930, S. 9.

las er mit Interesse einen Artikel in der Zeitschrift „Dresdner Nachrichten“, in dem darüber informiert wurde, dass die Sektion des Bergvereins aus Niedersiedlitz bei Dresden einen Aussichtsturm bauen wolle. Das bewog ihn, den Vorstand dieser Sektion zu bitten, ihm ihre Satzung zuzusenden. Am 1. Juni 1880 schickte er einen Brief an den Landvogt von Hirschberg, Herzog Reuß, mit der Information, dass er eine Gebirgsgesellschaft gründen wolle, deren Hauptzweck es sei, das Riesengebirge und seinen Tourismus zu fördern. Gleichzeitig gab er die Broschüre *Der Zweck und die Mittel eines Gebirgsvereins im Riesengebirge*, heraus, die er unter Freunden, die in Erdmannsdorf und Umgebung sowie in Breslau und Görlitz lebten eigenhändig verteilte. Er bat auch den Bürgermeister von Hirschberg, Bassenger, Graf Schaffgotsch und Beamte, sich an der Gründung der Riesengebirgsgesellschaft zu beteiligen². In der Zeitschrift „Der Bote aus dem Riesengebirge“ wurde am 7. Juni ein Aufruf veröffentlicht: „Alle diejenigen Herren, welche sich für die Gründung eines Riesengebirgsvereins interessieren, werden gebeten, sich Freitag, den 9. Juli cr., Abends 8 Uhr, in Zehrmanns Restaurant (Turmzimmer) zu einer Besprechung einfinden zu wollen“³.

Bald wurde ein Organisationskomitee, bestehend aus 47 berühmten Persönlichkeiten aus verschiedenen Orten Niederschlesiens, gebildet und schließlich am 1. August 1880 in Hirschberg unter der Leitung von Carl Bassenge, dem Bürgermeister der Stadt, der Riesengebirgsverein offiziell ins Leben gerufen. Zwei Tage später gründete Theodor Donat in Erdmannsdorf seine erste Sektion mit 51 Mitgliedern⁴. Sektionen der Gesellschaft gab es später nicht nur in den Gemeinden des Riesengebirges, sondern auch in weiter entfernten Orten. Aus einer Übersicht von 1891 erfahren wir, dass sie z. B. in Breslau (Wrocław), Glogau (Głogów), Haynau (Chojnów), Liegnitz (Legnica), Striegau (Strzegom) und sogar außerhalb Niederschlesiens in Berlin, Cottbus, Frankfurt/Oder, Leipzig, Dresden, Neusalz an der Oder (Nowa Sól), Sagan (Żagań), Posen (Poznań) und Stettin (Szczecin) existierten⁵. Selbst New York in den Vereinigten Staaten von Amerika hatte 1893 eine Sektion von 14 Mitgliedern, gegründet von ehemaligen Bewohnern Niederschlesiens. Ihr Sitz war in Viktor Ecksteins Assembly Rooms 62 East 4, Street. Diese Mitglieder trafen sich am jeweils am dritten Freitag im Monat⁶.

1881 gab es erst 14 Sektionen mit nur 867 Mitgliedern, doch bereits 1885 waren es 40 Sektionen, und die Mitgliederzahl stieg auf 4.000⁷. Zum Logo des Vereins wurde eine winzige Primel namens „Habmichlieb“ gewählt, die damals oft im Riesengebirge auftauchte und durch den deutschen Schriftsteller Heinrich

2 Vgl. H. Schaller: *Theodor Donat Gründer des RGV*. Hirschberg 1930, S. 12-14.

3 Ebenda., S. 14.

4 Vgl. Th. Donat: *Die Entstehung des Riesengebirgs-Vereins*. In: „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 1, Hirschberg den 15. Januar 1885, S. 5-6.

5 Vgl. „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 6, Hirschberg den 1. Juni 1891, S. 65-67.

6 Vgl. „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 8, Hirschberg den 1. August 1893, S. 111.

7 Vgl. „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 6, Hirschberg den 1. Juni 1891, S. 6.

Hoffmann von Fallersleben in einem Gedicht populär gemacht wurde⁸.
Das Koppenblümchen „Habmichlieb“
von Hoffmann von Fallersleben

Laß uns auf die Koppe steigen,
nun der Frühling ist erwacht!
Will Dir dort ein Blümchen zeigen,
das Dir froh entgegenlacht.
Was mein Herz noch nie gewagt,
Dir das liebe Blümchen sagt.
„Hab mich lieb!“

Wie 's auf ödem Felsgesteine
zwischen Moos und Gräsern sprießt,
und im warmen Sonnenscheine
seinen ros'gen Kelch erschließt!
Hab mich lieb, so spricht 's zu Dir,
Liebchen, komm' und pflück' es mir.
„Hab mich lieb!“

Blumen blüh'n an jedem Orte,
Blumen blüh'n auf Berg und Tal,
aber eine nur hat Worte,
Ein grüßt Dich tausendmal.
Was mein Herz noch nie gewagt,
Dir das liebe Blümchen sagt.
„Hab mich lieb!“⁹

Heinrich Hoffmann von Fallersleben war Hochschullehrer, Germanist und Dichter, der einige Zeit in Breslau (Wrocław) lebte, wo er Professor an der dortigen Universität war. Er ist auch Autor des Liedes *Deutschland, Deutschland über alles*, das zur deutschen Nationalhymne wurde. Von Fallersleben besuchte mehrmals seinen Freund Eduard Kießling in Eichberg (Dąbrowica) und dort, so behauptete O. Kießling, sei das Gedicht *Das Koppenblümchen „Habmichlieb“* entstanden¹⁰.

Auch Theodor Donat hat ein dreistrophiges Gedicht *„Habmichlieb“* geschrieben:

Hier oben der Wolken schwärmendes Heer,
im Tale der Saaten wogendes Meer,

⁸ Vgl. Cand. Phil. Lauterbach: *Hoffmann von Fallersleben in Eichberg. Zum 100jährigen Geburtstag des Dichters*. In: „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 4 (186), Hirschberg den 1. April 1898, S. 50-52.

⁹ www.riesengebirgler.de/gebirge/Person/Fallersleben.htm [Zugriff: 7.03.2020].

¹⁰ Vgl. O. Krieg: *Erinnerungen an Hoffmann von Fallersleben*. In: „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 161, Hirschberg den 1. März 1896, S. 40.

in der Stadt dort der Menge lärmende Hast
und hier die Stille des Grabes fast.
Hier im Felsengerölle mit zartem Trieb
birgt sich schüchtern das Blümlein Habmichlieb.
Tief unten im Berg, im schimmernden Saal,
bei goldnen Schätzen thront Rübezahl.
Hier oben, wo flatternd die Windsbraut tanzt,
blüh'n tausend Blumen, die er gepflanzt.
Doch vor allen der niedliche Herzensdieb,
das kleine Blümchen Habmichlieb.

Es schmiegt sich treu an das kalte Gestein
und schmückt die Kuppen mit purpurnem Schein
und begrüßet den Wanderer, der müd' und matt
sich dem Ziele mutigen Strebens naht.
Du köstliche Blume zart und fein,
Du sollst unser Schmuck und Sinnbild sein¹¹.

Beide Autoren machten mit ihrem Gedicht die damals beliebte Blume populär, die man an den Hängen der Schneekoppe jetzt leider nur noch selten sieht.

Über die Entwicklung und das Wirken des Riesengebirgsvereins in den folgenden Jahren bis hin zur Einstellung aller Tätigkeiten in den Jahren des 2. Weltkrieges berichtet uns der Autor Stanislaw Firszt folgendes:

„[...] Von den 1880er Jahren bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges ist es der Gesellschaft gelungen, unter der Führung der Präsidenten Bassenge (1880 – 1888), der auch Bürgermeister von Hirschberg (Jelenia Góra) war, Fiek (1888 – 1898) und Seydel (1898 – 1921) den Tourismus im Riesengebirge durch viele Maßnahmen auszubauen. So wurde 1905 anlässlich des 25-jährigen Jubiläums des RGV die Jubiläumsstraße eingeweiht, und es wurden Touristenherbergen, und ein eigenes Museum (das RGV-Museum) gebaut, die Sternwarte auf der Schneekoppe errichtet und das Profil des Riesengebirges im Hirschberger Park erschaffen. Die Tätigkeit der Gesellschaft ließ im Laufe des ersten Weltkrieges (1914 – 1918) nach. Die schwierigen ersten Nachkriegsjahre waren für die Tagungen der Mitglieder nicht förderlich und noch weniger entwickelten sich die Investitionsaktivitäten. Erst 1922 wurde diese Tätigkeit auf Initiative ehemaliger Mitglieder des RGV wieder aufgenommen. Für kurze Zeit wurde der Bürgermeister von Hirschberg, Hartung, Vorsitzender. Er wurde bald abgelöst von Prof. Dr. Nafe (1922 – 1931), und Dr. Gruhn wurde der Herausgeber vom „Wanderer im Riesengebirge“, dem Presseorgan des Riesengebirgsvereins. Aber die „goldenen Tage“ vom RGV waren vorbei, und leider ist der alte Elan nie wieder zurückgekehrt. 1927 wurde unter dem Vorsitz des Kaufmanns Siegert aus Hirschberg (Jelenia Góra) die Bergwacht gegründet. Diese Organisation stützte

11 Th. Donat: *Habmichlieb*. In: H. Schaller: *Theodor Donat Gründer des RGV*. Hirschberg 1930, S. 3.

sich im Wesentlichen auf die Grundlagen, die zuvor den RGV geschaffen hatte. Ihre Aufgabe war es, die Natur des Riesengebirges zu schützen und das richtige Verhalten der Touristen im Riesengebirge zu kontrollieren (das waren die Anfänge der frühen Form des Rieseparks). Das 50-jährige Bestehen des RGV wurde 1930 weniger feierlich begangen als einst das 25jährige Jubiläum. Ein Jahr später wurde mit Dr. Lampp (1931–1937) ein neuer Vorsitzender gewählt. Finanzielle und organisatorische Probleme schwächten die Aktivitäten der Gesellschaft. Die Weimarer Republik war nicht das Kaiserreich, und viele ehemalige Aktivisten verloren ihre Arbeit und wurden alt. In den 1930er Jahren verstarben auch einige der einst sehr aktiven Mitglieder. In dieser Situation trat der RGV 1932 dem Verband der Deutschen Berg- und Wandervereine bei. 1933 wurde das Dritte Reich gegründet und alles änderte sich dramatisch. Im Laufe dieses Jahres sammelten Mitglieder des RGV Spenden für Maßnahmen, darunter für die Sanierung von Wanderwegen und für den Wiederaufbau und die Renovierung des RGV-Museums, die dann in den Jahren 1935–1938 umgesetzt wurden. Die Aktivitäten des RGV erfuhren aber allmählich, wie alles andere in Hitlers Staat, eine politische Ausrichtung. 1937 trat der Vorsitzende Dr. Lampp, der sich noch an die „gute alte Zeit“ erinnerte, von seinem Amt zurück. An seine Stelle trat der Bürgermeister von Hirschberg, Dr. Blumel. Ein Jahr später, nach der Besetzung des tschechischen Riesengebirges und der Entstehung des Sudetenlandes, wurde das ehemalige RGV-Museum in Sudetenmuseum umbenannt, und Dr. Schmiede (1938 – 1939) wurde Präsident der Gesellschaft. Vorsitzender der Bergwacht war ab 1937 Rakoski. Es entstand der Eindruck, als nähme der RGV unter ähnlichen Organisationen in Deutschland wieder einen herausragenden Platz ein, denn im Frühjahr 1939 fand in Hirschberg der Gesamtdeutsche Bergtourismus- und Wandertag statt. Über 6.000 Menschen nahmen daran teil, 2.400 RGV-Abzeichen wurden verkauft, und die ganze Veranstaltung endete mit einer Parade von 40 geschmückten Pferdekarren, die durch die Straßen von Hirschberg fuhren. Leider begann alles mit dem Ausbruch des Zweiten Weltkriegs zusammenzubrechen. Bereits zum 1. September 1939 legte der Vorsitzende des RGV, Schmiede, sein Amt wegen „anderer Aufgaben“ nieder. An seine Stelle trat für kurze Zeit der vorherige Vorsitzende Dr. Lampp (1940 – 1941), der nicht der Mobilmachung unterlag. Er wurde aber bald abgelöst durch Bachmann (1941 – 1945), den Leiter der Ortsgruppe Liegnitz. 1943 wurde die Tätigkeit des RGV vollständig eingestellt¹².

Fot. Natalia Południak

¹² Stanisław Firszt: *Towarzystwa Karkonoskie*, <https://www.jelonka.com/towarzystwa-karkonoskie-84735>, [Zugriff: 7.03.2020].

Fot. Natalia Południak

Fot. Natalia Południak

Die Tätigkeit des RVG wurde schon sehr bald von der Zeitschrift „Der Wanderer im Riesengebirge“ begleitet, dessen offizielles Presseorgan sie seit dem ersten Tag ihres Erscheinens war. Am 3. Juli 1881 erschien in Hirschberg unter dem Chefredakteur Theodor Donat, die erste Nummer dieses Blattes. Der Untertitel dieser Ausgabe enthält den Hinweis, dass sie in „zwangloser Nummernfolge“, also unregelmäßig, erscheinen werde und für Mitglieder des RGV kostenlos sei. Für andere Abonnenten betrug der Preis für 10 Exemplare eine Mark. Auf der Titelseite wandte sich Donat an seine Weggefährten und teilte ihnen mit, dass vielerorts Sektionen des Riesengebirgsvereins gegründet worden seien und die Mitgliederzahl auf 1200 gestiegen sei, Menschen verschiedener Berufe, politischer Anschauungen und Religionen seien Mitglieder. Sie alle verband jedoch die gemeinsame Liebe zu den Bergen. Der Herausgeber informierte auch über die Aktivitäten der Gesellschaft. Wir erfahren, dass viele Touristenrouten renoviert, neue Wegweiser aufgestellt und vielerorts die Touristeninformationen in Betrieb genommen wurden. Wir lesen weiter, dass die Zeitschrift geologische, geographische, botanische und historische Abhandlungen sowie

Neuigkeiten aus der Mythologie enthalten werde. Darüber hinaus seien Berichte über die Aktivitäten einzelner Sektionen geplant¹³. In der zweiten Ausgabe wurde bekannt gegeben, dass der Vorstand der Gesellschaft die Veröffentlichung von Ankündigungen und Anzeigen erlaube. Die erste Mitteilung dieser Art kam aus dem Kurort Bad Flinsberg (Swieradów Zdrój). Das Bad informierte darüber, dass die Preise für Heilbehandlungen und für die Miete von Wohnungen in der Zeit

¹³ Vgl. Th. Donat: *Vereinsgenossen!* In: „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 1, Hirschberg den 3. Juli 1881, S. 1.

vom 16. August bis Ende September 1881 herabgesetzt worden seien. Seitdem waren auf den letzten Seiten stets Werbungen für Berggasthöfe, Wirtshäuser und Hotels zu finden¹⁴.

Missverständnisse und Streitigkeiten, vor allen Dingen mit dem Herausgeber der Zeitschrift „Bote aus dem Riesengebirge“, trugen dazu bei, dass Donat den Posten des Chefredakteurs niederlegte und ab Januar 1885 Dr. Paul Scholz die Redaktion übernahm. Donat widmete sich nun der Vorbereitung einer Monographie von Erdmannsdorf zum 50. Jahrestag der Ankunft der Tiroler in dieser Stadt¹⁵. 1889 wechselte der Chefredakteur erneut. Der Posten wurde nun Professor Dr. Rull übernommen. Ab 1897 bis 1922 folgte Professor Dr. Rosenberg auf diese Stelle, bis schließlich ab 1923 Dr. Herbert Gruhn die Leitung übernahm¹⁶.

Von Heft 1 des Jahres 1889 bis Anfang der 1920er Jahre erschien diese Zeitschrift als Presseorgan des Riesengebirgsvereins mit Sitz in Hirschberg zugleich für den Österreichischen Vereins des Riesengebirges in Hohenelbe (Vrchlabi). Mit der Gründung der Tschechoslowakei wurde der Österreichische Verein Teil des Deutschen Riesengebirgsvereins. Gelegentlich erschien die Zeitschrift nur alle zwei Monate, z. B. in der ersten Hälfte der 1920er Jahre und während des Zweiten Weltkrieges. 1921 wurde der Verlag gewechselt, die Zeitschrift erschien nicht mehr wie bisher in Hirschberg, sondern im Verlag von Wilhelm Gottlieb Korn in Breslau (Wrocław). Die kriegsbedingten Einwirkungen und Einschränkungen führten schließlich dazu, dass die Veröffentlichung der Zeitschrift ausgesetzt werden musste, weil es an ausreichenden Mengen von Papier fehlte. Die letzte Ausgabe erschien 1943, zusammengefasst für die Monate März und April¹⁷.

Auch das Titelblatt des Magazins hat sich im Laufe der Jahre verändert. Anfangs war es nur versehen mit einer kleinen Vignette, die Titel, Nummer, Ort und Datum enthielt. Ab Heft 14 von 1882 ist die Vignette ausgeschmückt mit floraler Ornamentik, bei der oben am Rand das Symbol des Vereins, nämlich eine kleine Primel, und am unteren Rand, zwischen den Blättern, das Gesicht des Riesengebirgsgeistes Rubezahl zu sehen ist, eine schwarz-weiße Illustration eines Technikers aus Schmiedeberg (Kowary)¹⁸.

Eine weitere Änderung des Titelblattes erfolgte mit der Nummer 1 im Jahr 1897. Wie auf der ersten Seite vermerkt, beschloss die Geschäftsführung der Gesellschaft, das Logo mit einer dekorativen Figurenszene zu bereichern. Die Illustration, die nun fast die obere Hälfte des Blattes einnimmt, stammt von einem Kunstmaler aus Leipzig, dessen Name jedoch nicht genannt wurde. Die

14 Vgl. „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 2, Hirschberg den 21. August 1881, S. 8.

15 Vgl. H. Schaller: *Theodor Donat Gründer des RGV.*, Hirschberg 1930, S. 17.

Dr. Baer: *Theodor Donat*. In: „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 1, Hirschberg den 1. Januar 1891, S. 8.

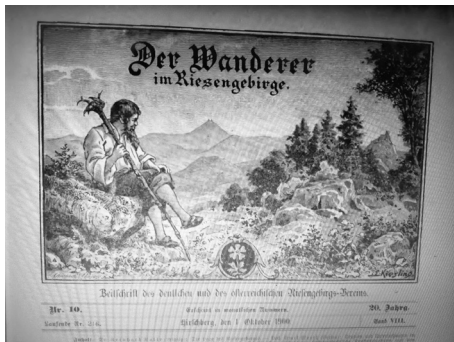
16 Vgl. Horst Herr: *Der Wanderer im Riesengebirge 1881-1943 Gesamtinhaltsverzeichnis*, Görlitz 2003, S. 3-4.

17 Vgl. Horst Herr: *Der Wanderer im Riesengebirge 1881-1943 Gesamtinhaltsverzeichnis*, Görlitz 2003, S. 3-4.

18 Vgl. „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 14, Hirschberg den 10. Oktober 1882, S. 1.

Zeichnung zeigt einen Wanderer, der mit einem Stock in der Hand auf einem Felsen sitzt und auf das Riesengebirge blickt. Im Hintergrund sieht man die Schneekoppe (Śnieżka) und die Ruinen der Burg Kynast (Chojnik). Unten am Rand das Symbol des Riesengebirgsvereins¹⁹. Die Zeiten nach dem Ende des Ersten Weltkriegs, die große Wirtschaftskrise, trugen nicht nur zum selteneren Erscheinen von „Der Wanderer“ bei, sondern auch zu einer Änderung seines Logos. Ab Heft 8 im Jahr 1920 wird die schöne Illustration durch einen einfachen Titelstreifen mit wichtigen redaktionellen Informationen und einer Bordüre mit einer Habmichlieb-Blume ersetzt²⁰. In den folgenden Jahren wurden die Vignetten kaum aufgewertet. Der Logostreifen mit den Veröffentlichungsinformationen erhielt lediglich eine Verzierung, welche die Umrisse von Bergen zeigte. Außerdem gab sich im Laufe dieser Jahre die Zeitschrift als Presseorgan des Riesen und Isergebirgsvereins aus²¹.

Die ständigen Kolumnen enthielten vorwiegend Chroniken, die über Ereignisse, die sich in bestimmten Abschnitten der Vergangenheit zugetragen haben, informierten, wie auch Berichte über wichtige Ereignisse in der Gegenwart und eine Übersicht über die interessantesten Veröffentlichungen zu Bergthemen. So wurde zum Beispiel zum Kauf eines Reiseführers von Julius Peter²² geraten, mit dem Titel *Die Grafschaft Glatz und deren Anschlüsse. Handbuch für Reisende und Einheimische. Mit besonderer Berücksichtigung der Bäder und klimatischen Kurorte*, erschienen 1881 in Habelschwerdt (Bystrzyca Kłodzka)²³.

Fot. Natalia Południak

Einen besonderen Hinweis gab es z. B. auch auf das humorvolle Buch *Bergkrach* von Paul Keller, verfasst in der damals sehr beliebten Mundart „Gebirgsschlesisch“, wo der Autor den Streit zwischen Zobten (Ślęza) und Schneekoppe (Śnieżka) und anderen Erhebungen und Gipfeln der Sudeten während der Walpurgisnacht beschreibt²⁴. Im Laufe der Jahre haben sich die Themen der Artikel geändert und erweitert. Häufig handelte es sich

19 Vgl. „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 171, Hirschberg den 1. Januar 1897, S. 1.

20 Vgl. „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 8, Hirschberg den 1. Oktober 1920, S. 1.

21 Vgl. „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesen- und Iser-Gebirgs-Vereins“, Nr. 4, Hirschberg den 1. Juli 1921, S. 1.

22 Vgl. Natalia Południak: *Odkrywanie wypoczynkowego aspektu Karkonoszy i Gór Izerskich na przykładzie przewodników Juliusa Petera*. In: Edward Białek, Natalia Południak: *Kultura literacka dawnej Jeleniej Góry Studia i Szkice*, Wrocław 2019, S. 51-78.

23 Vgl. „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 2, Hirschberg den 21. August 1881, S. 8.

24 Vgl. „Der Wanderer im Riesengebirge. Zeitschrift des deutschen und österreichischen Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 8 (382), Hirschberg den 1. August 1914, S. 126.

um Berichte über Forschungsarbeiten, die von weithin anerkannten, lokalen Wissenschaftlern der hiesigen Universitäten verfasst wurden.

Die Zeitschrift „Der Wanderer im Riesengebirge“ ist auch heute noch eine sehr wertvolle Publikation, eine Quelle, insbesondere für Wissenschaftler, aber auch für gewöhnliche Touristen, die sich mit der Region von Hirschberg und dem Riesengebirge befassen.

Bibliographie

Dr Baer: *Theodor Donat*. In: „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 1, Hirschberg den 1. Januar 1891.

Donat Th.: *Die Entstehung des Riesengebirgs-Vereins*. In: „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 1, Hirschberg den 15. Januar 1885.

Donat Th.: *Habmichlieb*. In: H. Schaller: *Theodor Donat Gründer des RGV*. Hirschberg 1930.

Donat Th.: *Vereinsgenossen!* In: „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 1, Hirschberg den 3. Juli 1881.

Firszt Stanisław: *Towarzystwa Karkonoskie*, <https://www.jelonka.com/towarzystwa-karkonoskie-84735>, [Zugriff: 7.03.2020].

Herr Horst: *Der Wanderer im Riesengebirge 1881-1943 Gesamtinhaltsverzeichnis*, Görlitz 2003.

Krieg O.: *Erinnerungen an Hoffmann von Fallersleben*. In: „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 161, Hirschberg den 1. März 1896.

Lauterbach Cand. Phil.: *Hoffmann von Fallersleben in Eichberg. Zum 100jährigen Geburtstag des Dichters*. In: „Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 4 (186), Hirschberg den 1. April 1898.

Południak Natalia: *Odkrywanie wypoczynkowego aspektu Karkonoszy i Gór Izerskich na przykładzie przewodników Juliusa Petera*. In: Edward Białek, Natalia Południak: *Kultura literacka dawnej Jeleniej Góry Studia i Szkice*, Wrocław 2019.

Schaller H.: *Theodor Donat Gründer des RGV*. Hirschberg 1930.

„Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 2, Hirschberg den 21. August 1881.

„Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 14, Hirschberg den 10. Oktober 1882.

„Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 6, Hirschberg den 1. Juni 1891.

„Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 8, Hirschberg den 1. August 1893.

„Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 171, Hirschberg den 1. Januar 1897.

„Der Wanderer im Riesengebirge. Zeitschrift des deutschen und österreichischen Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 8 (382), Hirschberg den 1. August 1914.

„Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesengebirgs-Vereins“, Nr. 8, Hirschberg den 1. Oktober 1920.

„Der Wanderer im Riesengebirge. Organ des Riesen- und Iser-Gebirgs-Vereins“, Nr. 4, Hirschberg den 1. Juli 1921.

www.riesengebirgler.de/gebirge/Person/Fallersleben.htm [Zugriff: 7.03.2020].

„QUOD TU ES, FUI, QUO SUM, TU ERIS”
czyli
**SYMBOLIKA GESTU W OBRZĄDKU POGRZEBOWYM LUDNOŚCI
KULTURY UNIETYCKIEJ**

Zgurecki Wojciech
mgr archeologii, specjalizacja interstadium neolitu i epoki brązu
projekt – „Pradzieje Ziemi Polskich”
[pradziejeziemipolskich.pl]
wojciech.zgurecki@gmail.com

Streszczenie: W oparciu o wybrane przykłady pochówków z terenu Śląska poddano analizie problem stosowanych układów zwłok w obrzędku pogrzebowym ludności kultury unietyckiej. Stan rozpoznania tego ugrupowania jest wciąż niezadowolający. Powodem takiej sytuacji jest brak podejmowania szerszych badań związanych z ww. ugrupowaniem. Mając powyższe na uwadze zostanie tu nakreślona koncepcja analityczna polegająca na badaniu związków kulturowo-społecznych szczątków zmarłego złożonych do grobu. Tego rodzaju podejście umożliwi dostrzeżenie istnienia innego rodzaju zagadnień sakralno-funeralnych.

Słowa kluczowe: Wczesny okres epoki brązu, kultura unietycka, grób, układy zwłok, obrządek pogrzebowy, Zgurecki Wojciech.

W badaniach nad obrzędkiem pogrzebowym szczególne miejsce zajmują analizy pozostałości praktyk grzebalnych, które odkrywane są przy okazji prowadzenia prac badawczych stanowisk sepulkralnych. Choć nie jest możliwe odtworzenie sfery dotyczącej rozwoju intelektualnego i duchowego człowieka w wiekach badanych przez archeologię, to niezbędne jest prowadzenie analiz w tym zakresie by uniknąć błędów uprzedmiotawiania pochówków. Jednocześnie prace te zależne są od subiektywnej oceny badacza narażonego na błędy aktualizmu (por. Czebreszuk 2001), a niewłaściwie sformułowane wnioski mogą prowadzić w dalszej kolejności do kolejnych błędów naukowych (por. Pałubicka 2000, Kwapiński 2001). W oparciu o wybrane przykłady pochówków z terenu Śląska w niniejszej pracy poddano analizie problem stosowanych układów zwłok w obrzędku pogrzebowym ludności kultury unietyckiej [dalej: KU]. Stan rozpoznania tego ugrupowania jest wciąż niezadowolający. Powodem takiej sytuacji jest brak szerszych badań związanych z ww. ugrupowaniem. Mając powyższe na uwadze zostanie tu nakreślona koncepcja analityczna polegająca na badaniu związków kulturowo-społecznych szczątków zmarłego złożonych do grobu. Tego rodzaju podejście umożliwi dostrzeżenie istnienia innego rodzaju zagadnień sakralno-funeralnych.

W społeczności KU funkcjonowała tradycja miejsca grzebalnego, kreowanego w oparciu o istniejące struktury sepulkralne (m.in. starsze kurhany, groby),

formy osadnicze (casus kurhanu w Brandys nad Labem) czy obiekty wznoszone na tzw. „surowym korzeniu”. Wśród pochówków KU przeważają formy szkieletowe, choć występują tu także przypadki kremacji, birytualizmu i obrządku cząstkowego. W nawiązaniu do roli społecznej zmarłego tworzone odmienne zabezpieczenia ziemne, drewniane i/lub kamienne grobu, które znajdowały się w obrębie przestrzeni wyznaczonej przez kurhan lub grób płaski. Rozwiązania stosowane w obrządku pogrzebowym KU cechował wymiar sakralno-funeralny. O ile konstrukcje miały na celu ochronę zwłok i komory grobu, o tyle odnotowane układy ciał zmarłych wskazują na obecność w KU reglamentowanego systemu rytuałów grzebalnych. W niniejszej pracy zostanie scharakteryzowany problem układu zwłok w grobach KU, które wskazują na funkcjonowanie systemu społeczno-prawnego sankcjonującego stosowanie norm postępowania względem zmarłych. Analizie wybrane przykłady pochodzące z wyselekcjonowanej grupy obejmującej 12 grobów z cmentarzysk w Kietrze, Królikowic, Marszowic, Nowej Cerekwi, Wrocławia-Opatowic, Przeclawic, Tomic, Wilczkowa, Wrocławia-Grabiszyna i Żukowic st. 34. Wyróżnia je ilość zmarłych złożonych do grobu lub sposób ułożenia zwłok w jamie grobu.

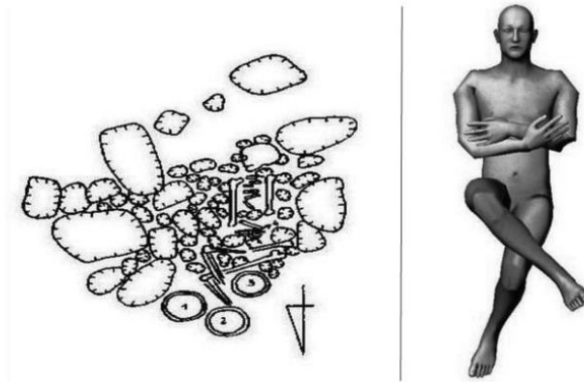
Ramy chronologiczne pracy obejmują wczesny okres epoki brązu, tj. I okres epoki brązu wg podziału O. Monteliusa i J. Kostrzewskiego oraz BA (tj. podokresy BA1 i BA2) wg P. Reinecke'go. Początek epoki brązu wyznacza umowna data ok. 2350/2300 p.n.e., gdy pojawia się już KU (Czebreszuk 1996, s. 187-188, tab. 27). Dla interesującego mnie obszaru Śląska stosunkowo dokładnym podziałem taksonomicznym jest propozycja B. Zicha (1991), do której będę się tu odnosił.

Stan rozpoznania stanowisk sepulkralnych KU jest niezadowolający. Odkrywane w okresie przedwojennym stanowiska w większości przypadków są rezultatem przypadkowych odkryć bądź krótkotrwałych badań terenowych. W rezultacie nie rozpoznano charakteru przestrzennego odkrywanych obiektów, a w wielu przypadkach występują skromne informacje o grobach. Stan badań, dodatkowo pogorszony zniszczeniami wojennymi, znacząco wpływa zatem na prowadzone badania. Dopiero w okresie powojennym można odnotować nieznaczne zintensyfikowanie prowadzenia prac terenowych związanych z KU. Na terenie Śląska rozpoczęły je badania kurhanu w Szczepankowicach (woj. Dolnośląskie), które prowadziła Wanda Sarnowska. Spośród innych warto wspomnieć m.in. badania dużego cmentarzysk w Tomicach (Romanow 1973), w Mierzycach (Kaletyn 1975) i w Przeclawicach (Lasak 1988). Ostatnie z ww. stanowisk KU jest jednym z większych przebadanych po II wojnie światowej, a które dostarczyło wyjątkowo dużej liczby materiałów do studiów nad periodyzacją wewnętrzną i obrządkiem pogrzebowym KU. Obecnie materiały dotyczące kultury unietyckiej pozyskiwane są przy okazji badań stanowisk wielokulturowych lub w trakcie prac ratunkowych.

Stanowiska sepulkralne KU lokowano na wzniesieniach (m.in. terasach, stokach) w nieznaczej odległości od cieków wodnych. Kreowane w ten sposób groby posiadały konstrukcje naziemne (np. Szczepankowice, Wrocław-Oporów)

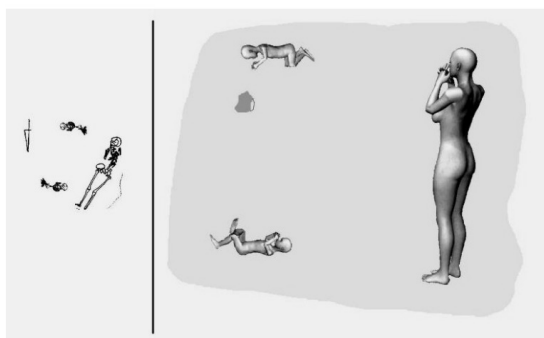
i ziemne (np. Borów, Brożec). Były one wkopywane do 1 metra głębokości i przybierały kształt prostokąta lub owalu z dnem płaskim bądź nieckowatym. Groby te mogły posiadać dodatkowe elementy ziemne, drewniane lub/i kamienne, które tworzyły pośrednie bądź bezpośrednie zabezpieczenia szczątków zmarłego. Regułą było deponowanie zmarłych do grobu pojedynczo wzdłuż osi północ – południe z głowami skierowanymi ku południowi i twarzą ułożoną w stronę wschodnią. Nieznaczne odstępstwa od tej zasady, w kierunku wschodnim lub zachodnim, mogły być rezultatem pory roku, w jakiej chowany był zmarły (Romanow 1973, s. 126). Podobne trendy obowiązywały w przypadku grobów zbiorowych, które jednak należą do mniej licznych w kulturze unietyckiej. W większości przypadków były to pochówki dwojga zmarłych osobników dorosłych lub/i dzieci, groby z trójgiem osobników dorosłych lub jednym osobnikiem dorosłym i dwójką dzieci.

W grobie XII z Wrocławia-Opatowic (ryc. 01) znajdowały się dwa bruki kamienne, pomiędzy którymi wystąpiły szczątki dorosłego osobnika płci męskiej. Zmarły został ułożony w pozycji bocznej, na prawym boku. Ręce miał skrzyżowane na klatce piersiowej, a nogi założone na siebie.

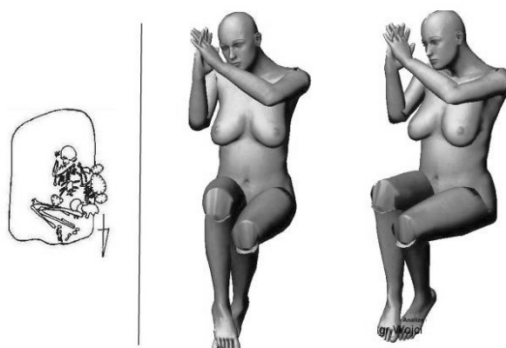
Ryc. 01. Rekonstrukcja układu zwłok w grobie nr 12 z Wrocławia-Opatowic.

Grób piętrowy z Kietrza (ryc. 02) składał się z trzech poziomów, w którym pochówki zostały umieszczone na głębokości 201-207 cm (poziom I), 208-232 cm (poziom II) i 242-260 cm (poziom III). Jedynie na dwu najniższych poziomach tego pochówku (poziomy II i III) umieszczono po trzech osobników na każdym z nich, podczas gdy na najwyższym poziomie (poziom I) wystąpiły pojedyncze szczątki ludzkie.

Ryc. 02. Rekonstrukcja układu zwłok w grobie piętrowym z Kietrza (poziom II: głębokość 208-232 cm).

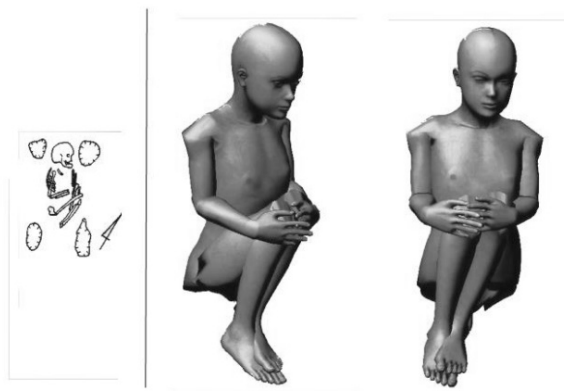
Zmarli na poziomie pierwszym oraz trzecim złożeni zostali w sposób charakterystyczny KU. Przy czym szkielety znajdujące się na najniższym poziomie zachowały się najgorzej, a kości jednego z osobników uległy przemieszczeniu w jamie. Na drugim poziomie złożono szczątki kobiety w pozycji wyprostowanej na brzuchu z dwójką dzieci, z których jedno znajdowało się w pozycji analogicznej do grobu z Wrocławia–Opatowic. Ręce kobiety zostały dodatkowo zgięte i usytuowane ze złączonymi dłońmi na wysokości głowy.

Ryc. 03. Rekonstrukcja układu zwłok w grobie nr 14 z Gostkowic.

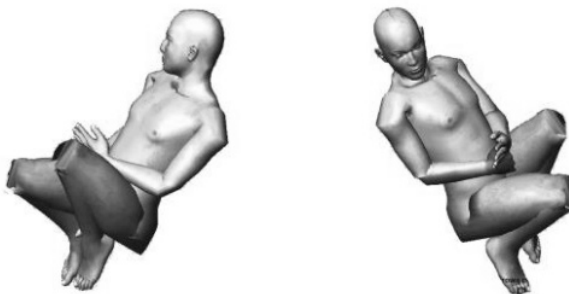
W grobie nr 14 z Gostkowic (ryc. 03) szczątki zmarłej osoby zostały usytuowane wzdłuż osi SN, z głową skierowaną na S i twarzą na E. Ręce zostały umieszczone na wysokości głowy, zaś dłonie krzyżowały się przed twarzą. W tym przypadku kończyny dolne zostały silnie podgięte i przysunięte do miednicy. W podobny sposób można traktować pochówki, w których zwłoki zostały

silnie skrepowane.

Ryc. 04. Rekonstrukcja układu zwłok w grobie nr 9 z Marszowic.

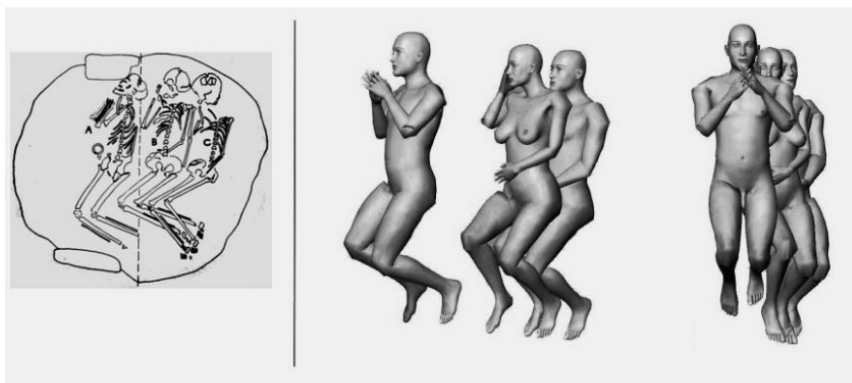
Z grobu nr 9 w Marszowicach (ryc. 04) pochodzą szczątki dziecka, które ułożono w pozycji silnie skurczonej wzdłuż osi NW-SE, z głową na NW. Ręce znajdowały się na wysokości klatki piersiowej, opierając się na silnie skurczonych nogach. Ułożenie tych szczątków na boku lewym wzdłuż ww. osi odróżnia ten pochówek od innych pochówków, w których złożono szczątki dorosłych osobników.

W grobie zbiorowym z Wrocławia-Grabiszyna (ryc. 05) wystąpiły pozostałości szkieletów dwu osób. Pierwszym z nich były zachowane stosunkowo dobrze szczątki kostne należące do osobnika młodego o średnim lub niskim wzroście, którego złożono w grobie na boku prawym z twarzą skierowaną na NW. Ręce ułożone wzdłuż ciała, krzyżowały się na wysokości miednicy, a nogi

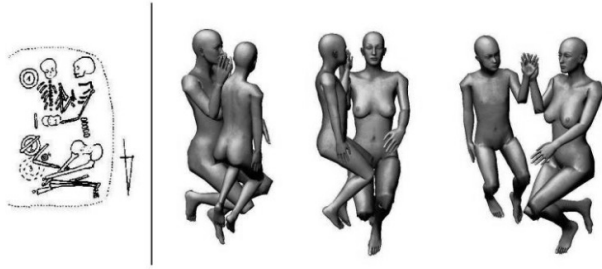
silnie skurczone podciągnięte były do wysokości klatki piersiowej. Według Budent-Stefaniak (1997, s.190) „*silne skurczenie nóg zwykle łączy się z wygięciem kręgosłupa (np. Przeclawice – groby 4, 6, 16, 29), a ten nienaturalny układ związany jest zapewne z krepowaniem zwłok. O stosowaniu zabiegu krepowania zwłok świadczą także pęknięcia lub nadłamania nasady kości nóg*”.

Z kolei w pochówku z Nowej Cerekwi (ryc. 06) zastosowano niestandardowe „podejście” do ułożenia zwłok w grobie. W obrębie jednego pochówku można wyróżnić dwie strefy chowania zmarłych, które łączy aspekt symboliczny. W pierwszej złożone były pojedyncze szczątki młodego osobnika płci męskiej, którego ułożono na boku prawym z dłońmi stykającymi się przed klatką piersiową i nogami ugiętymi niemal pod kątem prostym. Natomiast drugą strefę tworzył pochówek zbiorowy dwójga osobników, tj. kobiety i mężczyzny, których złożono do grobu w tzw. pozycji partnerskiej.

Ryc. 06. Rekonstrukcja układu zwłok z grobu w Nowej Cerekwi.

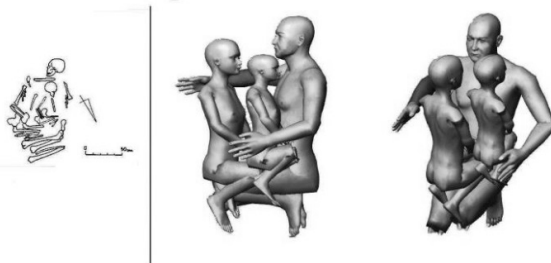
Oba szkielety zostały ułożone w podobnej pozie z nogami nieznacznie skurczonymi, a także lewą ręką ułożoną w pasie i prawą dłonią złożoną przy głowie (osobnik płci żeńskiej) oraz z ręką wyprostowaną wzdłuż ciała (osobnik płci męskiej). Przy czym kobietę umieszczono przed mężczyzną. W efekcie złożona do grobu para była w jakiś sposób ze sobą bliżej związana (małżeństwo?). Usytuowanie szczątków kobiecych przed mężczyzną wskazuje jednocześnie na rolę ochronną tej pierwszej.

Ryc. 07. Rekonstrukcja układu zwłok z grobu nr 15 w Królikowicach.

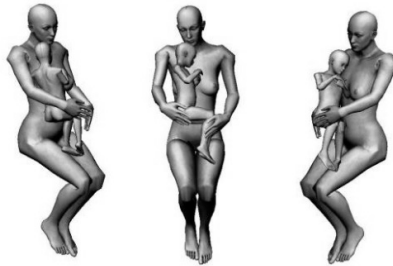
W grobie nr 15 z Królikowic (ryc. 07) pochowano dwoje osób, tj. kobietę z dzieckiem. Podobnie jak w pochówku dziecięcym z Marszowic także i tu dziecko złożone było na boku lewym, ale dodatkowo umieszczono je powyżej kości udowych kobiety. Kości kończyn dolnych obojga zmarłych osób zostały zgięte dość znacznie. Wskazuje to na możliwość zastosowania zabiegu krępowania zwłok. Natomiast prawa ręka kobiety i lewa dziecka zostały ugięte i podniesione na wysokość barku gdzie dłońmi stykały się ze sobą, a lewa ręka szkieletu kobiety znajdowała się powyżej miednicy dziecka. Przyczyną zastosowania takiego układu zwłok mogła być nie tyle obawa przed zmarłymi, co być może chęć nadania zmarłym określonej pozy wyrażającej związek między nimi oraz jednocześnie określającej rolę opiekuńczą dorosłego nad dzieckiem.

Analogiczna sytuacja wystąpiła w przypadku grobu 11 z Marszowic (ryc. 08), a do którego złożono szczątki dwojga dzieci i jednego osobnika dorosłego. Szczątki zmarłych złożono w sposób zbliżony do wcześniej opisanych z tą różnicą, że dzieci ułożone na boku lewym znajdowały się jedno za drugim będąc obejmowane przez osobnika dorosłego.

Ryc. 08. Rekonstrukcja układu zwłok z grobu nr 11 w Marszowicach.

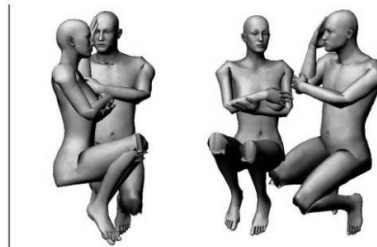
Nieco odmiennie natomiast potraktowano zmarłą z grobu nr 29 w Tomicach (ryc. 09), która została pochowana wraz z dzieckiem w wieku do pierwszego roku życia.

Ryc. 09. Rekonstrukcja układu zwłok z grobu nr 29 w Tomicach.

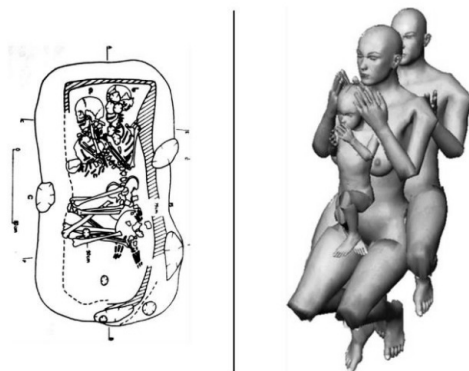
Podobnie jak w przypadku grobu z Marszowic, tak i w tym przypadku w ramionach osobnika dorosłego złożone było dziecko. Szczątki dorosłej były uszkodzone poprzez brak kości rąk i stóp.

W zbiorowym grobie z Wilczkowa (ryc. 10) wystąpiły szczątki dwu osobników dorosłych. Kobieta ułożono na plecach z głową skierowaną w stronę mężczyzny, a kończyny dolne obydwójga silnie zgięto umieszczając nogi mężczyzny nad kobiecymi. Ręce kobiety krzyżowały się na jej klatce piersiowej. Natomiast lewa ręka mężczyzny złożona była na jego klatce piersiowej, a druga została podniesiona na wysokość głowy.

Ryc. 10. Rekonstrukcja układu zwłok z grobu nr IV w Wilczkowie.

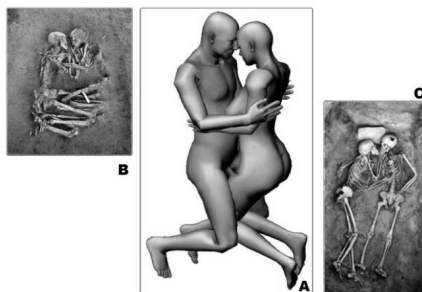
W grobie 8 z Przeclawic (ryc. 11) pochowano dwoje dorosłych i jedno dziecko.

Ryc. 11. Rekonstrukcja układu zwłok z grobu nr 8 w Przecławicach.

Oboje zmarłych usytuowano na boku prawym, zaś mężczyzna spoczywał za kobietą obejmując ją ramionami, która trzymała na swych rękach lub w geście objęcia dziecko.

Z całkiem odmienną sytuacją można zetknąć się w przypadku obiektu 158 ze stanowiska 34 w Żukowicach (ryc. 12a). Pochówek ten zawierał szczątki dwojga osób, złożonych na boku i skierowanych do siebie. Zmarli przylegali do siebie klatkami piersiowymi oraz głowami, zaś nogi mieli podkurczone. Zastosowanie gestu objęcia i zetknięcia się głowami wskazuje na bliski związek zmarłych.

Ryc. 12. Rekonstrukcja układu zwłok z: A. Obiektu 158 ze stanowiska 34 w Żukowicach, B. Valdaro k. Verony/północne Włochy, C. Hasaniu/Iran.

Reasumując, rytuały obowiązujące w stosowanym przez ludność KU ob-

rzędu pogrzebowym są przede wszystkim wbudowane w sferę znaczeniową – symboliczną. Jak pisze B. Butent-Stefaniak (1997, s. 192): „*znaczące ujednoczenie pozycji, w której zmarli byli wkładani do grobów oraz nieliczne odstępstwa od ogólnie stosowanych zwyczajów, dowodzą konsekwentnego stosowania tych samych reguł rytuału pogrzebowego przez ludność kultury unietyckiej przez wiele lat. Większą różnorodność można zauważyć w okresie starounietyckim, natomiast w fazach młodszych odstępstwa od panujących zwyczajów są niezwykle rzadkie i odnoszą się przede wszystkim do grobów zbiorowych*”. Jednak standaryzacja stosowanych form obrzędów oznacza zdolność wypracowania określonego postępowania względem zmarłych. W początkowych fazach rozwoju KU urozmaicenie obrzędowości można tłumaczyć poszukiwaniem właściwego modelu kulturowego. Ujednoczenia stosowanych form składania zmarłych do grobu nie należy rozumieć przedmiotowo, a podmiotowo, gdyż ta mnogość stosowanych form rytuałów jest raczej fundamentem do tworzenia bardziej ujednoczonego systemu wierzeń. Z tej podstawy rozwijany jest obrządek pogrzebowy, który obowiązuje powszechniej i może z czasem przemienić się w tradycję. „*Rytuały pogrzebowe oraz rytuały mające na celu zachowanie pamięci o zmarłym trwają tak długo, jak długo istnieje grupa społeczna, z której zmarli pochodzą. Tylko dopóki istnieje wspólnota, dopóty rytuały będą odprawiane. Dzieje się tak, ponieważ rytuały, w tym rytuały pogrzebowe, są zawsze działaniami społecznymi. Działaniami regulującymi relacje społeczne, podtrzymującymi te relacje i legitymizującymi je czy też działaniami mającymi na celu przekształcenia relacji społecznych*” (Ciesielska A. 2007, s. 195). Wspomniane relacje społeczne odnoszą się do działań określających człowieka i wspólnotę, a które definiują zasadność jego istnienia zarówno w sferze żyjących jak i zmarłych. Są zatem tworzone fizyczne granice pomiędzy żywymi znajdującymi się w strefie profanum, szczątkami zmarłego umieszczanego w strefie sacrum i jego duchem mającym udać się w kierunku zaświatów. W każdej z tych stref przeznaczana jest człowiekowi określona rola do spełnienia. Śmierć człowieka wymusza by jego zwłoki zostały przeniesione z przestrzeni zarezerwowanej dla żyjących do grobu, a samemu zmarłemu zostało umożliwione przejście w zaświaty. Sytuacja ta prowadzi do rozwoju idei związanych z wierzeniami jak też samych obrzędów przejścia. W tym rozumieniu miejsce spoczynku zwłok byłoby strefą pośrednią pomiędzy przestrzenią żywych a zaświatami (tzw. strefą sacrum) - tj. miejscem stanowiącym rodzaj bramy, przez którą ukierunkowuje się zmarłego i poza którą nie pozwala mu się na zawrócenie do świata żywych (por. Błażejewski A. 2007, s. 258).

Zastosowane układy zwłok w obrządku pogrzebowym KU wskazują, iż celem było zastosowanie obrzędu przejścia wraz z ochroną zmarłych. Na to ostatnie wskazuje nie tylko wyposażenie pochówku, mające służyć w zaświatach, ale przede wszystkim stosowane układy zwłok sugerujące określone związki (nawet rodzinne) nie tylko między zmarłymi a żyjącymi ale także pomiędzy samymi zmarłymi. Chodziło tu zatem o stworzenie modelu przestrzenno-symbolicznego, w którym zmarły przenoszony ze strefy żyjących do grobu (strefa sacrum) był

kierunkowany w stronę zaświatów i ewentualnie dawano mu pod „opiekę” najbliższych lub stawał się „przewodnikiem”. Krępowanie zwłok czy pozbawianie ich określonej części ciała, jak choćby fragmentów kończyn, mogło być związane z zabiegiem zabezpieczającym żyjących przed powrotem zmarłych. Natomiast umiejscowienie kamienia bądź kamieni nad szczątkami zmarłego lub w jego okolicy, według Eliade (1993, s. 213-214), miało na celu zamknięcie duszy i co z tym jest związane także zabezpieczenie się przed powrotem zmarłych. Jednakże w wielu społecznościach i ich przekazach (np. w mitologii indyjskiej mit o kamieniu i bananie) kamień symbolizuje długowieczność, siłę i moc. W grobach zbiorowych osobników młodocianych kierowano w stronę dorosłych, którzy rozkładali nad nimi swą opiekę poprzez gest objęcia czy przytrzymania dłoni. Wydaje się, iż zabieg krępowania lub okaleczania zwłok stosowano wówczas, gdy do grobu składano tylko część zmarłych z danej grupy społecznej/rodzinnej (np. Tomice, grób 29, Marszowice, gr. 11). Natomiast nie były stosowane w przypadku składania do grobu prawdopodobnie wszystkich przedstawicieli podstawowej grupy społecznej, a więc rodziny składającej się np. z kobiety i mężczyzny oraz dziecka (np. Przeclawice 8, Żukowice 34). Charakterystyka przestrzeni żyjących i umarłych nie należy do zadań łatwych. Powyższe spostrzeżenia nie poruszają wszystkich zagadnień, a są jedynie wskazówką na problem stosowanych zwyczajów w obrzędku pogrzebowym kultury unietyckiej. Wskazują jednak na możliwość odmiennej interpretacji symboliki grobu, układu zwłok oraz zajmowanej pozycji zmarłego w społeczności i tworzonych z nią relacjach.

Literatura [wybrana]:

Sarnowska W. 1969, Kultura Unietycka w Polsce.

Czebreszuk J.

2001, Schyłek neolitu i początki epoki brązu w strefie południowo-zachodniobałtyckiej (III i początki II tys. przed Chr.). Alternatywny model kultury [Late Neolithic and Early Bronze Age in the South-western Baltic Zone (the 3rd and Early 2nd Millennia BC). An Alternative Model of Culture], Poznań.

1996 Społeczności Kujaw w początkach epoki brązu [Kujawy Societies in the Beginning of the Bronze Age], Poznań,

OBRAZ SĄDU OSTATECZNEGO W MENTALNOŚCI CZŁOWIEKA ŚREDNIOWIECZNEGO

Bekus Ewelina

*Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie
ewa.bekus@wp.pl*

Sąd Ostateczny i wiara w jego nadejście jest fundamentalnym elementem eschatologii [13, s. 394]. Jego najstarsze odnalezione przedstawienia pochodzą z IV w., ale największą popularnością temat ten cieszył się w wiekach średnich, a szczególnie w XII – XIV stuleciu. Wynikało to głównie z dominującego wówczas poczucia niepewności o własny byt, które potęgowały m.in. ciągłe wojny, konflikty i epidemie. Ów lęk podsycany był też przez myśl kościelną, w której to kapłani kierowali uwagę wiernych w stronę życia wiecznego. Już w VI wieku idea powszechnego zbawienia należącego do chrześcijanom coraz częściej ustępowała miejsca przekonaniu, iż każdy będzie musiał odpowiedzieć przed Stwórcą za swoje czyny. Wielu kaznodziei np. Cezary z Arles (470/471 r. - 27 VIII 542 r.) biskup, święty kościoła katolickiego [5, s. 42-44] nieustannie powtarzało, że każdemu zagraża kara wieczna [12, s. 138].

Wedle jego pouczeń, myśli o śmierci powinny towarzyszyć człowiekowi zawsze, ponieważ w każdej chwili, niespodziewanie może on opuścić świat. Stąd stała jej obecność w utworach o marności wszystkiego co ziemskie. Choćby człowiek osiągnął najwyższe godności społeczne i ogromny majątek, to przed Bogiem stanie nagi i nic nie znaczący. Należało więc zabiegać nie o marność tego świata, a o zbawienie duszy. W przeciwnym razie na człowieka mógł zostać wydany straszliwy, nieodwołalny wyrok [7, s. 81].

Już św. Augustyn powołując się na niezdolność człowieka do odgadnięcia woli boskiej, podkreślał obowiązek spadający na każdego chrześcijanina, takiego kierowania swoim postępowaniem, aby w każdej chwili być gotowym stanąć przed

Cezary z Arles

Św. Augustyn

obliczem Pana. Zbawienie duszy powinno być zatem dla wiernych priorytetem [6, s. 118].

Można założyć, że wyzyskując właśnie uczucie lęku, które nie trudno było wyzwolić w człowieku średniowiecznym, kościół mógł najskuteczniej wpajać chrześcijanom myśl o konieczności prawego sposobu myślenia i odpowiedniego postępowania [12, s. 82]. Znaczne wysiłki kaznodziei skierowane były na zastraszenie prostego człowieka obrazami okrutnych kar i mąk oczekujących zatwardziałych grzeszników. Dlatego problemy postrzegania śmierci i świata pozagrobowego, wabiącego obietnicą wiecznej szczęśliwości lub przerażającego grozą niewyobrażalnych cierpień, głównie zaprzętały umysł średniowiecznych ludzi i w znacznym stopniu warunkowały ich moralność i postępowanie [9, 325-327.]

Rzeczywistość dla ówczesnego człowieka nie miała tonów pośrednich. Składały się na nią tylko dwie barwy – czern i biel. Po jednej stronie był Stwórca, po drugiej jego odwieczny oponent – szatan [2, s. 129]. Ten podział władał każdą dziedziną życia. Ludzkość rozrywała w dwie przeciwne strony, nieznające kompromisu, nieustannie zwalczające się moce. Jeśli dany czyn był dobry, sądzono, że pochodził od Stwórcy. Jeśli zaś był zły i nieprawy, miał pochodzić od szatana. Wierzono też, że w czasie Sądu Ostatecznego, grzechy niegodziwych będą ciągnąć ich prosto w paszczę lewiatana. Sprawiedliwi natomiast zostaną oddzieleni od grzeszników, jak ziarna do plew i pójdą do raju. Najlepiej prezentuje to podział ludzkości na malowidłach i tympanonach, gdzie po prawicy Boga widzimy tłum usprawiedliwionych zmierzających do raju, a po lewicy grzeszników, strąconych w piekielną otchłań [9, s. 169-170].

Od początku myśli chrześcijańskiej istniała więc idea sądu jako finału historii rodu ludzkiego. Czas w pojmowaniu człowieka średniowiecza nie miał charakteru cyklicznego, jak u antycznych filozofów, lecz linearny, czyli miał początek i koniec. Czas w tym rozumieniu ma określone cezury. Najważniejsze z nich dotyczą losu całej ludzkości. Najistotniejszą datą w historii chrześcijaństwa jest przyjście na świat Boga. Dzieli ona sposób liczenia czasu na przed i po Chrystusie [6, s. 112]. Dzieje człowieka zaczynają się od aktu boskiego i kończą się paruzją, przy czym nie wyobrażano sobie jej jako jakiejś odległej i nieokreślonej perspektywy. Przeciwnie, ludzie żyli w przekonaniu, że dzień sądy bę-

dzie bliski. Nie wiadomo natomiast, kiedy dokładnie będzie miał on nastąpić, co dodatkowo potęgowało lęk przed wyrokiem. Tych niejasności nie tłumaczył ani lektura exemplów, ani pisma teologów. Zastanawiano się, czy zgodnie z *Biblią* Sąd Ostateczny nastąpi w przyszłości wyznaczonej przez samego Boga, czy może już się dokonywał, o czym niezłomie miały świadczyć opowiadania osób, odwiedzających „tamten świat” oraz liczne wówczas prorocтва. Te ostatnie łączyły się zwykle z nawoływaniem do czynienia pokuty, a także do rezygnowania z marności ziemskich [8, s. 114-115].

W średniowieczu pojawiali się także fałszywi Chrystusowie, którzy udowodniali własną świętość swymi osobistymi zaletami, sugerując otoczeniu, że wcielił się w nich duch boży i są wysłannikami niebios, powołanymi, by naprawić zły kościół i ocalić lud przed zgubą, wobec zbliżającego się Sądu Ostatecznego [8, s. 124].

Duszpasterstwo strachu kultywowali także duchowni. Około 1150 roku benedyktyn Julian z Vezelay (1080 r. - 1160 r.), znany szczególnie z kazań o konieczności przestrzegania reguł zakonnych i ascezy, wygłosił szereg mów o końcu świata. O strachu przed Sądem Ostatecznym pisali również: kaznodzieja, teolog, historyk, biskup Akki i kardynał - Jakub z Vitry (ok. 1170 r. - 1240 r.) [2, s. 729]; dominikanin Etienne de Burbon - francuski kaznodzieja, pisarz, historyk i inkwizytor, żyjący na przełomie XII i XIII w.; Honoriusz z Augustodunum (1080 r. - ok. 1150 r.) filozof, teolog, znany głównie z pism o charakterze dydaktycznym i duszpasterskim [14, s. 1215-1216]; [12, s. 161-163].

Przedstawiony przez Honoriusza w dziele *Lampa koniec świata*, a tym samym całego rodzaju ludzkiego, był przerażający [9, s. 54 - 57]. Według niego los dusz ludzkich został określony już przed wiekami. Pogląd ten stwarzał nową wersję tematu sądu u kresu czasów w myśli średniowiecznej. *Ewangelie* i *Apokalipsa* przepowiadały nadejście Pana w nieokreślonej przyszłości, a w widzeniach świata pozaziemskiego sąd był zakładany na czas obecny. Z kolei nauka o predestynacji głoszona w *Lampie*, opierała się na wyroku gotowym już przed wiekami [2, s. 96].

Chryścianizm przejął od filozofów stoickich ich tradycyjne poglądy o stopniowej degradacji fizycznej człowieka, która następuje już od chwili narodzin. Świat pozagrobowy wedle tego poglądu to świat realny, zaś ziemski - to jego marna imitacja, tymczasowe miejsce przebywania duszy. Życie samo w sobie nie stanowiło celu istnienia, nie było niczym więcej jak przygotowawczym etapem na drodze ku śmierci. Jednak i śmierć nie stanowiła końca, ponieważ otwierała jedynie drogę do sądu i zwykle do potępienia. Dlatego właśnie Sąd Ostateczny zajmował centralne miejsce w religijnej antropologii, gdyż z nim łączyło się nagrodę i karę za odbyte na ziemi życie. Obawy i nadzieje z nim związane nieustannie towarzyszyły średniowiecznym ludziom i dlatego właśnie, musieli oni wytworzyć sobie jakiś obraz tego aktu [8, s. 170].

Dla ówczesnych ludzi ważne były jednak również zdarzenia poprzedzające paruzję, zwykle przepowiedane w formie różnorodnych znaków. I tak na przykład Jakub de Voragine (ok. 1230 r. - 13 VIII 1293 r.) - hagiograf, arcybiskup

Jakub de Voragine

Genui, na początku *Złotej Legendy*, stanowiącej zbiór opowiadań religijnych i hagiograficznych na uroczystości i wspomnienia liturgiczne [15, s. 713-714], wyliczał, że dzień sądu poprzedzać będzie pięć znaków, które także można odnaleźć w księdze *Apokalipsy*.

Św. Hieronim z kolei odnalazł w annałach Hebrajczyków piętnaście znaków, które miały objawiać się w 15 dni poprzedzających Sąd Ostateczny. I tak kolejno: morza miały wznosić się i opadać, ich wody płonąć, miały pojawić się morskie potwory, z roślin wydzielać się krwawa rosa, wszystkie budowle miały runąć, kamienie popękać i uderzać o siebie, mały nastąpić trzęsienie ziemi, góry i pagórki miały się roz-

sypać, a ludzie chodzić jak opętani, nie mogąc przemówić do siebie, kości umarłych miały powstać z grobów, spaść gwiazdy, wszystkie stworzenia umrzeć, niebo i ziemia zapłonąć, a piętnastego dnia miało nastąpić nowe niebo i nowa ziemia i wszyscy zmartwychwstać. Ponadto, Sąd Ostateczny miało poprzedzić nadejście Antychrysta, który omamiłby ludzi, próbując dowieść że jest Mesjaszem, dokonując cudów, a tak naprawdę trapiąc innych mękami [9, s. 200-201].

Wszystko to nasycalo wrażliwość ludzi średniowiecza na znaki przyrody, które napawały zarówno lękiem jak i nadzieją, związaną z możliwością zmartwychwstania [11, s. 18]. Komety, ulewne deszcze, spadające gwiazdy, porywiste wiatry, wywołały zbiorowe paniki, będące znacznie bardziej lękiem przed końcem świata, który mógł być zapowiadany takim niezwykłym wydarzeniem, niż przed rzeczywistym kataklizmem przyrodniczym [11, s. 45 – 47].

Ostateczny kataklizm prezentowany był często w wyobraźni ludzi średniowiecza także jako kara, poprzedzona klęskami dla nieposłusznej ziemi. Sądzono, że Bóg karał już na ziemi i że wszelkie zbiorowe nieszczęścia były jednocześnie karą za grzechy i ostrzeżeniem. Dlatego też najważniejszym zadaniem życia ówczesnego człowieka stawało się zbieranie materiałów mających mu dopomóc na sądzie bożym [7, s. 128].

Wedle ogólnego przekonania Pan Sędzia nie był pozbawiony miłosierdzia, jednakże to on znał wszystkie grzechy i wraz z końcem świata bezlitośnie i w pełni miał ukarać każdego grzesznika. Takie oto wyobrażenie Stwórcy katolickie kaznodziejstwo ukazywało wiernym aż do XVIII wieku włącznie [4, s. 573]. Ponadto Sąd Ostateczny często był przedstawiany jako najwyższa zemsta Wszchemocnego. Zdaniem średniowiecznych teologów, grzechy ludzkie musia-

łybyć ogromne, skoro tak miłosierny Bóg, nie ma innego wyjścia, jak sprowadzić zniszczenie na Swe najpiękniejsze dzieła, by zemścić się na bezbożnikach. W obliczu takich wizji, strachem przed sądem u kresu czasów opanowany miał być każdy, od świętego do szatana. I nie bez powodu, gdyż zbawienie i życie wieczne uzyskać mogli niewielu [s. 574].

Mimo tego duszpasterstwa strachu, od XII wieku, na skutek wzrostu dobrobytu społeczeństwa, następowały przemiany w postrzeganiu doczesności i śmierci. Będą one kontynuowane przez następne wieki i już nie znikną pomimo kryzysów i burz dziejowych. Ogół chrześcijańskiej społeczności powoli przestaje wierzyć, że Sąd Ostateczny nadejdzie już niedługo. Wciąż jednak panuje wszechobecny strach przed śmiercią, gdyż waga jaką się odtąd przywiązuje do życia ziemskiego, tym bardziej nakazuje lękać chwili, gdy trzeba będzie się z nim rozstać [1, s. 124]. Dotychczas jednak nie zaprzęto sobie głowy krótkim momentem, który miał oddzielać śmierć od zmartwychwstania. Teraz jednak stawką ważnych refleksji staje się okres pośredni pomiędzy śmiercią indywidualną a sądem zbiorowym [10, s. 233].

BIBLIOGRAFIA:

1. Aries P., *Rozważania o historii śmierci*, tłum., E. Bąkowska, Warszawa 2007.
2. Baldock J., *Symbolika Chrześcijańska*, tłum., J. Moderski, Poznań 1994.
3. Bazydło J., *Jakub z Vitry*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. VII, pod. red. F. Grygleiwca, R. Łukaszyka, Z. Sułowskiego, Lublin 1997.
4. Delumeau J., *Grzech i strach: poczucie winy w kulturze Zachodu XIII-XVIII w.*, tłum. A. Szymanowski, Warszawa 1994.
5. Gładyszewski L., Wegner H., *Cezary z Arles*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. II, pod. red. F. Grygleiwca, R. Łukaszyka, Z. Sułowskiego, Lublin 1976.
6. Guriewicz A., *Kategorie kultury średniowiecznej*, tłum. J. Dancygier, Warszawa 1976.
7. Guriewicz A., *Kultura i społeczeństwo średniowiecznej Europy: exempla XIII wieku*, tłum. Z. Dobrzyński, Warszawa 1997.
8. Guriewicz A., *Problemy średniowiecznej kultury ludowej*, tłum. Z. Dobrzyński, Warszawa 1987.
9. Le Goff J., *Kultura Średniowiecznej Europy*, tłum. H. Szumańska-Grossowa, Warszawa 2002.
10. Le Goff J., *Narodziny czyśćca*, tłum. K. Kocjan, Warszawa 1997.
11. Malewicz Z., *Zjawiska przyrodnicze w relacjach dziejopisarzy polskiego średniowiecza*, Wrocław 1980.
12. Minois G., *Historia piekła*, tłum. A. Dębska, Warszawa 1996.
13. Poniatowski Z., *Mały słownik religioznawczy*, Warszawa 1996.
14. Zahajkiewicz M., *Honoriusz z Augustodunum*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. VI, pod. red. F. Grygleiwca, R. Łukaszyka, Z. Sułowskiego, Lublin 1993.
15. Zbiciak J., *Jakub de Voragine*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. VII, pod. red. F. Grygleiwca, R. Łukaszyka, Z. Sułowskiego, Lublin 1997.

METOPY - ELEMENTY FIGURURALNE ARCHITEKTURY ATEŃSKIEJ NA PRZYKŁADZIE PARTENONU (450-425 p.n.e.)

Majewski Łukasz

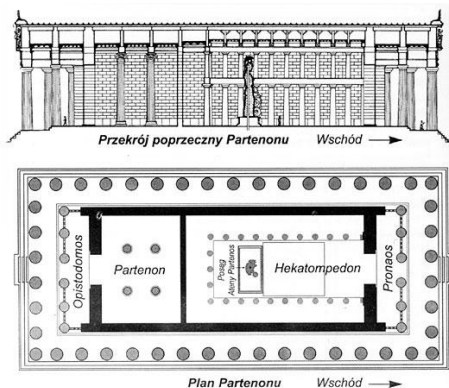
Uniwersytet-Humanistyczno-Przyrodniczy

im. Jana Długosza w Częstochowie

lukas.majewski@gazeta.pl

Partenon był niepowtarzalną świątynią nie tylko ze względu na swój plan architektoniczny, ale przede wszystkim przez zachowane w nim proporcje i dekoracje. Na stylobacie, o wymiarach 69,51 m na 30,86 m, wznosił się *sekos* oraz sześciokolumnowy płytki *pronaos* i *opistodon*. *Sekos* został podzielony na dwa pomieszczenia, a mianowicie cellę oraz tylną salę zachodnią (*hekatompedon*), gdzie w końcu środkowej nawy umieszczony został posąg *Ateny Partenos* [4, s. 92]. Podział na nawy był możliwy dzięki wprowadzeniu dwukondygnacyjnej kolumnady okalającej z trzech stron *hekatompedon*, a przez to otaczający również posąg bogini. Od zachodu wchodziło się do prawie kwadratowej sali, która była całkowicie oddzielona od celli, w której znajdowały się cztery kolumny jońskie [12, s. 101]. To właśnie tą salę początkowo nazywano Partenonem, dopiero w II w. n. e. nazwa ta przyjęta została w źródłach jako odniesienie do całej świątyni. Całość otoczona została *pteronem* - kolumnadą (8 x 17) [5 s. 14].

Budowa Partenonu rozpoczęła się w 447 r. p.n.e., a sfinalizowano ją w 432 r. p.n.e., kiedy to ukończone zostały prace nad przyczółkami. W tym też roku dokonano uroczystej konsekracji świątyni [12, s. 112]. Same prace architektoniczne trwały do 438 r. p.n.e. Metopy zostały wykute i zamontowane w 442 r. p.n.e., a pomnik *Ateny Partenos* dłuta Fidiasza stanął w świątyni w 438 r. p.n.e. [1, s. 350].

Główne kierownictwo budowy znajdowało się w rękach Fidiasza, o czym świadczy jednolita kompozycja świątyni [13, s. 93]. W źródłach zachowała się wzmianka, że Fidiasz czuwał nad całością prac mając do dyspozycji architektów i budowniczych: Iktinosa i Kallikratesa [11, 13].

Polichromia świątyni jest dziś praktycznie niemożliwa do ustalenia. Należy przypuszczać, że górne partie Partenonu, zgodnie z zasadami przyjętymi dla budowli w stylu doryckim, posiadały silne kolorystyczne akcenty. *Treglify, re-*

gulae, mutuli miały niebieską barwę, natomiast *taeniae* i *scotia* – czerwoną. Ponadto te ostatnie otrzymywały złożony ornament. W początkach XIX w. istniał pogląd, że tło metop było niebieskie, a na reliefach zaobserwowano na ciałach centaurów ślady czerwieni, na szatach – kolor zielony. Ostatnio natomiast pojawiła się teza, że tło metop było białe [10, s. 97].

Metopy w ilości 92 płyt z marmuru pentelickiego o wymiarach 1,34 x 1,27 m, stanowiły najstarszy element dekoracji Partenonu. Umieszczone były na belkowaniu zewnętrznej kolumnady (po 14 na fasadach wschodniej i zachodniej oraz po 32 na północnej i południowej). Tematyka ukazana na metopach jest tradycyjna i odnosi się do walki bogów i herosów. Miała ona obrazować niedawne wydarzenia historyczne, a mianowicie walki Greków z Persami [10, s. 96]. Niestety do dzisiaj zachowało się tylko kilka metop z południowego przyczółka świątyni. Niszczenie Partenonu rozpoczęło się w VII w. n.e. kiedy to świątynię chciano przekształcić w kościół chrześcijański. Skute zostały wówczas reliefy metop zachodnich i wschodnich. Cześć, również już uszkodzonych elementów, uległo całkowitemu zniszczeniu w wyniku wybuchu, jaki miał miejsce w XVII w. podczas próby zdobycia miasta przez Wenecjan [9, s.11]

Na wschodniej fasadzie świątyni ukazani byli bogowie walczący z Gigantami, a szczególnie miejsce zajmowała Atena zwyciężająca Enkeladów. Scena z gigantomachii była też widoczna na wewnętrznej stronie tarczy *Ateny Partenos*. Korespondowało to również z przyczółkiem i fryzem partenońskim znajdującymi się pod kolumnadą [12, s. 101].

Należy zauważyć, że wszystkie metopy wschodnie pozostały na miejscu, jednak trudno je odczytać, gdyż relief został skuty. Metopy zostały poddane rekonstrukcji, a w wyniku podjętych działań (oględzinach przez lupę i za pomocą sztampaży) ustalono, co przedstawiały. Można rozpoznać na nich bogów olim-

Atena Varvakeion – rzymska kopia posągu
Ateny Partenos

Metopa Partheonu

pijskich [13, s. 93]. Czwarta metopa, licząc od rogu południowo-wschodniego, ukazuje najprawdopodobniej Atenę zabijającą giganta i wieńczoną przez boginię zwycięstwa – Nike. Symetrycznie do niej skomponowana płyta XI przedstawia Heraklesa z Erosem. Takie przedstawienie herosa jest nowością, a temat ten podjęty zostanie w dopiero przez rzeźbiarza Lizypa w IV w. p.n.e. Profilowane ujęcia kwadryg są również nowością, a zaczerpnięte zostały najprawdopodobniej z ujęć koni we fryzach lub przyczółkach. Całość układu tej części fryzu metopowo-tryglifowego jest przemyślana i skomponowana w określonym rytmie [2, s. 378].

Metopy znajdujące się na stronie północnej świątyni (przedstawiały sceny zdobycia Troi przez Greków tzw. *Iliupersis*. Atena występuje tutaj jako opiekunka Greków [2, s. 380]. Niestety jest to najbardziej uszkodzona część dekoracji Partenonu, a którą możemy zrekonstruować jedynie na podstawie rysunków Carrey'a. Akcja biegnie od wschodu do zachodu, co potwierdza umieszczenie na pierwszej metopie *Eosa* lub *Heliosa* w narożniku północno-wschodnim, który styka się z *Nyks* – personifikacją nocy. Na ostatniej ukazana została *Selene* [13, s. 93]. Fidiasz umieszczając te dwa bóstwa (*Nyks* i *Selene*) na początku i końcu cyklu trojańskiego stworzył zamknięty obraz uwydatniając jednocześnie tragizm rozgrywających się na nim scen. Przymuszczałnie Fidiasz w centrum umieścił przedstawienia śmierci króla Priama i porwania jego córki Kasandry. Oczom pielgrzyma wchodzącego na Akropolis ukazywała się najpierw scena przedstawiająca ucieczkę Eneasza z płonącego miasta, a dopiero później dramatyczne sceny rozgrywającej się tragedii. Na reliefach nr 24 i 25 Menelaos odnajduje niewierną Helenę, a scenie tej przypatruje się Afrodyta [10, s. 96].

Kolejne metopy zostały zniszczone przez wybuch, a ich rekonstrukcje budzą dyskusje i wątpliwości. Trzy ostatnie metopy znajdujące się po stronie północnej świątyni tj. 30, 31, 32 należy wyłączyć z cyklu trojańskiego. Z całego cyklu metop północnych ocalała jedynie ostatnia (32) przedstawiająca najprawdopodobniej Atenę stojącą przed Afrodytą, która z kolei siedzi na skale (Górze Ida) [5 s. 14].

Praschinker na metopie 31 rozpoznaje siedzącego Zeusa i stojącą przed nim uskrzydloną Iris. Natomiast Simon rozpoznaje na tych trzech reliefach bóstwa sprzyjające zgromadzeniom Ateńczyków Dios Bule i odrzuca jednocześnie interpretację Rodenwaltda [2, s. 380].

W metopach zachodnich przedstawione zostały walki Greków z Amazon-

kami. Metopy te uległy jednak praktycznie całkowitemu zniszczeniu i można się jedynie domyślać, że ich kompozycja przewidywała naprzemienną walkę konną i pieszą. Była to zamierzona aluzja do zwycięstwa Greków nad Persami, którzy podobnie jak legendarne Amazonki, wtargnęli na Akropol w 480 r. p.n.e. [8, s.25]

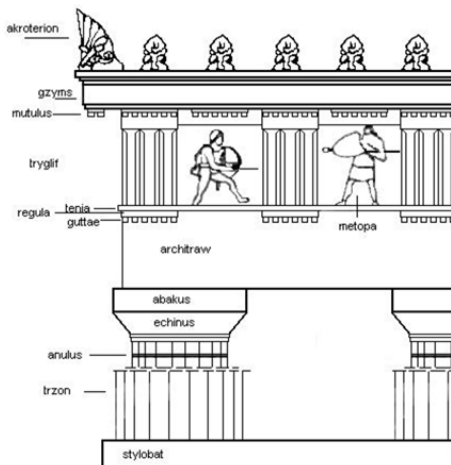
W południowej części Partenonu Fidiasz umieścił na metopach sceny bardzo popularnej w sztuce greckiej Centauromachii. Metopy te (18) ocalały prawdopodobnie tylko dlatego, że część południowa była najmniej dostępna (brak możliwości oddalenia się od Partenonu z tej strony nie ułatwiał oglądania tych dekoracji). Sceny te łączyły się z historią Aten jedynie poprzez postać Tezeusza, który pomógł Lapitom w walce z Centaurami. W treść tej narracji Fidiasz wplótł opowieść o dziejach Erichtoniosa-Erechteusa, związanej z legendarną historią Aten. Obecnie istnieje pogląd (M. Robertson), że jest to przedstawienie legendy o Dedalu (metopy 13-20). Występuje on tutaj nie tylko jako wzór mistrza-rzemieślnika, ale również jako potomek Erchteusa, a tym samym domu królewskiego [12, s. 101]. Dlatego też zdaniem Robertsona umieszczenie go wśród herosów jest jak najbardziej dopuszczalne. Sceny z 13 i 14 reliefu ukazują scenę poprzedzającą zabójstwo dokonane przez Dedala na siostrzeńcu. Kolejne dwie 15 i 16 ukazują spadającego Ikara i Dedala, który na Kretę leci sam. Jest to pierwsza najstarsza wersja mitu *O Dedalu i Ikarze*. W niej to Ikar ginie uciekając z ojcem z Attyki na Kretę. W późniejszej wersji tego mitu syn mistrza-rzemieślnika ginie podczas drugiego lotu, podczas kolejnej ucieczki tym razem z Krety na Sycylię [5 s. 12].

Kolejne dwie metopy różnią się od siebie. Zamierzeniem ich twórcy było niewątpliwie pokazanie starych rzeźb bądź płaskorzeźb popularnych wśród ateńskiego społeczeństwa, do których mogły należeć rzeźby wykonane przez legendarnego Dedala, który jako pierwszy przedstawił figury w ruchu; są to Tezeusz i Ariadna (metopa 18). Postacie te tańczą w rytm Kitharodosa-Dedala pokazanego na reliefie nr 17, który jednocześnie je rozdziela. Ostatnia para metop (19-20) wyobraża cztery kobiety, które przędą wełnianą nić przeznaczoną na szatę dla Ateny. Relief 21, który jest epilogiem dla cyklu Dedala, ma jednocześnie charakter pomostu między poprzednimi scenami centauromachii, a tymi które następują [1 s. 388].

Należy zauważyć, że styl południowych metop nie jest jednolity, co uwidacznia się w sposobie pojmowania wyglądu Centaurów. Badacze na tej właśnie podstawie przedstawili wniosek, że wykonali je trzej artyści, nazwani przez J. Charbonneaux'a odpowiednio: Mistrz Centaurów w Maskach, Mistrz Centaurów Uczłowieczonych oraz Mistrz Centaurów

Partenon

Porządek dorycki - schemat

Rozbrykanych. Wyszczególnienie to nie jest jednoznaczne z tym, że wszystkie metopy wykonali ci trzej artyści. Rzeźbiarze ci stanowili raczej reprezentację pewnych trendów artystycznych [12, s. 100].

Reliefy znajdujące się po obu stronach cyklu Dedala ukazują, jak już wspomniano walkę Centaurów z Lapitami tuż po ucieczce weselnej [5 s. 13]. Dlatego też niektórzy Lapici ukazani są w wieńcach, a Centaury atakują ich hydriami używanymi podczas uct. Głównymi bohaterami tych wydarzeń są Tezeusz i Pejritos. Na metopach przedstawionych jest osiem zwycięstw Centaurów i tylko sześć – Lapitów wspomaga-

nych przez Tezeusza [2, s. 392].

Z zespołu wszystkich reliefów strony południowej wyróżnia się 1 – jedyny zachowany na miejscu. Znajduje się on na przeciw 32 metopy z ciągu północnego. Indywidualność tej metopy polega na mistrzowskim opracowaniu głowy Centaura - jej doskonale wykonanie można obecnie docenić jedynie na podstawie odlewu gipsowego [1, s. 396].

Analizując wszystkie odcinki fryzu doryckiego staje się oczywistym, że całość została zaprojektowana przez jednego artystę, Fidiasza. Taką równowagę, wysublimowane formy i współzależności między poszczególnymi elementami budowli, jakimi cechowała się świątynia Ateny Partenos, nie osiągnięto nigdy wcześniej, ani nigdy później.

BIBLIOGRAFIA:

1. Bernhard M. L., *Sztuka grecka*, Warszawa 1981.
2. Bernhard M. L., *Sztuka grecka V wieku p.n.e.*, Warszawa 1970.
3. Estreicher K., *Historia sztuki w zarysie*, Warszawa-Kraków 1982.
4. Grant M., *Krótką historia cywilizacji klasycznej*, Poznań 1998
5. Kumaniecki K., *Historia kultury starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1972.
6. Lengauer W., *Starożytna Grecja okresu archaicznego i klasycznego*, Warszawa 1999.
7. Meyer P., *Historia sztuki europejskiej. Od starożytności do schyłku średniowiecza*, T. 1., Warszawa 1973.
8. Michałowski K., *Jak Grecy tworzyli sztukę*, Warszawa 1970.
9. Michałowski K., *Sztuka starożytna*, Warszawa 1955.
10. Nowicka M., *Malarstwo antyczne. Zarys.*, Warszawa 1985.
11. Plutarch z Cheronai, *Żywoty sławnych mężów*, przeł. M. Brożek, Wrocław 1953.
12. Porębski M., *Dzieje sztuki w zarysie. Od paleolitu po wieki średnie*, Warszawa 1976
13. Żmudziński M., *Świat starożytny i jego cuda*, Wrocław 2003.

PSYCHOLOGIA

THE THREATS OF THE 21ST CENTURY - SELECTED ASPECTS - ADDICTIONS, MODERN DIDACTIC METHODS

dr Stradomska Marlena

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

dr Dyndur Jolanta

Państwowa Uczelnia Zawodowa

im. Stanisława Tarnowskiego w Tarnobrzegu

Abstract

In today's rapidly evolving world, the introduction of innovative teaching methods seems essential. Modern teaching methods can significantly improve the quality of education and accelerate the learning process. Learning through play is one of the best forms of learning, it allows in many cases to assimilate and understand the available knowledge in a simpler way than traditional learning methods. The issue of prevention or control is also related to the fact that excessive spending of free time on the Internet may cause negative aspects related to addiction. Nevertheless, many commercial companies use the aspect of gamification in education or marketing. Collecting points, mobile applications or participating in the exchange of experiences with the company, such as building expert opinions, is of great importance for users due to building a bond between the consumer and the company. In introducing modern methods of education, not only the attitude and knowledge of teachers is important, but also the possibilities of the institutions in which they work, a similar situation takes place in the professional aspect.

Keywords: modern teaching methods, threats, psychology, XXI century, addictions

Introduction

Teachers are increasingly departing from traditional teaching methods. Instead, choose innovative methods. Nowadays, teachers have to prepare well for the challenges of the 21st century. There is no shortage of new innovative methods, teachers are still learning and creators are developing. The main goal is to combine science and technology taking into account changes in society. Due to the advancement of technology and the attractiveness of the media, the school should be equally attractive and effective, so that the student can benefit from the advantages of the institution. The present world allows young people to develop and access new technologies. Often times, a traditional book has been replaced with an e-book or audiobook. Using the new technology, you can easily find a

book you are interested in on the Internet or listen to it at any time. It is no longer reading and understanding what students have been taught for years. Slowly before our eyes, the form of learning for children, young people and students and adults is changing dynamically.

Modern teaching methods have a multidimensional impact on human activity. Undoubtedly, mechanisms based on action and competition can bring the expected results due to the fact that a human being is a social being and often has the enthusiasm associated with competition and taking action [www.grywalizacja24.pl]. It can be concluded that the use of technology and new devices is an inherent part of the 21st century. The potential of using electronic games in teaching and education has been the subject of much research. In order to conduct appropriate analyzes, it is important to identify the relevant factors. The use of computer game mechanisms in social communication and marketing can be called the trend of the future. Competition is usually structured, somehow communicating a message. Important mechanisms of competition based on literature review are primarily: inducing pleasure, inducing cognitive curiosity in people, launching a reward system for performing appropriate sequences - for example, the user receives a reward or praise, changing the perspective from uninteresting to interesting and full of new possibilities, engaging people in other previous activities - in particular, these changes could be observed during the pandemic, the possibility of promoting pro-ecological, pro-health activities or those that may change the recipient's perspective. The use of new technologies is, on the one hand, a very important issue, and, on the other hand, a dangerous issue, because a person without proper preparation to take advantage of new opportunities may experience a number of negative consequences, including health, social or professional [5. pp. 78-87].

Addiction – selected issue

There are many elements that can be addictive for a person. It could be using new technology, eating, sleeping or using drugs. The issue of addiction may result from the individual circumstances of a given person. Addiction is understood as a strong need to perform an activity or to take a specific substance [4, pp. 74]. Recently, the world of science is struggling with a new phenomenon, which is Internet addiction. Both in Polish and foreign literature, we can find a number of different terms and criteria to diagnose this addiction. The most common terms include: internetoholism, networkoholism, Internet addiction, problematic use of the Internet, Internet addiction syndrome or excessive use of the Internet [2, pp. 229]. Pathological Internet use can take the following forms: excessive use of computer games, chatting, surfing the web [Schuhler, Vogelgesang 2014: 18].

Mark Griffiths [2000] in his study highlighted the symptoms of addiction, which included: growing dependence, frequent changes in mood or tolerance. When an individual does not use the Internet for a long time, symptoms char-

acteristic of withdrawal syndrome appear. The most characteristic syndrome of Internet addiction can be considered: a specific sense of “absorption”, loss of control over time spent on the Internet, anxiety, anxiety, depression while being away from it and escaping and solving your problems on the Internet [2. pp. 74].

Researchers such as Schuhler and Vogelgesang [2014] believe that the source of addiction to the computer and the Internet are changes in society, and above all the feeling of not belonging. Many researchers recognize that addiction can fill a void. Pawłowska and her colleagues recognize the causes of addiction in the child’s family environment. Sometimes systemic therapy is needed to work out the best way to find the conditions or patterns that are currently replicating. They take into account important factors: the occurrence of conflicts between the child and parents or adults themselves, experiencing physical violence, lack of acceptance by one or both parents and the child’s general dissatisfaction with the functioning of his own family structure [6. pp. 179-180]. Many researchers deal with Internet addiction, which Mark Griffiths became interested in first, which is why he distinguished two possibilities: - primary, relating to the use of technology to obtain stimulation and gratification - a secondary one that enables an escape from everyday problems into the virtual world [3. pp. 215-218]. It can be concluded that the motives of addiction are very different, however, the mechanism itself boils down to similar elements, as it causes the disturbance of certain functions.

There are many criteria for the harmfulness of a new technology to human life. However, it is worth presenting the concept of Schuhler and Vogelgesang, who believe that Internet addiction can be talked about if a person spends more than thirty hours a week. In addition, this situation will be associated with the fact that it is then that he feels pleasure, is satisfied with the time spent using the devices, he loses contact with reality, there is a large discrepancy between the real and virtual world in terms of individual characteristics and emotions. Additionally, the user takes this activity to improve the mood and treats it as a way to relax everyday worries. On the Internet, anyone can show or try to show their “ideal self” - this is a person who does not exist, but can be well hidden thanks to the distance with another recipient [7. pp. 31-35, 39-42). Addiction and new technologies are a big problem for specialists. Another difficulty is that the resources of the Internet are largely unverifiable. Unfortunately, in many cases, people in the adolescence age group find opportunities to commit suicide using virtual resources - websites, forums, etc.

The selected factors related to the attractiveness of the Internet are:

- a) dazzling, resulting from the availability of the network, difficulties in verifying the time used in it, as well as the schematic and non-reflective operation of some things, addicts spend so much time online that it does not allow them to actually function and carry out their work-related activities, school etc.
- b) isolation - users cut themselves off from the real world, forget about the

reality that surrounds them, because online issues are characterized by providing many stimuli,

c) integrity - the Internet is a part of life, it is difficult to imagine functioning without access to messengers, photos, movies, music, but also information that is most quickly available to people via television or the Internet,

d) low cost - the vast majority of the population is able to cope with the fees for internet access, the issue mainly concerns Europe, as it is not always an obvious aspect

e) interactivity - the Internet allows you to use many forms of expression in one place at the same time. A person may contact many people, regardless of their origin, material status or other [8. pp. 115-123].

The above-mentioned elements, and not only, may cause a state of addiction to the Internet or technology generally understood. If there is an addiction to substances or activities - then a person without Internet access may experience negative emotions. It is similar in the case of behavioral addictions. Additionally, a person may feel that something is missing, he does not know how to use his free time without using this device or substance. The mechanism of addiction is quite complicated, but in many situations it may include the need to be busy, it is also a way of coping with loneliness [1. pp. 54-70].

Summary

The 21st century is associated with many positive and negative aspects. Man's action depends largely on his motivation. These issues related to internal and external motivation can be distinguished. The first one is that an individual really wants to develop and deepen their knowledge regardless of internal factors, e.g. they want to prepare for an exam because they know that this knowledge can be useful in their professional work. The external motivation is that the person carries out certain activities in such a way that this practice is noticed and appreciated by others - for example, I want to get a good grade for my parents, because then I get financial gratification and recognition. Sometimes it happens that many people are addicted to such positive reinforcements. External factors may be related to economic factors, e.g. awarding a prize, a regulatory system of personal or social importance. In this way, human involvement can be created on the basis of methodical revision. In many cases, the issue of modern learning opportunities can help. Innovation is very important nowadays. It is worth being aware of the negative consequences of using excessive technology, which, to a large extent, may result in a lack of contact with reality at the social, psychological or individual level. If the problem related to the use of technology worsens, it is worth using the help of a professional - a psychologist, psychotherapist, psychiatrist or addiction specialist.

Selected methods that can help in the implementation of the teaching process as well as a change of perspective are described below.

World Café method

This method consists in arranging the benches in the room so that they resemble the tables in a cafe. Each table placed in the room receives its host and a certain theme. The rest of the students, divided into groups, sit down at each table for 10 minutes and start the discussion after the host introduces them to the topic. The hosts are responsible for recording the results of each group's work. Each group should sit at a given table at least once. This issue allows you to change the perspective and practice your individual characteristics, including breaking barriers, assertiveness, communication or going beyond the comfort zone.

Design thinking

It is a method mainly used in management and engineering, however, it is an effective method also used in education. It consists of the following stages: empathizing, defining, inventing, prototyping and testing. The process of going through all stages should end with solving the problem or generating a new idea.

Microlearning

It is a method of absorbing a small amount of knowledge by the students. The information that students absorb is divided into relatively small portions, thanks to which the knowledge they acquire seems easier to them and is remembered for a long time. It is a method closely related to e-learning. This is in contrast to traditional teaching where the teacher is at the center of the learning process. In microlearning, each student is at the center. Students also have access to many different teaching methods and tools, such as instructional videos, flashcards, posters, and textbooks. Microlearning seems to be a very promising learning method.

The above-mentioned elements are selected methods that may allow the introduction of modern methods of teaching and dealing with the challenges of the 21st century.

BIBLIOGRAPHY:

1. Augustynek A., 2010, *Uzależnienia komputerowe. Diagnostyka, rozpowszechnienie, terapia*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
2. Filip A., 2012, *Funkcjonowanie rodziny a problematyczne użytkowanie Internetu przez młodzież* [w:] *Zawodowe i zdrowotne problemy człowieka w różnych okresach dorosłości*, red. T. Rostowska, W. Budziński, Wydaw. Adam Marszałek, Toruń.
3. Griffiths M., 2000, *Does Internet and Computer „Addiction” Exist? Some Case Study Evidence*, *„CyberPsychology and Behavior”*, t. 3, 211–218.
4. Janiszewski W., 2009, *Stare i nowe uzależnienia – podobieństwa i różnice*, „Problemy Narkomanii”, nr 1, s. 73–75, dostępny na: <http://www.ptzn.org.pl/problemy.php> (dostęp: 9 stycznia 2020).
5. Kowalski M., 2008, *Internet i zdrowie* [w:] *Internet między edukacją, bezpieczeństwem, a zdrowiem*, red. M. Kowalski, Wydawnictwo Maternus Media, Tychy, s.78–87.

6. Pawłowska B., Potemska E., Gleba E., Kalinowska-Tomala J., Krawczyński K., 2011, *Uzależnienie od Internetu a relacje z rodzicami dziewcząt będących dziećmi alkoholików*, „CurrProbl Psychiatri”, nr 12 (2), s. 179–183.
7. Schuhler P., Vogelgesang M., 2014, *Wyłącz zanim będzie za późno. Uzależnienie od komputera i Internetu*, Wydaw. WAM, Kraków.
8. Słowik N., 2013, *Uzależnienie od cyberseksu charakterystyka zjawiska* [w:] *Człowiek Zalogowany*, red. B. Świeży, M. Wysocka-Pleczyk, Wydawnictwo Biblioteka Jagiellońska, Kraków, s.115–123.
9. www.grywalizacja.com

PSYCHOLOGICZNE SKUTKI PANDEMII

*Burek Paulina
Gliszczyńska Sabina
Gruszka Adrianna*

Uniwersytet Śląski, studentki, Katowice

Wstęp

Pandemia COVID-19 wpłynęła nie tylko na liczne zmiany ekonomiczne i demograficzne, lecz także na ogólną jakość zdrowia psychicznego społeczeństwa. Izolacja, zagrożenie zdrowia, utrata bliskich to tylko niektóre z możliwych przyczyn negatywnych konsekwencji aktualnej sytuacji stresowej. Celem pracy jest przybliżenie psychologicznych skutków pandemii, by otworzyć dyskusję naukową na temat zagrożeń pandemii z punktu psychologicznego oraz możliwych środków pomocowych i profilaktycznych.

Zaburzenia depresyjne

Podjmując temat psychologicznych skutków pandemii COVID-19 istotnym zdaje się rozwinięcie problemu występowania zaburzeń depresyjnych. Warty podkreślenia jest tu fakt, iż depresja oraz ogólny negatywny afekt stanowią predyktory do powstawania zaburzeń odżywiania (Butcher, Hooley, Mineka, 2017). W obliczu zwiększającej zapadalności na depresję w krajach rozwiniętych (Awan, Bukhari, Fahd, 2016), dokładne monitorowanie stanu psychicznego społeczeństwa w celu wprowadzenia środków profilaktycznych, jak i leczniczych powinno stanowić ważny aspekt działań w obszarze ochrony zdrowia. W czasie pandemii szczególnie narażeni na depresję stają się pracownicy medyczni, którzy są obciążeni emocjonalnym kontaktem z osobami chorującymi, sami również odczuwają zagrożenie życia swojego i członków rodziny (Heitzman, 2020). Potwierdzają to również badania Shigemury i współpracowników (2020). Inne badania wskazują na wpływ pandemii COVID-19 na zdrowie psychiczne w grupie dzieci i młodzieży. Zgodnie z wynikami, o ok. 30% zwiększył się wskaźnik zaburzeń depresyjnych (Heitzman, 2022). Kolejną, szczególnie narażoną na depresję grupą, są osoby z poważnymi lub współistniejącymi chorobami. Ukazują to wyniki hiszpańskich badań, zgodnie z którymi osoby ze

wskazanej grupy przejawiały wyższy poziom depresji w sytuacji pandemicznej (Ozamiz-Etxebarria i wsp., 2020). Poddani kwarantannie również narażeni są na występowanie depresji, a także podejmowanie prób samobójczych (Brooks i wsp., 2020). Taki stan może znacząco wpływać na skuteczność leczenia (Vahe-dian-Azimi i wsp. 2020). Dalej, Księżka-Koszałka (2021) jako psychologiczne skutki pandemii wskazuje m.in. stany obniżonego nastroju, zaburzenia związane ze stresem pourazowym, zaburzenia depresyjne. Jako jedną z przyczyn takiego stanu można wskazywać utratę przyjaciół i członków rodziny w wyniku pandemii (Fardin, 2020). W próbie zrozumienia zjawiska zwiększonego ryzyka zapadnięcia na zaburzenia depresyjne warto przywrócić się teorii Seligmmana, zgodnie z którą depresja może być efektem braku kontroli czy też wyuczonej bezradności. Koncepcja ta kładzie nacisk na wpływ trudności w dostrzeganiu związku między działaniem jednostki a jego wynikiem (Samek, Pitucha, 1996). W sytuacji pandemii, gdy podjęte próby ochrony przed zakażeniem koronawirusem (na przykład: zaszczepienie, ograniczenie wychodzenia z domu, trzymanie dystansu społecznego) nie dają pełnej gwarancji bezpieczeństwa, działanie niekoniecznie wiąże się tu z efektem, co być może wiąże się z wytworzeniem przekonania o braku skuteczności własnego działania. Jako przyczynę zwiększonej zapadalności na depresję u osób poddanych izolacji Brooks (2020) wskazuje z kolei m.in. stygmatyzację związaną z przebywaniem na kwarantannie, utratę kontaktów z resztą społeczeństwa, zmiany w codziennej rutynie czy problemy finansowe. Rozważając tematykę zaburzeń depresyjnych warto zwrócić uwagę na typy osobowości, w szczególności osobowość typu C. Warunkuje ona reakcje na stres, które są nacechowane poczuciem bezradności oraz skłonnością do depresji (Heszen, Sęk, 2007) Szczególnie niebezpieczny jest tu osłabienie systemu immunologicznego, co w sytuacji pandemii COVID-19 wiąże się z większym prawdopodobieństwem zarażenia. Biorąc pod uwagę wszystkie przywołane badania niewątpliwie ważnym wydaje się podejmowanie dyskusji w świecie naukowym odnośnie środków pomocowych i profilaktycznych w celach zmniejszenia zapadalności na zaburzenia depresyjne.

Lęk

Jak powszechnie wiadomo, pandemia COVID-19 pojawiła się niespodziewanie, sprawiając, że społeczeństwo musiało odnaleźć się w nowej rzeczywistości. Nic więc dziwnego, że od początku pandemii ludziom doskwierał lęk spowodowany wieloma nowymi czynnikami. Przede wszystkim należał do nich teoretyczny kontakt z osobami zainfekowanymi (Fardin, 2020), każdy człowiek był potencjalnym nosicielem wirusa, niepokój wzbudzał również kontakt z potencjalnie skażonymi przedmiotami. To mogło prowadzić do wycofania społecznego, szczególnie w przypadku młodych ludzi, którzy ze względu na wiek nadal byli w trakcie budowania swojej osobowości. Wycofanie to było tym większe, że od początku pandemii głównymi sposobami walki z wirusem były dystans społeczny oraz izolacja. Kontakt z drugim człowiekiem został ograniczony do minimum, co mogło prowadzić do powstania błędnego koła, w wyniku którego u pewnego odsetka ludzi wykształcił się lęk społeczny czy nawet wycofanie

społeczne.

Wśród ludzi pojawił się również strach przed zakażeniem, śmiercią i utratą bliskiej osoby (Fardin, 2020). Wirus rozprzestrzenił się szybko, media nieustannie przekazywały społeczeństwu kolejne statystyki zgonów i zachorowań, co nakreślało spiralę strachu. Badania wskazują, że ludzie obawiali się również poważnych powikłań, przymusowej hospitalizacji, długiej kwarantanny czy ekonomicznych konsekwencji pandemii, czyli między innymi utraty pracy (Dymecka, 2021).

Babicki i Mastalerz-Migas (2020) przeprowadzili badanie dotyczące zaburzeń lękowych w społeczeństwie, dotyczących trwającej pandemii. Wyniki wskazują, iż 77% badanych przyznało, że obawia się zachorowania na COVID-19, a 26,5% określiło poziom lęku przed zachorowaniem jako większy niż w przypadku innych chorób. Analiza wyników Kwestionariusza Lęku Uogólnionego wskazała, iż 44% respondentów uzyskała wynik będący podstawą do wysunięcia podejrzenia zespołu lęku uogólnionego (Babicki, 2020). Również badania na Kanadyjczykach wskazały, że jedna trzecia badanych martwiła się wirusem, a aż 7% populacji było bardzo zaniepokojonych pandemią. Asmundson i Taylor (2020) wskazują też, że na początku epidemii większość amerykańskich respondentów (66%) uważała COVID-19 za realne zagrożenie, a 56% odczuwało niepokój związany z rozprzestrzenianiem się choroby w kraju. Wyniki chińskich badań wskazują zaś, że 28,8% badanych zgłosiło objawy lęku od umiarkowanego do ciężkiego (Dymecka, 2021). Nie sposób więc zignorować wpływu pandemii na występowanie lęku i zaburzeń lękowych.

Lęk a personel medyczny

Bez wątpienia można zaobserwować grupy społeczne, które są bardziej narażone na kontakt z wirusem niż inne. I tak Lai i współpracownicy (2020), w przekrojowych, ankietowych badaniach pracowników medycznych ustalili, iż u 44,6% badanych zauważono występowanie objawów lęku, przy czym wyższe wskaźniki odnotowano u kobiet w porównaniu do mężczyzn. Wyższe wyniki występowały u pracowników bezpośrednio zaangażowanych w diagnozę i opiekę nad pacjentami COVID-19. Chew i współpracownicy (2020) zbadali poziom lęku u pracowników służby zdrowia z Singapuru i Indii – wyniki wykazały, iż u 15,7% badanych występował lęk, z czego ponad połowa (55,6%) odczuwała go na poziomie umiarkowanym lub ciężkim.

To pokazuje, iż występuje konieczność monitorowania stanu zdrowia psychicznego tej grupy zawodowej (Gawrych, 2021), gdyż przedłużający się stan trudnych odczuć, w tym lęku, stresu i depresji, może prowadzić między innymi do wypalenia zawodowego. Badania na polskim personelu medycznym wskazują, że aż u 6,2% badanych pojawiały się myśli o rezygnacji lub zmianie pracy. Badani ci skarżyli się na odczuwanie emocji takich jak niepokój, strach i lęk, które odbierały ich poczucie bezpieczeństwa. Największą obawą badanych pielęgniarek była możliwość przyniesienia wirusa z pracy do domu, co skutkowałooby zagrożeniem dla ich bliskich oraz dla siebie (Grzelak, Szwarz, 2021). Do populacyjnych czynników lękotwórczych wspomnianych wyżej, w wypad-

ku personelu medycznego z pewnością należałoby doliczyć również problemy z dostępnością środków ochrony indywidualnej, brak otwartego dostępu do testowania się mimo wysokiego ryzyka zachorowania czy zainfekowania innych ludzi. Nic więc dziwnego, że satysfakcja z pracy tej grupy zawodowej mogła zmniejszyć się w trakcie trwania pandemii.

Odczuwanie stresu

Przechodząc do zagadnienia stresu, warto na wstępie wspomnieć o Teorii Zasobów Hobfolla, która zakłada, że utrata zasobów wiąże się ze stresem (Heszen, Sęk, 2008). Każda choroba, a w tym także zachorowanie na Covid-19, jest postrzegana jako utrata zasobów zdrowotnych, co przyczyniło się do wzrostu poziomu stresu wielu ludzi. Przegląd najnowszych badań potwierdził to założenie. Liczne badania wykazały, że pandemia spowodowała zwiększenie odczuwanego niepokoju o przyszłość i konieczność przystosowania się, a co za tym idzie nasilenie stresu (Piękoś-Lorenc, Woźniak-Holecka, Jaruga-Sękowska, 2021).

Księżka-Koszałka (2021) w swoim artykule wymienia szereg stresorów związanych z pandemią. Wśród nich warto wyróżnić stresory ekonomiczne. Z powodu upadku wielu miejsc pracy, ludzie stracili zatrudnienie, a tym samym – poczucie stabilności finansowej. Dodatkowo lęk antycypacyjny związany z niepewną przyszłością i obawa przed bankructwem negatywnie wpłynęły na funkcjonowanie psychiczne tych osób. Badania Collie i in. (2020) pokazują, że odsetek osób doświadczających poważnego stresu był większy w grupie osób, którzy z powodu pandemii stali się bezrobotni (35,2%) niż w grupie osób nadal zatrudnionych (28%) (Lubrańska, 2021). Kolejnym, jeszcze większym stresorem był lęk przed chorobą swoją i osób bliskich, a także lęk przed śmiercią w wyniku tej choroby. Pojawił się strach przed kontaktem z innymi osobami, unikanie spotkań z ludźmi, co negatywnie wpłynęło na funkcjonowanie społeczne. Do stresorów można zaliczyć także ograniczenia oraz środki kontroli mające na celu zahamowanie rozprzestrzeniania się wirusa. Wśród nich także zamknięcie szkół i miejsc pracy, co spowodowało zaburzenie codziennej rutyny, utrudniło realizację zadań i wpłynęło negatywnie na stan psychiczny dzieci, młodzieży oraz dorosłych (Księżka-Koszałka, 2021). Wiele badań wykazało, że surowe środki izolacyjne spowodowały wzrost poziomu stresu u ogółu społeczeństwa (Dymecka, 2021). Stres wywołała także niepewność tego, co nastąpi, a co z tym związane – poczucie bezradności, utrata poczucie bezpieczeństwa. W tym kontekście warto wspomnieć o stresie, jaki wywołał lęk przed szczepieniem na Covid-19. Strach ten dotyczył możliwych skutków ubocznych, a nawet śmierci wskutek szczepienia. Do potęgowania stresu związanego z pandemią przyczyniły się również przekazy medialne, które wzmacniały negatywne aspekty pandemii. Informacje o liczbie zachorowań, zajętych łóżek czy wykorzystywanych respiratorów wraz z reportażami ze szpitali wywoływał strach. Co więcej powstało wiele teorii spiskowych i fake-newsów. Wiara w nie zwiększa napięcie psychiczne. Ponadto pojawił się stres w wyniku konieczności przebywania na kwarantannie i długotrwałej izolacji. Był on związany z odczuwaniem nudy, osamotnienie i frustracji oraz konfliktami rodzinnymi, które pojawiają się, gdy ludzie przebywają ze sobą

przez długi czas na niewielkiej przestrzeni (Księżka-Koszałka, 2021). Osoby te odczuwają stres fizyczny z powodu braku miejsca na aktywność fizyczną oraz stres związany z ograniczonymi interakcjami społecznymi (Dymecka, 2021).

Choć występują różnice między badanymi populacjami, z dostępnych danych wynika, że w trakcie pandemii zaburzeń psychicznych doświadcza ok. 30% osób, a ponad 50% odczuwa psychologiczny dystres (czyli najprościej mówiąc paralizujący stres, który szkodzi zdrowiu). Wiele danych wskazuje, że powikłania po zachorowaniu na Covid-19 mogą zaburzać funkcjonowanie układu nerwowego. Trudno jednak stwierdzić, czy psychologiczne trudności są wynikiem działania stresorów czy samej choroby. Wciąż prowadzone są w tej kwestii intensywne badania (Księżka-Koszałka, 2021). W Chinach przebadano ponad 1200 osób pod kątem wpływu kwarantanny na ich stan psychiczny. Wyniki wskazały, że ponad 50% badanych odczuwało obniżenie nastroju, 30% miało stany lękowe, u przeszło 16% zauważono objawy depresji, a ponad 8% odczuwało nasilony stres. Z kolei badania przeprowadzone przez Qui i współpracowników z udziałem ponad 52 000 osób wykazały, że prawie 35% doświadczyło stresu psychicznego związanego z kwarantanną (Piękoś-Lorenc i wsp., 2021). W badaniach Kowal i in. (2020), w których udział wzięło 53 524 internautów z 26 krajów, do oceny poziomu stresu wykorzystano *Skalę Postrzeganego Stresu*. Otrzymane wyniki wskazują, że wyższy poziom stresu odczuwały osoby młodsze niż starsze; kobiety niż mężczyźni. Ponadto osoby samotne odczuwały większy stres niż osoby będące w związku. Wykształcenie było negatywnie związane z nasileniem stresu – im wyższe wykształcenie, tym mniejszy stres (Lubrańska, 2021).

Płeć uznać można za czynnik społeczno-demograficzny zwiększający stres (Lubrańska, 2021). Wiele badań wskazuje, że to kobiety bardziej stresują się trudną sytuacją. Mają one większą tendencję do zamartwiania się i cechują się większą wrażliwością na stresujące wydarzenia życiowe (Dymecka, 2021). Nie trudno wyobrazić sobie, że u kobiet w ciąży poziom stresu jest jeszcze większy. Ciąża jest czasem podwyższonego stresu i lęku (Studniczek, 2020). Na skali stresu zajmuje ono wysoką pozycję (Studniczek, 2020 za: Holmes, Rahe, 1967). Po ogłoszeniu pandemii w wielu krajach wstrzymane zostały porody rodzinne. Dodatkowo wprowadzone ograniczenia w przebiegu porodu i opieki poporodowej wiązały się z negatywnymi konsekwencjami psychologicznymi dla rodzącej kobiety. Dotychczasowe badania wykazują, że samotny poród wiąże się z wysokim poziomem stresu, wyższym bólem i często koniecznością rodzenia przez cesarskie cięcie (Studniczek, 2020 za: Najafi i in., 2017). Ciąża i poród w okresie pandemii stanowią dodatkowe obciążenie psychiczne i wyzwanie zarówno dla kobiety jak i całej rodziny.

Najwyższy jednak poziom stresu według badań irańskich osiągają pacjenci z Covid-19 i studenci medycyny. Studenci medycyny mogą być wyczerpani fizycznie i emocjonalnie ze względu na duże obciążenie systemu opieki zdrowotnej. Stres u osób po zachorowaniu może wynikać ze strachu przed konsekwencjami choroby, a nawet śmiercią (Dymecka, 2021 za: Vahedian-Azimi i

wsp., 2020). Z kolei w badaniach polskich szczególnie wysoki poziom stresu zauważono u pielęgniarek, które mają bezpośredni kontakt z chorymi, są najbardziej narażone na zakażenie i przeniesienie wirusa na swoich bliskich (Dymecka, 2021).

Wiele ludzi, znajdując się w trudnej sytuacji pandemii, zmieniło sposób postrzegania siebie, własnych relacji, dokonało przewartościowania dotychczasowej filozofii życia. Najlepszym dowodem na to są badania pokazujące, że u niektórych ludzi pandemia spowodowała tzw. posttraumatyczny wzrost (Książka-Koszalka, 2021). W literaturze można znaleźć przykłady osób, które w wyniku traumatycznego zdarzenia lub zagrażającej choroby oceniały, że było to „najlepszym wydarzeniem jakie kiedykolwiek je spotkało” (Zięba, Czarnecka-van Luijken & Wawrzyniak, 2010 za: O’Leary, Alday, Ickovics, 1998). Określenie to odnosi się do przeżycia doświadczenia traumatycznego, które wiąże się z cierpieniem i stratą, a mimo to może prowadzić do pozytywnych zmian w człowieku (Zięba i wsp., 210). Posttraumatycznego wzrostu doświadcza natomiast niewiele osób.

Podsumowanie

Jak wskazano w pracy, pandemia Covid-19 ma wiele negatywnych skutków na zdrowie psychiczne społeczeństwa. Najnowsze badania wskazują między innymi na wzrost zaburzeń depresyjnych, lękowych oraz podwyższony poziom stresu. Są to tylko nieliczne z negatywnych skutków pandemii. W dłuższej perspektywie czasu problemy te mogą się jeszcze bardziej nasilić, więc oprócz walki z samym Covid-19, warto poświęcić czas i środki na pomoc osobom, które najbardziej dotkliwie odczuwają psychologiczne konsekwencje epidemii (Dymecka, 2021).

BIBLIOGRAFIA:

- Asmundson, G. J., & Taylor, S. (2020). Coronaphobia: Fear and the 2019-nCoV outbreak. *Journal of anxiety disorders*, 70, 102196.
- Awan, I., Bukhari, F., Fahd, S. (2016). Relationship of depression and loneliness in depressed and normal population. *Int. J. Curr. Adv. Res.* 2016 4(5).
- Babicki, M., & Mastalerz-Migas, A. (2020). Występowanie zaburzeń lękowych wśród Polaków w dobie pandemii COVID-19. *Psychiatria Polska*, 188.
- Brooks, S. K. i in. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *Lancet* 2020; 395: 912-920.
- Butcher, J.N., Hooley, J.M., Mineka, S. (2017). *Psychologia zaburzeń (DSM-5)*. Sopot: GWP.
- Chew, N. W., Lee, G. K., Tan, B. Y., Jing, M., Goh, Y., Ngiam, N. J., ... & Sharma, V. K. (2020). A multinational, multicentre study on the psychological outcomes and associated physical symptoms amongst healthcare workers during COVID-19 outbreak. *Brain, behavior, and immunity*, 88, 559-565.
- Dymecka, J. (2021). Psychospołeczne skutki pandemii COVID-19. *Neuropsychiatria i Neuropsychologia*, 16(1-2).
- Fardin, M. A. (2020). COVID-19 and anxiety: a review of psychological impacts of infectious disease outbreaks. *Arch Clin Infect Dis* 2020 (15).
- Gawrych, M. (2021). Zdrowie psychiczne pracowników medycznych w czasie pandemii COVID-19 – przegląd literatury.
- Grzelak, L., & Szwarc, P. (2021). Wpływ pracy w czasie pandemii covid-19 na stres personelu pielęgniarskiego. *Innowacje w Pielęgniarstwie i Naukach o Zdrowiu*, 6(1), 7-21.

- Heitzman, J. (2020). Wpływ pandemii COVID-19 na zdrowie psychiczne. *Psychiatr. Pol.* 2020; 54(2): 187–198.
- Heitzman, J. (2022). Jak pandemia koronawirusa SARS-CoV-2 wpływa na mózg i zdrowie psychiczne? *Wszechświat. Pismo Przyrodnicze*, Tom 123 Nr 1-3.
- Heszen, I., Sęk, H. (2007). *Poznawcze uwarunkowania zdrowia i choroby*. Psychologia zdrowia. Warszawa: PWN.
- Heszen, I., Sęk, H. (2008). *Zdrowie i stres*. W: J. Strelau, D. Doliński (red.). *Psychologia. Podręcznik akademicki*, tom 2(s. 681–734). Gdańsk: GWP
- Księżka-Koszalka, J. (2021). Psychologiczne konsekwencje pandemii COVID-19. *Zdrowie i styl życia*. Ekonomiczne, społeczne i zdrowotne skutki pandemii. Wrocław: Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Lai, J., Ma, S., Wang, Y., Cai, Z., Hu, J., Wei, N., ... & Hu, S. (2020). Factors associated with mental health outcomes among health care workers exposed to coronavirus disease 2019. *JAMA network open*, 3(3), e203976-e203976.
- Lubrańska, A. (2021). Życie w cieniu pandemii—psychologiczne konsekwencje w sferze pracy. *Horyzonty Wychowania*, 20(55), 27-36.
- Ozamiz-Etxebarria, N. i in. (2020). Stress, anxiety, and depression levels in the initial stage of the COVID-19 outbreak in a population sample in the northern Spain. *Cad Saude Publica* 2020.
- Piękoś-Lorenc, I., Woźniak-Holecka, J., & Jaruga-Sękowska, S. (2021). Otyłość, nadwaga i problemy psychiczne jako konsekwencje pandemii koronawirusa.
- Samek, A. G., Pitucha, M. (1996). *Depresja, jej poziom i obraz*. Ilustracja w oparciu o badanie testem MMPI. Wpływ lęku i depresji na funkcjonowanie psychospołeczne studentów, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, str. 30 - 31.
- Shigemura, J. i in. (2020). Public responses to the novel 2019 coronavirus (2019-nCoV) in Japan: Mental health consequences and target populations. *Psychiatry Clin Neurosci* 2020; 74: 281-282.
- Studniczek, A., & Kossakowska, K. (2020). Cięża i poród w czasach pandemii COVID-19: Wybrane aspekty psychologiczne. *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 43(3), 274-284.
- Vahedian-Azimi, A. i in. (2020). Comparison of the severity of psychological distress among four groups of an Iranian population regarding COVID-19 pandemic. *BMC Psychiatry* 2020 (20).
- Zięba, M., Czarnecka-van Luijken, J., & Wawrzyniak, M. (2010). Nadzieja podstawowa i wzrost potraumatyczny. *Studia Psychologiczne*, 49(1), 109-121.

GRUPY JAKO ŚRODOWISKO CZŁOWIEKA W SYTUACJI EMIGRACJI

Dr inż. Myjak Krzysztof

*Katedra Kanonicznego Prawa Karnego, Administracyjnego
i Procesowego, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego,
Wydział Prawa Kanonicznego, student, Warszawa
k.myjak@gmail.com*

Pfarrer Myjak Krzysztof

Wprowadzenie

W maju 2004 roku Polska stała się członkiem UE, a wraz z otwarciem granic na mocy porozumień unijnych kolejne kraje zaczęły wyrażać zgodę na legalną pracę Polaków na ich terenie. Okazało się to przełomowym momentem dla polskiej społeczności i spowodowało masowe przemieszczanie się Polaków. Ogromna skala tego zjawiska oraz wpływ, jaki wywiera na całą Europę sprawia, że nie sposób przejść obok zagadnienia obojętnie, dlatego warto się przyjrzeć dokładniej grupie osób decydujących na tego rodzaju wędrowną i pokusić się o stworzenie charakterystycznego rysu grup współczesnych emigrantów, ich potrzeb, oczekiwań, trudności, jakie napotyka i jak sobie z nimi radzą oraz sposobów dostosowania się do nowego środowiska. W tym miejscu narzucają mi się słowa jednego z moich ulubionych polskich prozaików Andrzeja Stasiuka z książki „Wschód”: „No bo jak to jest? Że z czasem oddalamy się od miejsca własnych narodzin i to ma być ucieczka, zdrada, emigracja? I wszystko, co robimy jest próbą powrotu? (...) Jak to jest? Że im szersze zataczamy kręgi, tym wyraźniejszy jest środek tego krążenia i tym silniejsze przyciąganie?” [6, s. 105].

Czy to cała prawda o emigracji?

Czy w tym stwierdzeniu kryje się cała prawda o dzisiejszej emigracji? Okazuje się, że migranci z danego państwa, regionu czy miejscowości mają tendencję do skupiania się w tych samych miejscach w krajach docelowych migracji oraz tworzenia własnych środowisk. Tym samym mimo przystosowania się do nowego środowiska to „im szersze zataczamy kręgi, tym wyraźniejszy jest środek tego krążenia i tym silniejsze przyciąganie”, co świadczy o potrzebie zapewnienia sobie poczucia bezpieczeństwa poprzez życie w jednej wspólnocie, oraz silnej chęci do zachowania tożsamości narodowej. Analizując historię naszych rodaków, mogę śmiało stwierdzić, że Polacy zawsze, czasem częściej lub rzadziej, opuszczali swoje środowisko, zwłaszcza z powodów ekonomicznych, na przykład w poszukiwaniu tak zwanej „ziemi obiecanej” lub po prostu „za chlebem”. Weźmy choćby pod uwagę fakt, że w ciągu ostatnich czterech lat liczba Polaków pracujących w Niemczech wzrosła prawie dwukrotnie. Obecnie, jak wskazują dane Głównego Urzędu Statystycznego za 2016 rok, u naszego zachodniego sąsiada zatrudnienie znajduje 354 tysięcy rodaków, a Niemcy to

kraj pierwszego wyboru dla Polaków, którzy myślą o emigracji. Polacy żyjący na obczyźnie to najczęściej ludzie otwarci, ambitni zaradni. Ze względu na życie w obcym środowisku patrzą na codzienność z większym dystansem, a ich otwartość na innych to cecha, dzięki której potrafią lepiej dotrzeć do różnych ludzi i łatwiej się z nimi porozumiewać i nawiązywać kontakty. Powodów, dla których Polacy rozpoczynają swoją przygodę z emigracją jest wiele. Dla niektórych początek stanowi wyjazd na studia i tego typu decyzja związana z chęcią zdobycia międzynarodowego wykształcenia, co często łączy się z dłuższym pobytem za granicą w celu poparcia zdobytej wiedzy praktyką. Część z nich nie wraca do kraju już wcale lub przez wiele lat, natomiast inni Polacy wyjeżdżają za granicę, żeby poznać świat, zdobyć doświadczenie życiowe i rozszerzyć horyzonty, co w dobie globalizacji jest bardzo rozsądnym podejściem.

Polacy w Niemczech.

Zbiorowość Polaków w Niemczech jest zróżnicowana pod względem poczucia tożsamości etniczno-kulturowej, jednak nadal czują się oni obywatelami Polski i dlatego tworzą własne środowiska i grupy. Dlaczego Polacy na emigracji tworzą i wybierają grupy? Zaczniemy może od wyjaśnienia czym jest grupa. Jan Turowski [10, s. 77] dokonuje tu uszczegółowienia, wychodząc od pojęcia zbiorowości. I tak mianem zbiorowości określa on twór społeczny, polegający na zbiorowym działaniu jednostek ludzkich. Jeżeli zbiory te wyróżnia konkretna, istotna społecznie cecha, taka jak płeć czy wiek, mówimy tu już o kategoriach społecznych. Natomiast kiedy członków tych zbiorów łączy więź społeczna i gdy wytwarzają oni wewnętrzną organizację, mamy wtedy do czynienia z grupą społeczną. Grupa społeczna składa się z trzech podstawowych elementów, do których należą: liczebność, wspólne wartości (jakie członkowie grupy wspólnie osiągają lub zamierzają osiągnąć) oraz więzi społeczne. Niejako ukonkretnienie definicji Turowskiego stanowi inna definicja. Można przyjąć za Janem Szczepańskim, że: „*grupę społeczną stanowią co najmniej trzy osoby powiązane systemem stosunków uregulowanych instytucjonalnie, posiadające wspólne zadania, cele i oddzielone od innych zbiorowości wyraźną zasadą odrębności*” [8, s. 245]. Zatem podsumowując, zasadniczym elementem każdej grupy są jej członkowie, którzy identyfikują się z jej dążeniami oraz przyjmują jej cele za własne. Biorąc pod uwagę samą tylko społeczność Polaków w Niemczech, odnoszę wrażenie, że definicje te są trafne, a grupy jako środowisko człowieka w sytuacji emigracji mają za zadanie zaspokajając najważniejsze potrzeby służące przetrwaniu.

Proces grupowy.

Zgodzę się tutaj z koncepcją Carola K. Oystera który w swojej analizie grup oraz procesów grupowych przedstawia tezę podejścia funkcjonalnego w wyjaśnianiu mechanizmu formowania grup społecznych [6, s. 57-59]. Koncepcja ta ma zastosowanie również do tworzenia oraz funkcji grupy jako środowiska człowieka na emigracji, a przyjmując jej założenia interesujemy się zawsze tym, jakie indywidualne potrzeby jednostki są zaspokajane dzięki przynależności do grupy. Do tej pory najważniejsze potrzeby realizowane przez ludzi w tym emigrantów, można podzielić na kategorie obejmujące zarówno biologiczne i psy-

chologiczne aspekty funkcjonowania człowieka w grupie.

Wyjaśnię po krótko z czym jest to związane i dlaczego czynniki te wiążą się ściśle z poruszoną tematem. Analizując aspekt biologiczny, już na wczesnym etapie ewolucji przynależność do grupy miała ważne znaczenie dla przetrwania. Ci, którzy łączyli się w grupy, mieli większe szanse by doczekać się i wychować potomstwo oraz przekazać mu tzw. „wspólnotowe dążenia”, w przeciwieństwie, do osób które wiodły samotny tryb życia i ginęli bezpotomnie. Uważam, że właściwe jest przekonanie, iż czynników, które sprawiają, że grupa sprzyja przeżyciu jest wiele. Wśród nich możemy wymienić choćby obronę, opiekę czy wspólne kultywowanie tradycji. Biorąc pod uwagę aspekt psychologiczny funkcjonowania człowieka w grupie dotyczy on emocjonalnych więzi, wewnętrznej potrzeby przynależności, poczucia bezpieczeństwa oraz niezależności.

Przeoglądając literaturę natknęłam się na jeszcze jedną ciekawą przyczynę powstawania grup, związaną z przetrwaniem w sensie psychologicznym, którą podsuwa nam Freud [6, s. 60]. Według niego tylko jeden z elementów naszej osobowości ma charakter świadomy i jest to ego. Mimo, że nie do końca przemawiają do mnie jej założenia, według których zachowanie człowieka może być regulowane i odrzucane przez część osobowości, a koncepcje odrzucające racjonalność ludzkich wyborów i zachowań na rzecz czynników irracjonalnych i emocjonalnych są dość kontrowersyjne, to faktem jest, że zgodnie z jego teorią jednostka często nie potrafi wytłumaczyć motywów swojego postępowania.

Obserwując aktualną sytuację geopolityczną odnoszę wrażenie, że ważną rolę grupy w środowisku Polaków na emigracji w Niemczech odgrywa również podobieństwo. Oczywiście jest, że odczuwamy sympatię wobec ludzi i grup, które wykazują wiele cech wspólnych z nami. Na początek znajomości mogą to być tylko cechy zewnętrzne, jednak, w miarę jak poznajemy się coraz bliżej, zewnętrzne podobieństwo przestaje się liczyć, a wagi nabiera zbieżność przekonań, postaw czy wyznawanych wartości. Wynika to z faktu, iż po prostu lubimy przebywać z ludźmi, którzy akceptują podobne do naszych postawy, a nie przepadamy za towarzystwem tych, którzy się od nas różnią w tym względzie. Przynależność do grupy wśród Polaków zagranicą pozwala więc dostarczyć im potrzebnego wsparcia, ponadto wzmacnia przekonanie, że myślą i postępują w sposób słuszny. Dzięki temu zyskują pewność siebie, a jednocześnie utwierdzają się wzajemnie w swych relacjach. Myślę, że potwierdzeniem powyższego jest na pewno fakt tworzenia przez Polaków na emigracji wielu organizacji takich jak Chrześcijańskie Centrum Krzewienia Kultury Tradycji i Języka Polskiego w Niemczech, Polska Rada w Niemczech czy też Związek Polaków w Niemczech, których celem jest wypracowywanie wspólnego stanowiska Polonii Niemieckiej i Polaków w Niemczech oraz reprezentowania ich wobec władz niemieckich, polskich i Unii Europejskiej. Nie dziwi mnie fakt, że osoby, które dopiero zaczęły nowe życie za granicą szukają oparcia w grupach wśród rodaków, ponieważ często czują się wykluczeni czy też rozczarowani.

Emigrant i Emigracja.

Zanim przejdę do dalszych rozważań, spróbuję odpowiedzieć na pytanie:

co jest tego przyczyną? Słowo „emigrant” często kojarzy się negatywnie, między innymi z nielegalną imigracją, z problemami społecznymi czy też życiem na granicy prawa. Moim zdaniem, Polscy emigranci chcą postrzegać siebie bardziej jako obywatele Europy czy też Świata, dlatego wychodzą z założenia, iż dokonują świadomego wyboru miejsca zamieszkania, niekoniecznie zgodnego z narodowością korzystając ze swobody i równouprawnienia europejskiego. Dlatego właśnie, częściej jedynie otwierają się na inne kultury i tolerancję, niż sami stają się być częścią społeczności, w której obecnie przebywają. Kluczowym aspektem jest tutaj postawa otwarta, ale niepełna asymilacja z obcą kulturą i społecznością, czyli chęć życia, pracowania, gdzie się chce i jak długo zechce, bez konieczności pełnej integracji ze społeczeństwem.

Aby udowodnić swoje racje przytoczę fragment powieści Orhan’a Pamuk „Śnieg”, którego bohaterem jest poeta powracający po 12 latach emigracji w Niemczech: „(...) zmęczony zacołaniem kraju i jego niekończącymi się problemami, porzucił ojczyznę, by tęsknić i marzyć o niej gdzieś w dalekiej Europie”. [5, s. 235]. To zdanie wydaje mi się idealnie opisywać życie na emigracji, w tym problemy Polaków mieszkających za naszą zachodnią granicą. Jak poradzić sobie z tęsknotą za krajem, domem, rodziną? Niektórym udaje się po przyjeździe znaleźć pracę i zarabiają dobre, godziwe pieniądze, są zadowoleni z wciąż rosnącego statusu materialnego, a ponadto wrasta ich poczucie wartości, czują się ważni, gdy mogą pomóc bliskim w Polsce i sami też niczego sobie nareszcie nie muszą odmawiać. Mimo odniesionego sukcesu dopada ich zapewne nostalgia i tęsknota za krajem, rodziną, przyjaciółmi, i rodzinnym domem. Jednak pytani o powrót do kraju, mimo samotności i odizolowania, raczej nie są do niego skłonni. Przynależność do grupy w tym na przykład do stowarzyszeń zrzeszających katolicką Polonię i polskich katolików skupionych i działających społecznie w polskich ośrodkach duszpasterskich na terenie Niemiec pozwala im w pewnym stopniu zrekompenzować brak poczucia bliskości z domem.

Emigracyjne grupy zrzeszające się.

Rozpatrując znaczenie grupy jako środowiska człowieka w sytuacji emigracji, oraz szukając informacji na ten temat, dochodzę do wniosku, że niebagatelne znaczenie dla osób na emigracji mają grupy zrzeszające Polaków w Niemczech. Po rozszerzeniu w 2004 roku Unii Europejskiej, ci którzy wyemigrowali, zarówno młodzi jak i starsi potrzebowali czasu na bliższe poznanie się. Wynikała z tego jednocześnie silna potrzeba działalności non profit. W ten sposób powstały organizacje będące wynikiem chęci integrowania się i wspomagania na obczyźnie. Postępujący proces komunikacji, wymiany poglądów i wzajemnego poznawania się sprawił, iż organizacje te coraz częściej podejmowały współpracę z dotychczas istniejącymi. Niektórzy po przyjeździe do Niemiec przystąpili do istniejących już kół i organizacji działających na przykład przy parafiach. Chęć z jednej strony zrzeszania się, a przynależności z drugiej świadczą o tym, że Polacy na emigracji chcą być zauważalni i nie wstydzą się swoich korzeni. Wiedzą, że stanowiąc grupę będzie im łatwiej na rynku niemieckim, lecz mimo tego nie chcą się wtopić w obcą gospodarkę, ale chcą być widoczni na jej

tle i chcą rozwijać się korzystając z dobrego gruntu, jaki ona im daje. Ważnym elementem tego zjawiska jest moim zdaniem religia i Kościół jako nośnik uniwersalnych wartości, w których wyrastaliśmy. Znaczna grupa ludzi angażuje się w życie Kościoła zagranicą, dlatego stało się to elementem odnajdywania dostępu do polskiej kultury i tradycji, a także promowania jej wśród obcokrajowców. Jest to sposób na podejście do własnej tożsamości, nie jako do czegoś narzuconego z zewnątrz, ale świadomego wyboru kultury i wiary wraz z całym z ich bogactwem. Ze względu na liczebność oraz zasięg działania do najbardziej znanych organizacji zaliczę tu Polskie Misje Katolickie. Polskie Misje Katolickie w Niemczech składają się z aż 65 Misji. Oprócz oczywistej funkcji duszpasterskiej, czyli sprawowania sakramentów i katechizacji, polscy duszpasterze odprowadzają systematycznie niedzielne i świąteczne msze, odwiedzają chorych oraz słuchają spowiedzi w języku polskim. Ponadto polscy duszpasterze spieszą z pomocą grupom pracowników sezonowych celebrując specjalnie dla nich Eucharystie w dogodnym czasie i miejscu. Swoją obecność w poszczególnych Misjach zaznaczają również objęte duszpasterską troską różne ruchy i grupy formacyjne takie jak Droga Neokatechumenalna, Odnowa w Duchu Świętym, Oaza, Kręgi Rodzin i wiele innych. W wielu ośrodkach misyjnych istnieją ponadto schole, chóry, zespoły, grupy śpiewu, grupy ministrantów i lektorów oraz grupy taneczne, folklorystyczne i teatralne. Często obok placówek Polskich Misji prowadzone jest także poradnictwo rodzinne i fachowa pomoc prawna. Do kolejnych ważnych grup zrzeszających Polaków na emigracji należą między innymi Stowarzyszenie Chrześcijańskie Centrum Krzewienia Kultury, Tradycji i Języka Polskiego w Niemczech, którego celem jest popieranie nauki języka polskiego, kultury i polskich tradycji w Niemczech oraz wychowanie młodego pokolenia w duchu i zgodzie z nauką Kościoła rzymskokatolickiego, ale także, co bardzo istotne popieranie przyjaźni i wymiany kulturalnej między narodem niemieckim i polskim. Stowarzyszenie to, zrzesza katolicką Polonię, polskich katolików skupionych i działających społecznie w polskich ośrodkach duszpasterskich na terenie Niemiec. W skład Centrum wchodzi członkowie indywidualni oraz podmioty prawne, czyli zarejestrowane stowarzyszenia parafialne. Co więcej, w szkolnictwie, które jest integralną częścią Centrum, działa już około 200 nauczycieli świeckich, a systematyczna nauka języka polskiego prowadzona jest dla ponad 3 500 tysięcy dzieci i młodzieży. Biorąc pod uwagę liczbę organizacji oraz grup zrzeszających Polaków w Niemczech dochodzę do wniosku, że właśnie przynależność do takiej grupy, zarówno formalnej jak i nieformalnej pozwala ludziom czuć się nie tylko Europejczykami, ale również Polakami, znającymi polskie zwyczaje, polski rynek oraz pozwalają zachować tożsamość społeczną człowieka.

Teoria tożsamości społecznej.

Na poparcie moich rozważań przytoczę tutaj teorię tożsamości społecznej według Henry'ego Tajfela [9; 7, s. 99], która jest aktualna również dzisiaj. Zgodnie z jej założeniami tożsamość społeczna obejmuje aspekty będące konsekwencją przynależności do grupy. Tożsamość społeczna oraz przynależność do grupy przyczynia się do powstawania i utrzymywania się postaw i zachowań,

które faworyzują grupę własną. Ponadto im większą rolę odgrywa identyfikacja z daną grupą, tym bardziej podobni wydają się jej członkowie. Teoria tożsamości społecznej tłumaczy również, że poczucie własnej wartości jednostki opiera się częściowo na przynależności do określonych grup. Czy dlatego emigranci często przynależą do więcej niż jednego środowiska? Myślę, że jest w tym trochę racji, ponieważ większość emigrantów utrzymuje stałe kontakty z Polską, czyta polską prasę, śledzi sytuację w Polsce przez Internet, komunikuje się na co dzień z rodziną lub znajomymi w kraju poprzez ogólnodostępne komunikatory oraz często jeździ do Polski. Dzięki temu stają się członkami więcej niż jednej grupy społecznej, i potrafią sprawnie przemieszczać się pomiędzy środowiskiem oraz kulturą polską i niemiecką. Co ważne, są Polakami nie tylko z urodzenia, ale również z wyboru, ponieważ zamiast odcinać się, integrować w 100% z nowym otoczeniem i wykreślać z pamięci to co stare, czują się dumni będąc Polakami. Ponadto, traktując polskość jako swój atut nie chcą odrzucić tego dziedzictwa, czasami nieświadomie, częściej wiedząc, że wszelka wiedza może im zapewnić przewagę w konkurencyjnym świecie. Chcą sami udowodnić sobie i innym, że są warci zaufania, że potrafią zdobyć potrzebną wiedzę, dobrze pracować i odnieść sukces na miarę nie tylko polskich możliwości, ale i europejskich standardów. Co więcej, przebywający w Niemczech Polacy jako emigranci nie chcą wiele od Polski. Wystarczy by miała dobre imię w świecie i była sama w sobie uznana i rozpoznawalną marką, aby nie trzeba było się Jej wstydzić.

Co wpływa na kształtowanie się grup na emigracji.

Z mojego punktu widzenia istotną kwestią mającą ogromny wpływ na kształtowanie się grup w środowisku emigracji jest nieposiadanie przez Polaków mieszkających w Niemczech statusu mniejszości narodowej. Myślę, że wielu z nas nie zdaje sobie nawet sprawy z faktu, że w naszym Sejmie zawsze znajduje się przedstawiciel mniejszości niemieckiej. W zasadzie uważam to za właściwe, że ponad 150 tysięcy Niemców mieszkających na terytorium Polski ma swoją reprezentację w parlamencie. Jednak pozycja ponad dwumilionowej mniejszości polskiej w Niemczech nie istnieje i do dzisiaj funkcjonuje tam dekret Goeringa z czasów III Rzeszy, który zniósł status mniejszości polskiej w Niemczech, pozbawiając Polaków przysługujących im wcześniej praw. Oczywiście zgodzę się tu z twierdzeniem, że migracje z powodów ekonomicznych nie obligują do uznawania danej grupy jako mniejszości narodowej, ale przecież cyganie też kiedyś przybyli, a nikomu nie przychodzi do głowy ich dyskryminować.

Nawiązując do tematu, przychodzi mi do głowy reportaż Andrzeja Dziedzica o wymownym tytule „W mniejszości siła”, w którym autor na swój sposób określa mniejszość narodową i tym tropem podąża z kamerą w poszukiwaniach polskiej społeczności w Niemczech. Według niego grupa, to świadomość przynależności, która jest bardziej w sercu niż umyśle. Jak podaje Deutsche Welle [1, dostęp 08.03.2022], podczas pracy nad filmem Dziedzic spodziewał się, że będzie spotykał ludzi starszych, tęskniących za Polską, lecz spotkał bardzo dużo młodych ludzi, którzy pielęgnują polską tożsamość zainteresowani tym, by polska społeczność była widoczna. W reportażu młoda Polka opowiada, jak cenna

jest dla jej dzieci umiejętność życia w obecnym świecie w dwóch kulturach, zaś inna matka ubolewa, że jej dzieci nie mówią po polsku, przyznając przed kamerą, że nie zadbała o to, bo z mężem zajęci byli pracą. Świadczy to o tym, że grupy jako środowisko człowieka w sytuacji emigracji mają ogromne znaczenie, ponieważ pozwalają zachować własną tożsamość kulturową czy społeczną. Biorąc pod uwagę wiele podobnych opinii, myślę, że jest to chyba najczęściej spotykana postawa wśród generacji Polaków na emigracji, dlatego oprócz integracji zewnątrz grupowej związanej z funkcjonowaniem na płaszczyźnie rodzinnej czy też zawodowej, mamy tu do czynienia z silną potrzebą integracji wewnątrzgrupowej. Warto jednak zaznaczyć, że odrębną polską grupę społeczną stanowią również wysokiej klasy polscy specjaliści, którzy z reguły w związku z wysokimi dochodami jakie osiągają zagranicą, sukcesami na polu zawodowym oraz charakterem pracy, funkcjonują często poza nazwijmy to polskimi grupami. Ich najbliższe otoczenie zazwyczaj stanowią ludzie innych nacji, a jeśli wśród nich są też Polacy to i tak często porozumiewają się między sobą w języku niemieckim.

Chcę poruszyć jeszcze jedną ważną kwestię, mianowicie rolę rodziny w kształtowaniu się grup jako środowiska człowieka w sytuacji emigracji. Jest to bardzo ważny aspekt, ponieważ emigracja w większości przypadków wynika z konieczności zaspokojenia potrzeb ekonomicznych rodziny. Powołam się tutaj na jedną z najbardziej wpływowych koncepcji XX wieku, czyli koncepcję NELM (New economics of labour migration), której twórcą jest ekonomista Oded Stark. Podjął on próbę stworzenia koncepcji wyjaśniającej migrację zarobkową w krajach rozwijających się takich jak Polska, w tym roli podstawowej grupy społecznej jaką jest rodzina w procesie migracyjnym. W obliczu rosnącego bezrobocia i ograniczonej lub nieefektywnej pomocy ze strony państwa dla wielu rodzin emigracja może być wyrazem adaptacji do zmian jakie zachodzą w danym środowisku [2, s. 25-26]. Wyjazdy zarobkowe członków rodziny wywierają bardzo zróżnicowany wpływ na jej funkcjonowanie i trwałość grupy. Niewątpliwie pozytywnym skutkiem migracji jest poprawa warunków materialnych, możliwość zaspokojenia potrzeb ekonomicznych, jednak każdy medal ma dwie strony. Do negatywnych konsekwencji zaliczyć trzeba na pewno możliwość rozbitcia rodziny, problemy wychowawcze z dziećmi i osamotnienie jej członków. Dodatkowo, emigracja wpływa na osłabienie więzi między małżonkiem, który wyjechał, a tym, który pozostał w kraju. Ważny element, którym są interakcje między członkami rodziny zostaje zaburzony. Interakcje powodują utrwalanie relacji i „kształtują strukturę rodziny jako grupy społecznej. W efekcie, rodzina z punktu widzenia jej rytmu życiowego jest zdestabilizowana. Funkcjonuje zupełnie odmiennie w chwilach, gdy jest pełna, w czasie okresowego powrotu emigranta i w sytuacji, gdy jego nieobecność powoduje lukę w strukturze rodziny” [3, s. 113]. Ponadto, to właśnie rodziny są najczęściej członkami tworzonych za granicą społeczności kościelnych czy też kulturalnych, co w przypadku dłuższego pobytu za granicą pozwala zachować wyznawane w rodzinnym domu i kraju wartości.

Podsumowanie.

Podsumowując przedstawione przeze mnie koncepcje, dowodzą, że człowiek w środowisku emigracji odczuwa silną potrzebę doznawania opieki, oparcia oraz poczucia przynależności. Tworzenie grup oraz łączenie się ludzi w zbiorowość pozwala zaspokoić te potrzeby i dzięki kontaktom z drugim człowiekiem dążyć do wspólnych celów. Umożliwia to również zniwelować negatywne skutki emigracji takie jak uczucie tęsknoty, alienacji czy braku przynależności do grupy, z którą można się identyfikować. Emigracja to przede wszystkim duże szanse na poprawę sytuacji ekonomicznej danej jednostki lub grupy i bardzo często tego typu wyjazdy kończą się powodzeniem, chociaż nie brakuje sytuacji, w których polskie konsulaty muszą pomagać Polakom w powrocie do kraju. Przypadki bezdomności i bezrobocia wśród Polaków, wskutek niedanych wyjazdów za granicę również nie należą do rzadkości. Ponadto, wraz z otwarciem granic uległy zmianie zasady emigracji, ułatwiając tym samym wyjazd do dowolnego europejskiego kraju, a decyzja o wyborze miejsca zamieszkania czy pracy nie jest wynikiem zakazów czy nakazów prawnych, ale wolnej nieprzymuszonej woli obywatela. Co więcej, doskonałe możliwości przystosowania Polaków za granicą oraz coraz większa świadomość dostępnych metod rozwoju, pomocy oraz realizacji swoich potrzeb wpływa na tworzenie zorganizowanej działalności wśród Polaków i ograniczeniu w ten sposób podkreślanego już wcześniej problemu osamotnienia i alienacji.

Według mnie emigracja to przede wszystkim kolejny etap życia, ale również twarda szkoła samodzielności i zaradności życiowej, oraz możliwość nabrania dystansu do ojczyzny, swojego życia oraz priorytetów. Mimo, że dla wielu życie na emigracji oznacza problemy z adaptacją, asymilacją i rozpoczęciem nowego życia w warunkach bardzo często odbiegających od realiów życia w Polsce, to bez wątpienia jest to niesamowita sposobność na poznanie nowych kultur, poglądów oraz ludzi, odwiedzenie nowych miejsc, rozwinięcie nowych umiejętności oraz poznanie nowych pasji.

BIBLIOGRAFIA

1. Cöllen B., *Polska mniejszość narodowa w Niemczech*. „Wisienka na torcie”, w: Deutsche Welle dw.com/pl, <http://www.dw.com/pl/polska-mniejszo%C5%9B%C4%87-narodowa-w-niemczech-wisienka-na-torcie/a-191006670>, dostęp, 08.03.2022 r.
2. Kępińska E., *Migracje sezonowe z Polski do Niemiec*, Ośrodek Badań nad Migracjami, Warszawa 2008.
3. Niedźwiecki D., *Migracje i tożsamość. Od teorii do analizy przypadku*, Kraków 2010.
4. Oyster Carol K., *Grupy*, Poznań 2002.
5. Pamuk O., *Śnieg*, A. Polat (tłum.), Kraków 2006.
6. Stasiuk A., *Wschód*, Wołowiec 2014.
7. Stephan W.G., Stephan C.W., *Wywieranie wpływu przez grupy. Psychologia relacji*, Gdańsk 2003.
8. Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1972.
9. Tajfel H., *Social identity and intergroup relations*, Cambridge University Press, 1982.
10. Turowski J., *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Lublin 1999.

SUICIDE AN ACCIDENT OR A NECESSITY? SELECTED ISSUES FROM CLINICAL PRACTICE

dr Stradomska Marlena

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Abstrakt

The suicide problem is a very serious problem on a global scale. Every month people in need of specialist help come to the Polish Suicidological Society more and more often. Lack of proper knowledge and skills can lead to many difficult situations, including suicide. The subject of death and dying has never been a simple one. It is not possible to indicate only one cause of suicide acts, as they have multidimensional foundations. It is worth adding that this work has a theoretical and practical dimension due to the issues necessary for analysis by specialists. Clinical practice often surprises. It turns out that adolescent people search for methods that enable suicide on the Internet. Many of them are not fully aware of the consequences of their behavior and the poisonous effects of over-the-counter drugs that are destructive to the liver, pancreas and stomach.

Keywords: suicide, psychology, prevention, Polish Suicidological Society

Introduction

As early as the nineteenth and twentieth centuries, scientific societies were established that brought together scientists, enthusiasts and social activists who noticed various problems in the changing social reality. Up to now, there are visible changes related to the perception of suicide by the Church. Recognizing suicide as “bad” does not solve the problem, on the contrary, it may additionally lead to a number of negative elements, such as generating stereotypes. An important argument is that for many people in crisis, self-harm or suicide can be a way to solve life problems. Many people prefer to feel physical pain rather than mental pain. Often times, it can be thought of as a rebellion against death, as well as being able to choose when, where, and how to leave the world. It turns out that sometimes people with low self-esteem and a low sense of agency may decide to try to solve their problems in a self-destructive way [1. pp. 99–121].

Conversations and examinations of people after a suicide attempt are usually a very difficult issue. In addition, adopting a suicide perspective allows for a broader understanding of the experiences associated with an attempted suicide. One of the methods of entering the world of other people’s personal meanings is the analysis of their statements, which may also be related to psychotherapy [9. pp. 79–108].

It is a myth that suicide cannot occur in every person. The aspect of suicide affects many social and professional groups. It turns out that the work or school environment may lead to the rejection of a given individual feeling by a given group. For example, in Poland, in 2017, the closure of schools for children aged

13-16 began. It is a period of adolescence, a very difficult time for both the youth and their parents. Educators point out that this was a period when the problem of suicide among young people was included in the crises caused by the reform. The aforementioned period is particularly important for young people due to the problems that arise at this age [9. pp. 79-108]. It is true that the youth group in Poland is not the most endangered group in the entire population. However, when it comes to European statistics, the youth from Poland is the second most threatened group. Unfortunately, police records show a dramatic picture of younger and younger people committing suicide. Similar situations are undertaken in private clinics and in work with psychotherapists. It turns out recently that young people are looking for ways to end their lives in the Internet. Often without realizing that taking pills, drugs or other chemicals can lead to permanent damage to internal organs or permanent disability, not necessarily death [13].

The ambiguity of suicide

Many studies show that psychological, sociological and financial issues can affect people and their environment. At times, a young person may face great difficulties. Suicide affects all age groups. Due to the fact that a person is influenced by many factors, such as changes in appearance, certain imperfections, a lack of acceptance and praise from others, this can lead to lower self-esteem. An important issue is also the fact that a suicide attack can often be treated as a manifestation of helplessness and alienation from social life. Suicide is often an attempt to escape from the feeling that you are alone and can only rely on yourself. [7. pp. 35–47].

Many years of research, a very large number of people who deal with issues related to suicidology and the inability to clearly explain why people want to commit suicide. There is no single method that can help unravel the mystery of why people commit suicide. Many researchers wonder if it is an act of intentionally taking one's own life or a cry for help. Further research is needed for the causes of suicidal behavior. Additionally, the researchers point out that when analyzing the problem of suicide, a distinction should be made between the understanding of this act in terms of the level of consciousness. Suicide is sometimes classified as either an act of insanity or an act of free choice committed in full consciousness. An important element is that it is a conscious activity carried out as a result of a crisis of personality or others. Experts in this field have been working with a person after suicide attempts or in a mental crisis for many years. It seems that the most important issues that can contribute to helping people who do not want to live are prevention. Sometimes it is the only way to inform people about what is important in mental health issues [2. pp. 173-225].

The work or school environment can lead to a person having a very big problem going to work or school. According to WHO (2014), legal sanctions for attempted suicide were still in place in many countries at the beginning of

the 19th century. Over the past 50 years, the vast majority of countries have abandoned this provision. It is worth noting, however, that this may be one of the factors that distorts any data prior to the decriminalization period of suicide attempts. It is worth noting that until the nineteenth century, suicide was not in the sphere of interests and activities of medics, therefore this institution cannot be used as a source of data. Young people often perceive the world in black and white, there are no middle solutions. Often times, suicide attempts are caused by the fact that a person is unable to function properly in the work environment, at school or in the family system. [10. pp. 628–632]. Lack of support or adequate communication in the family or bullying in a peer group can lead to a suicide attempt [15].

Many people are unaware that there are many issues involved in suicidal behavior. For example, self-destruction includes: self-harm, suicide attempts, addictions (alcoholism, drug addiction, smoking, Internet addiction, etc.), and eating disorders (anorexia, bulimia). Self-destruction is also risky behavior, e.g. fast driving a car or motorcycle, resignation from action. Communication between many people is very important in order to determine the negative aspects of human life. In school, communication between the teacher and the student is undoubtedly an important element, and at work between the employee and the boss. Inefficient communication in the teacher-student relationship can create many risks inside and outside the school, and can also result in ineffective solving of problems that already exist. Likewise, this situation may be relevant in the family home when some messages are simplified or missing at all due to lack of relationship [3. pp. 372–394].

Difficulties can take many forms. It turns out that in the first stage of the difficulty it is typical to adopt an avoidance strategy. This is because such an attitude can be used to maintain a positive self-image that could be disturbed in a failure or something that is subjectively failed. Adults may interpret the adolescent's avoidance behavior as ignoring the problem and use additional prohibition motivators to stimulate certain behaviors. Unfortunately, the lack of understanding of a child or a teenager by people from the closest environment may contribute to many difficulties and failures in adult life [6. p. 7]. If a young person does not develop a willingness to cooperate, such actions contribute to a feeling of lack of control and rebellion. As a result, the child may gradually abandon daily activities or what was interesting and valuable for this person. There are important things a young person should do on a daily basis, such as doing homework, going to school, and meeting peers. Failure to complete basic tasks can cause even greater difficulties for the family. Often, young people give up family life to stay in their own room and spend time in virtual reality, e.g. playing computer games for days or using a phone or tablet. Dependence on computers or virtual friends can make a big difference to their mental health. Sometimes it is clinical practice that maintaining online relationships without parental controls can be dangerous for many people. For example, unknown people may provoke an adolescent to start experimenting with stimulants, self-mutilation or other drugs in

order to gain popularity or gain trust [4. pp. 1-4].

Therefore, prevention, in particular at schools or universities, should be based on criteria indicated by relevant institutions. The pioneering institutions include, for example, the World Health Organization [12]. What is more, using own ideas without detailed and professional knowledge of the topic can lead to problems for many people. Sometimes unconscious actions can contribute to many difficulties, and in a suicidal situation they can lead to the so-called the *Werther effect*.

No prophylaxis and possible consequences

Lack of education, prevention, training or talks on this subject means that a large part of the society may not know how to react when someone talks about death or even declares that they want to die and describes how to do it. The focus research carried out at the Maria Curie-Skłodowska University showed that not only do students do not know how to react in a situation of threat to health and life, but also a situation in which a person talks about their mental state into a joke or they do not want to be more concerned about their mental state. meet her. They argue that in contact with a person dealing with a suicide topic, they felt psychological discomfort and did not feel safe. In many cases, in people in crisis, this can create a lack of understanding and lead to attempted suicide. In the Annex to this paper, facts and myths about suicides are presented, based on the available literature, preventive work, and own research. Not only completed suicides should be analyzed on a multifaceted level. It is also important to initiate psychological therapy in people with suicidal tendencies, thoughts or previous suicide attempts. Each person has a unique life story, so treatment plans, suicide prevention plans, and intervention strategies should be structured to suit the individual needs of individuals.

In this part of the work, selected methods of prevention in difficult situations related to mental health and for people with suicidal tendencies will be presented.

a) Suicide cannot be justified even by a reaction to stress or other random events.

b) Preventive meetings should be organized serially by a person with appropriate qualifications.

c) Lack of experience in the field of suicidology can lead to a negative effect.

d) Incorrectly organized preventive meetings may lead to intensification of self-destructive behaviors in a given group.

e) A suicide attempt should never be viewed as a legitimate, inevitable and acceptable way to resolve difficulties.

f) It is forbidden to show films and other visual materials that show suicidal behavior.

g) Material depicting death and suicide can contribute to imitation.

h) Incorrectly selected materials can act as instructions for people in crisis

i) Using the Internet without parental control may increase the motivation of some people to act self-destructively.

j) Recorded interviews of people after suicide attempts cannot be presented without substantive explanation of some issues.

k) In a difficult situation, it is worth going to a mental health specialist - a psychologist, psychotherapist or psychiatrist.

An important element is also the fact that in some situations the help of a professional is necessary - not only a psychologist, but a person specialized in self-destructive aspects. It is worth remembering that the age associated with adolescence is specific. However, this is not the only time people may be exposed to the destructive factors [14].

Summary

It is worth adding that the topic contained in this article is not exhaustive. An important element is that there are factors that can accelerate the therapy process, even in a difficult situation. Working with the social system should be based on multi-stage activities. Sometimes it is necessary to undertake family therapy to reduce difficulties [8, pp. 75–87]. An important aspect in this case is the role of a specialist - suicidologist. Moreover, there are at least a few protective factors in psychology that can make a person less prone to self-destructive reactions. Importantly, these include aspects such as agency, self-esteem, self-awareness, self-esteem or mental resilience [5, pp. 11–21]. An important aspect in helping and supporting is psychological therapy. Motivation to start therapy results from internal (willingness to improve one's life, attempt to change, ending suffering) or external (social pressure, family or institutional support). Therapy also causes biological change. Additionally, prevention becomes the most important aspect related to the functioning of a psychologist in relation to the suicidal issue. The most important element is to invest personal and material resources in the development of interdisciplinary teams. It is worth adding that suicidologists do not clearly define the psychodynamic or personality structure predisposing to suicide.

BIBLIOGRAPHY

1. Bąbik A, Olejniczak D: Uwarunkowania i profilaktyka samobójstw wśród dzieci i młodzieży w Polsce. Dziecko krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka: 2014 z. 13, s. 99–121.
2. Bąk-Sosnowska M: Choroba w życiu człowieka. In: Trzcieniecka-Green A. (ed.): Psychologia. Podręcznik dla studentów kierunków medycznych. Universitas, Kraków: 2012, s. 173–225.
3. Bridge JA, Goldstein TR, Brent DA: Adolescent suicide and suicidal behavior. J Child Psychol Psychiatry 2006; 47: 372–394.
4. Brodnyk WA: Czy samobójstwom można zapobiegać? Suicydologia 2007 z. 3, s. 1–4.

5. Linley PA, Joseph S: Positive change following trauma and adversity: a review. *J Trauma Stress* 2004 z. 17, s.11–21.
6. Molicka M., Bajkoterapia. O lękach dzieci i nowej metodzie terapii, Poznań: 2002, s. 7
7. Obuchowska I., Wspomaganie rozwoju emocjonalnego: refleksje i propozycje, [w:] *Wspomaganie rozwoju. Psychostymulacja. Psychokorekcja*, t. 1, red. B. Kaja, Bydgoszcz: 1997, s. 35–47.
8. Ogińska-Bulik N: Prężność a potraumatyczny rozwój u młodzieży. In: Ogińska-Bulik N, Miniszewska J (eds.): *Zdrowie w cyklużycia człowieka*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź: 2012, s. 75–87.
9. Ogińska-Bulik N: Użytkowanie internet przez dzieci i młodzież – ryzyko uzależnienia i wyznaczniki psychologiczne. In: Ogińska-Bulik N (ed.): *Zachowania ryzykowne dzieci i młodzieży*. Wyd. Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź: 2006, s. 79–108.
10. Qin P, Mortensen PB, Pedersen CB: Frequent change of residence and risk of attempted and completed suicide among children and adolescents. *Arch Gen Psychiatry*: 2009, z. 66, s. 628–632.
11. Światowa Organizacja Zdrowia, Polskie Towarzystwo Suicydologiczne: *Zapobieganie samobójstwom. Poradnik dla pracowników mediów*. Światowa Organizacja Zdrowia, Polskie Towarzystwo Suicydologiczne, Genewa, Warszawa 2003. Available from: http://www.who.int/mental_health/prevention/suicide/en/suicideprev_media_polish.pdf.
12. World Health Organization, 2014. Available from: <http://www.who.int>.
13. <https://serwisy.gazetaprawna.pl/edukacja/artykuly/1414773,samobojstwa-w-szkole-mlodziez-nie-chce-zyc.html>
14. https://www.ore.edu.pl/wp-content/uploads/phocadownload/pracownie/seria_profilaktyka_Zapobieganie_samobojstwom_dzieci_i_mlodziezy.pdf
15. http://www.who.int/mental_health/prevention/suicide/en/suicideprev_media_polish.pdf

PSYCHOLOGICZNA CHARAKTERYSTYKA POKOLENIA Z. PRZEGLĄD BADAŃ

Chomicka Angelika

*Studentka, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
a.chomicka99@gmail.com*

Cieź Magdalena

*Studentka, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
magdalenaciez00@gmail.com*

Promotor

dr Malwina Dankiewicz

*Instytut Psychologii
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie*

Wstęp

Rozwój technologiczny miał istotny wpływ na wiele aspektów naszego życia. Mamy łatwiejszy dostęp do informacji, możemy kontaktować się z bliskimi przebywającymi w dużej odległości od nas, śledzić losy świata czy innych ludzi. Technologia stała się nam niezbędna do życia. W 2021 r. aż 73% dorosłych Polaków było online przynajmniej raz w tygodniu [7]. W ciągu dnia dotykamy swojego telefonu ponad 2 600 razy i przeciętnie sięgamy po niego co 10 minut [7, s. 59]. Jednak świat wirtualny niesie ze sobą dużą odpowiedzialność, w związku z czym pojawiają się nowe problemy. Szwedzki psychiatra A. Hansen (2019) wskazuje między innymi na problemy z koncentracją i pamięcią, nadmierną wielozadaniowość, stres oraz uzależnienie od Internetu [7, s. 19-112]. W takich realiach wychowują się osoby urodzone w latach 1995-2005, zwane pokoleniem Z.

Czym jest pokolenie?

Pokolenie oznacza ludzi urodzonych mniej więcej w tym samym czasie lub ukształtowanych przez podobne przeżycia i doświadczenia [13]. Teoria Pokoleń to obszar socjologii, który zajmuje się klasyfikacją, mapowaniem i wyjaśnianiem cech charakterystycznych oraz różnic pomiędzy pokoleniami [10, str. 19]. W ramach tej teorii wyróżnia się około dwudziestu pięciu pokoleń anglo-amerykańskich, począwszy od XV wieku [7], jednak na potrzeby pracy, w ramach porównania, wymienione zostały trzy generacje z ostatnich lat: pokolenie X, Y oraz Z, które opisano także w polskich źródłach (Waśko, 2016).

Pokolenie X

Pokolenie X to termin powstały w latach 1964-1991 początkowo za sprawą Jane Deverson (1964) i jej badań nad młodzieżą, a później Douglasa Couplanda

i jego książki pt. „Generation X” z 1991 roku. Nazwa ta obejmuje ludzi urodzonych między 1956-1980 rokiem [15, s. 137-138]. Pokolenie X dorastało w postindustrialnym i ponowoczesnym układzie społecznym, kiedy to pojawił się kryzys tradycyjnych instytucji, zaczął wzrastać konsumpcjonizm oraz rola mediów w życiu zarówno społeczeństwa jak i jednostki [2]. Cechami charakterystycznymi dla tej generacji są: sceptycyzm, cynizm, elastyczność, niezależność, indywidualizm, oddanie bardziej przyjaciołom niż rodzinie oraz pragmatyzm [10, s. 40-44]. Pracodawcy opisują to pokolenie jako odpowiedzialnych i lojalnych pracowników, poszukujących stabilnej i dobrze płatnej pracy. Pokolenie X niechętnie zmienia zatrudnienie, preferuje natomiast zawodową stabilizację. Osoby te lubią porządek oraz uznają określoną hierarchię w firmie [15, str. 137]. Przedstawiciele tej generacji akceptują wykonywanie pracy bez względu na to, czy jest ona dla nich ciekawa, czy odpowiada ich oczekiwaniom lub kompetencjom jeśli zachodzi taka potrzeba [8, str. 95]. To pokolenie jako pierwsze wychowywało się w zmediatyzowanej rzeczywistości. Bomba (2009) podaje przykład telewizji, jako ich ramy odniesienia dla rzeczywistości poza ekranowej [2].

Pokolenie Y

Pokoleniem Y nazywane także „millenialsami” [8, str. 92] to osoby urodzone po 1980 r. Przedstawiciele tej generacji są uważani za mobilnych i niebojących się nowych technologii. To pokolenie charakteryzuje się wysoką samooceną oraz pewnością siebie. Jest świadome swoich praw a także problemów społecznych [10, s. 46-48]. Przedstawiciele tej generacji dobrze odnajdują się w nowych technologiach. Jeśli chodzi o sferę zawodową, osoby te bywają określane jako problematyczne, irytujące [10, s. 13], narcystyczne, zarozumiałe, nielojalne czy niepokorne, co może wynikać z odwagi oraz wcześniej wspomnianej pewności siebie [8, str. 92]. Osoby te dbają o równowagę pomiędzy pracą a życiem prywatnym, chcą mieć czas dla rodziny, pasji i innych ważnych dla nich aspektów życia. Generacja ta nie przywiązuje się do miejsca pracy, pracują w miejscach, które spełniają ich wymagania, nie mają problemu ze zmianą pracy na nową. W związku z tym przedstawiciele tego pokolenia często przyczyniają się do zmian w organizacjach oraz powodują rotacje pracowników [8, str. 93].

Pokolenie Z

Pokoleniem Z mogą nazywać się osoby urodzone po 1995 roku, w dobie powszechności mobilnych technologii i internetu. Jest to pierwsze pokolenie, które wychowując się i socjalizując w stałym dostępie do sieci oraz mediów społecznościowych, uczyło się korzystania z niej w sposób naturalny [3, s.105]. Pokolenie Z spędza swój czas częściej online niż offline oraz preferuje pośrednictwo technologii, zwłaszcza mediów społecznościowych, w komunikacji i utrzymywaniu relacji z innymi. Zauważono również tendencję do zastępowania rozmów telefonicznych komunikacją obrazkową lub tekstową, a przedstawiciele pokolenia Z deklarują, że kiedy muszą kontaktować z innymi, bardziej komfortowo czują się online. Ich umiejętność komunikacji bez pośrednictwa Internetu

maleje [3, s. 106].

Wraz z częstszym korzystaniem z urządzeń elektronicznych spada poczucie szczęścia, a nastrój obniża się [3, s.106]. J. Twenge (2017) zauważyła, że u Pokolenia Z pojawiły się nowe problemy wynikające z częstego używania sieci i bycia stale online, takie jak ciągły stres, konieczność kontroli swojego wizerunku, komunikacji, czy lęk przed odcięciem od informacji (FOMO – Fear of Missing Out) [3 s. 106-107].

Pokolenie Z a praca

Aktualnie generacja Z prężnie wchodzi na rynek pracy. Badania wykazały, że praca – czyli kariera i zarabianie pieniędzy – jest dla nich znacznie ważniejsze niż dla generacji X i Y [9, s. 65]. Według badań przeprowadzonych na 1162 reprezentantach pokolenia Z, cechą najbardziej charakterystyczną dla ludzi młodych (aż 72% odpowiedzi) jest oczekiwanie informacji zwrotnej, która ma być konkretna i merytoryczna – może mieć to związek z częstym „lajkowaniem”, wystawianiem opinii oraz komentowaniem postów w social mediach, ponieważ kolejnym aspektem wyróżniającym pokolenie Z jest właśnie cyfryzacja [4, s. 7]. Informacja zwrotna jest dla nich ważna także ze względu na rozwój, który również zajmuje bardzo istotną rolę w życiu pokolenia Z. Jednak z badań jednak wynika, że mitem jest oczekiwanie przez pokolenie Z osiągnięcia szybkiej kariery zawodowej w łatwy sposób. Wielu ludzi zarzuca także generacji Z brak lojalności wobec firmy jako przyczynę częstych zmian miejsc pracy, jednak badania wykazują, że aż 39% młodych ludzi byłoby w stanie pracować dla jednej firmy nawet przez całe życie – praca musi być jednak dla nich atrakcyjna. W innym wypadku, człowiek pokolenia Z bardzo szybko podejmie decyzję o zmianie miejsca pracy [4, s. 9]. Według badania przeprowadzonego przez W. Thompson w 2020 roku w Singapurze, aż 80% ludzi w wieku 18-24 lata obawia się, że nie znajdą pracy, która będzie łączyć się z ich umiejętnościami, a 79% osób badanych boi się o własne możliwości związane z utrzymaniem pracy [14, s. 24].

Motywacja do pracy pokolenia Z

Najważniejszymi czynnikami motywującymi dla pokolenia Z okazała się atmosfera pracy oraz wysokość wynagrodzenia. Młodzi ludzie bardzo cenią sobie także pewność zatrudnienia oraz przełożonego, który dzieli się z nimi swoją wiedzą i doświadczeniem – jest to ważne dla blisko 88% osób badanych. Bardzo wysoko w hierarchii czynników motywujących znalazło się również powiązanie swojej pracy z hobby, możliwość rozwoju (szkolenia, projekty i nowe wyzwania), odległość pracy od miejsca zamieszkania oraz możliwość samodzielnej pracy twórczej. Warto również zaznaczyć, że większość rzeczy proponowanych przez firmy jako benefit – takich jak pakiet sportowy, medyczny lub dodatkowe ubezpieczenie, dla ludzi pokolenia Z jest już standardem. Docenią jednak benefity niestandardowe, takie jak na przykład wizyta w SPA lub owocowe czwartki (dzień tygodnia roboczego, w którym do pracy przywożone są świeże owoce dla pracowników, jest to forma propagowania zdrowego trybu życia) [4, s. 22-23].

Rekrutacja

Jakie czynniki odgrywają decydującą rolę podczas aplikowania do pracy przez pokolenie Z? Z badań wynika, że 76% osób badanych interesuje merytoryczna informacja prosto od pracodawcy, a około połowa osób bierze pod uwagę pozytywne opinie na temat organizacji, do której aplikują. Czynnikiem ważnym i równocześnie niezmiennym od pokoleń podczas szukania pracy jest też zdanie znajomych i rówieśników – często zdarza się aplikowanie do pracy „z polecenia” [4, s. 15].

Perspektywy na przyszłość

W badaniu ponad połowa ankietowanych planuje założyć własną firmę. Młodzi ludzie podchodzą do tego jednak bardzo rozsądnie, dlatego większość z nich, zanim postanowi zrobić ten krok, chce zdobyć doświadczenie pracując dla innego przedsiębiorcy [4, s. 19]. Według badań przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych, po pandemii COVID-19 wśród pokolenia Z (w grupie nastolatków w wieku 16-17 lat) wzrosło zainteresowanie naukami ścisłymi, uwzględniają je jako plany na przyszłość (31% osób badanych wyraziło zainteresowanie naukami przyrodniczymi, matematyką, technologią, inżynierią). 21% ludzi pokolenia Z bierze pod uwagę pójście w kierunku nauk społecznych, 18% w kierunku nauk humanistycznych, a 13% rozważa inne zawody lub nie jest jeszcze pewna swoich planów na przyszłość [13, s. 23].

Generacja Z jako konsument

Ludzie pokolenia Z to osoby wychowane w erze Internetu. Rzeczą naturalną jest dla nich sprawne poruszanie się w wirtualnym świecie oraz korzystanie z oferowanych im coraz to nowszych możliwości cyfrowych. W ich środowisku ważną rolę pełnią social media – Facebook, YouTube, Snapchat oraz Instagram królują w życiu młodych [9, s. 62]. Na popularności wśród pokolenia Z w ostatnim czasie bardzo zyskał również TikTok, dzięki któremu młodzi mogą w przyjemniejszy dla nich sposób uczyć się między innymi o finansach, a także dowiadywać się ciekawostek z tematyki prawa, medycyny czy zdrowia psychicznego [14, s. 36]. Pokolenie Z wykorzystuje wcześniej wymienione platformy do utrzymywania kontaktu ze znajomymi, ale także do nawiązywania nowych relacji i poznawania ludzi. Social media zaspokajają także potrzebę obcowania z kulturą (muzyka, filmy, zdjęcia, teksty i memy), a także pomagają w rozwoju osobistym (kursy, szkolenia i nowe pomysły na rozwój zainteresowań).

Przedstawiciele pokolenia Z czują bardzo silną potrzebę ekspresji oraz wyrażania własnego zdania, stąd ich aktywność w komentarzach na portalach społecznościowych, forach lub blogach o różnej tematyce. Dzięki Internetowi, osoby generacji Z śledzą informacje z całego świata. W tej kwestii ważne jest jednak, że mimo wszystko osoby młode starają się rozsądnie korzystać z możliwości social mediów – aż 82% badanych przyznaje, że dokładnie rozważa treści, które wrzuca do portali społecznościowych [9, s. 63].

Generacja Z próbuje zmieniać świat na lepszy, jej przedstawiciele dużą

uwagę zwracając na pozytywną zmianę firm konsumenckich – ich transparentność oraz etykę. Aż 85% badanych wierzy, że marka powinna być czymś więcej niż tylko profitem, a 80% sądzi, że marka powinna pomagać ludziom w ulepszeniu ich życia [14, s. 2]. Jeśli chodzi o postawy konsumenckie osób z pokolenia Z, są one zracjonalizowane. Aż 79% z 1000 badanych nastolatków przyznaje, iż przed zakupem szuka informacji na temat produktu w Internecie oraz porównuje oferty, szukając tych najkorzystniejszych. Są oni klientami niecierpliwymi, nie będą czekać na produkt, który łatwo mogą dostać w innym sklepie [9, s. 64]. Przez wysoki dostęp do informacji są niezależni, ciężko zdobyć ich zaufanie i lojalność. Są wrażliwi na wartości wyznawane przez firmy, z których usług chcą skorzystać, między innymi kwestie sprawiedliwego traktowania pracowników, uwzględniania interesów lokalnych dostawców czy etycznego podejścia do produkcji [9, s. 64]. W ten sposób pokolenie Z bierze swoją przyszłość we własną rękę, chce mieć realny wpływ na świat i samodzielnie kreować otaczającą ich rzeczywistość.

Wartości pokolenia Z

Najważniejszymi wartościami dla generacji Z są kariera oraz zarabianie pieniędzy, co zdecydowanie wyróżnia ich na tle pokoleń X i Y, dla których ważniejsze były zdrowie i rodzina. Ludzie pokolenia Z mają większą skłonność do oszczędzania, przyzwyczajeni są także do współdzielenia dóbr, zgodnie z zasadą tzw. konsumpcji kolaboratywnej [9, s. 65]. Pokolenie Z charakteryzuje otwartość, zarówno na nowe doświadczenia jak i problemy otaczającego świata. Ważna jest dla nich również natura, stąd zainteresowanie ekologią i dążenie do zrównoważonej konsumpcji [9, s. 66].

Dla osób pokolenia Z, prawdziwe szczęście oznacza samorealizację oraz spełnianie się w różnych obszarach życia. Generacja Z chce funkcjonować szerzej poprzez rozwój sieci społecznych oraz tworzenie wspólnot umożliwiających realizację ich potrzeb – w przeciwieństwie do pokolenia X, które skupia się głównie na bliskich relacjach [9, s. 67]. Pokolenie Z wychodzi z inicjatywą samodzielnego kreowania własnej rzeczywistości, aktywnie postrzega świat, opiniuje oferty, a nawet próbuje wprowadzać w nie zmiany. Jego przedstawiciele wyrażają duże zainteresowanie aktywnym uczestnictwem w tworzeniu innowacji w firmie [9, s. 68-69].

Problemy pokolenia Z – dążenie do doskonałości i samotność w mediach społecznościowych

Mimo wszechobecnego możliwości ciągłego bycia w kontakcie z innymi ludźmi, generacja Z jest najbardziej samotnym i niepewnym siebie pokoleniem. Internet, czyli błogosławieństwo naszych czasów, wiąże się również ze specyficznymi problemami. Młodzi są przyzwyczajeni do pokazywania w Internecie najlepszych rzeczy ze swojego życia – idealnej sylwetki, jedzenia, wakacji, imprez, grupy przyjaciół. W świecie wirtualnym użytkownicy są poddani ewaluacji na każdym kroku – zarówno sukcesy jak i porażki mogą być przedmiotem

zainteresowania publicznego na szeroką skalę [11]. Świadomość dzielenia się w Internecie wybiórczymi elementami swojego życia, nie sprawia, że użytkownicy nie będą porównywać swoich doświadczeń, do tych prezentowanych w sieci, co w konsekwencji może wpływać negatywnie na ocenę swojego obecnego życia, perspektyw na przyszłość, czy ogólnie rozumianego subiektywnego dobrostanu psychicznego [11].

Kontakty wśród generacji Z można scharakteryzować jako bardziej powierzchowne – liczba zawartych znajomości jest dla nich bardziej istotna niż jakość. Potrzeba angażowania się w bezpośrednie relacje interpersonalne jest u nich mniejsza, co wiąże się z ograniczoną inwestycją zasobów (czasu i energii) w relacje. Rozmowy prowadzone za pomocą komunikatorów mogą zostać zakończone w wybranym momencie, na przykład w czasie kłótni, co jest o wiele trudniejsze w przypadku konwersacji na żywo. Kontakty przez Internet są dla pokolenia Z proste, dają poczucie kontroli i bezpieczeństwa – wiele osób myśli, że w sieci są anonimowi [1 s. 13]. Pozornie ukrywają się za awatarem zdjęcia profilowego, dzięki czemu mogą łatwo manipulować własnym wizerunkiem. Społeczeństwo wywiera presję na jednostkę, dotyczącą wyglądu i zachowania, a odbiorca takich komunikatów często chce wpasować się w aktualny kanon piękna, być człowiekiem „doskonałym” [12, s. 73-74].

Kolejnym problemem generacji Z jest uzależnienie od Internetu. Coraz więcej młodzieży zmagają się z tym problemem, boją się, że jeśli wyłączą Internet choćby na chwilę, ominie ich coś ważnego (tzw. FOMO, *Fear of Missing Out*). Telefon jest traktowany jako „przedłużenie ręki”, przez to częstym zjawiskiem jest korzystanie z telefonu w towarzystwie innych osób, co doczekało się nawet swojej nazwy – młodzi ludzie mówią o takiej sytuacji „smartwica”. Jest to neologizm powstały przez połączenie słów „smartfon” i „martwica”, czyli „choroba na smartfona”. Używając telefonu w towarzystwie, ignorujemy osoby w swoim otoczeniu, co przyczynia się do późniejszego poczucia osamotnienia. [12, s. 70]

Zakończenie

Rozwój technologiczny niewątpliwie miał duży udział w kształtowaniu się nowych pokoleń, jednakże pokolenie Z jest pierwszą generacją, która wychowywała się w dobie powszechnej cyfryzacji. Chociaż przedstawiciele tego pokolenia są już młodymi dorosłymi, potrzeba czasu zanim zdobędziemy naukowe informacje o długoterminowym wpływie zaawansowanej i mobilnej technologii na ich życie. Dzieje się tak, ponieważ rozwój cyfrowy jest szybszy niż badanie jego skutków [7, s. 209].

Reprezentanci pokolenia Z, ze względu na powszechny dostęp do Internetu oraz technologii, wykazują problemy w funkcjonowaniu w sferze poznawczej, a także odczuwają potrzebę kontrolowania swojego wizerunku w sieci oraz pozostawania na bieżąco z informacjami ze świata, które nie zawsze są zweryfikowane. Jednakże należy zwrócić uwagę na to, że łatwy dostęp do technologii i Internetu umożliwiają przystępne korzystanie z wytworów kultury, nauki oraz zawieranie i podtrzymywanie znajomości nawet na duże odległości. Internet jest

narzędziem, to od nas zależy jak będziemy z niego korzystać i jakie będą tego konsekwencje.

BIBLIOGRAFIA

1. Bauman, Z., Kunz, T. (2006). *Płynna nowoczesność*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
2. Bomba, R. (2009) Pokolenie X. Pobrano z: <http://rbomba.pl/archives/102> (data dostępu: 15.01.2022)
3. Catek, A. (2021). Pokolenie Z – próba diagnozy. *Zeszyty Prasoznawcze* 64 (245), 105-108.
4. Dolot, A., Grupa Aterima. *Zawodowy Alfabet Pokolenia Z, czyli młodzi w pracy*. Pobrano z: <http://www.aterima.hr/raport-pokolenie-z> (data dostępu: 22.03.2022).
5. Feliksiak, M. (2021). Korzystanie z internetu. Aktualne problemy i wydarzenia (373) 83. Pobrano z: https://www.cbos.pl/EN/publications/reports/2021/083_21.pdf. Data dostępu: 31.01.2022 r.
6. Generations in Anglo-American History. Pobrano z: <https://www.lifecourse.com/about/method/timelines/generations.html>. (data dostępu: 20.02.2022).
7. Hansen, A. (2019). *Wyloguj swój mózg. Jak zadbać o mózg w dobie nowych technologii*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
8. Kroenke, A. (2015). Pokolenie X, Y, Z w organizacji. *Zeszyty naukowe Politechniki Łódzkiej*, 61 (1202).
9. Mazurek-Łopacińska, K. (2018). Generacja Z – cele, wartości życiowe i wyzwania dla współczesnych przedsiębiorstw. *Konsumpcja i Rozwój* 4 (25), 62-75.
10. McQueen, M. (2016). *Pokolenie Y. Współistnienie czy współdziałanie. Nowe zasady komunikacji międzypokoleniowej*. Warszawa: Wydawnictwo Studio Emka.
11. Praszek, W., Wojtkowiak, M. (2020) Zmienni, biegli, zagubieni... Kilka słów o samotności młodych ludzi w e-rzeczywistości. W: J. Kawa (red. serii), *Wyzwania współczesnego świata: tom 5*. Łódź: Wydawnictwo Naukowe Archaegraph.
12. Słownik Języka Polskiego. Pobrano z: <https://sjp.pl/pokolenie>. Data dostępu: 20.02.2022
13. Walter J., Thompson Intelligence (2020). Generation Z. Building a better normal. Pobrano z: <https://www.wundermanthompson.com/insight/generation-z> (data dostępu: 22.03.2022).
14. Waško, R. (2016). Wybrane aspekty różnicujące pokolenie X, Y i Z w kontekście użytkowania nowych technik i Internetu. W: Rykła, Z., Kinała J. (red.), *Socjologia codzienności jako niebanalności* 136-153. Rzeszów: Stowarzyszenie Naukowe Przestrzeń Społeczna i Środowisko.
15. Zinkiewicz, M. (2022). Gen Z - samotność w skomunikowanym świecie [artykuł na stronie internetowej] Pobrano z: <https://www.f5.pl/spoleczenstwo/gen-z-samotnosc-w-skomunikowanym-swiecie> (data dostępu: 21.03.2022).

ZMIANY POSTAW W SPOŁECZEŃSTWIE POLSKIM WOBEC MUŻULMANÓW I UCHODźCÓW W OKRESIE 2015 -2018. ANALIZA WYBRANYCH KOMUNIKATÓW POLITYCZNYCH

Piątkowska Marzena

Uniwersytet Zielonogórski
marzena.piatkowska87@gmail.com

Wstęp

Przedmiotem analizy jest identyfikacja i charakterystyka postaw Polaków wobec mużulmanów i uchodźców a także próba wskazania przyczyn wzrostu skrajnie negatywnych ocen tych kategorii społecznych. Głównym celem badania jest próba odpowiedzi na pytanie, czy, a jeśli, to w jakim zakresie, polityka informacyjna rządu Klubu Parlamentarnego Prawa i Sprawiedliwości w latach 2015-2018 mogła wpłynąć na odnotowane zmiany w tej kwestii. Niniejszy artykuł należy traktować jako egzemplifikację tezy o kształtowaniu opinii społecznej przez media.

Na wstępie zostały przybliżone kwestie nazewnictwa osób imigrujących do Unii Europejskiej w kontekście genealogii występujących pojęć. Następnie omówiono przyczyny i wybrane zagadnienia związane z kryzysem migracyjnym, traktując sytuację w Europie, a dokładniej w obrębie krajów Unii Europejskiej od początku XXI wieku jako tło do opisu zdarzeń politycznych, które mogły kształtować przekonania społeczne dotyczące określonych grup kulturowych, religijnych lub narodowościowych.

Przedstawione zostanie również zestawienie wyników badań różnych ośrodków badawczych z działaniami politycznymi ukazujące korelację pozwalającą na sformułowanie założenia, że polityka informacyjna rządu Klubu Parlamentarnego Prawa i Sprawiedliwości oraz stosowany przez ten rząd przekaz medialny mogła być jedną z istotnych przyczyn, mających wpływ na postawy Polaków wobec muzułmanów i uchodźców.

Kim są przybysze?

Muzułmanie przybywający do Europy, są potocznie określanii *jako przybysze z Bliskiego Wschodu*. Nie jest to do końca trafny termin. Należałoby przyjąć określenie szersze, nawiązujące również do pozostałych krajów pochodzenia imigrantów, nie tylko tych, zlokalizowanych na Bliskim Wschodzie. Ponieważ muzułmanie, którzy przybyli do Unii Europejskiej pochodzą z dwudziestu dwóch państw obejmujących nie tylko Bliski Wschód, ale również Afrykę Północną [32, s. 179]. Kraje pochodzenia tych migrantów to głównie Algieria, Autonomia Palestyńska, Syria, Jemen, Egipt, Tunezja a także Turcja [3]. W związku z tym, pod względem terytorialnym, choć nie tylko, bardziej precyzyjnym terminem, będzie: *muzułmanie z krajów kultury arabskiej*.

Pojęciem *kultura* danego narodu, danej zbiorowości, określa się zbiór wartości i założeń z których większość pozostaje niezapisana a nawet nieuświadomiona, ale jednocześnie jest podzielana przez mieszkańców danego obszaru [13, s. 17]. Kulturę arabską charakteryzuje wspólny język, uwarunkowania historyczne i polityczne. Państwa w których dominuje, to głównie te, zrzeszone od 1945 r. w Lidze Państw Arabskich, tj. Arabia Saudyjska, Bahrajn, Jemen, Katar, Kuwejt, Oman i Zjednoczone Emiraty Arabskie, poza nimi Egipt, Irak, Jordania, Liban, Syria i Sudan oraz państwa terenu Maghrebu w którego krąg wchodzi: Algieria, Libia, Maroko, Mauretania i Tunezja [32, s. 180]. Do Ligi należą również państwa Dżibuti, Komory i Somalia, choć nie są zamieszkiwane przez Arabów, jednak wpływ kultury arabskiej jest u nich bardzo widoczny. Poza państwami do Ligi zaliczana jest również Organizacja Wyzwolenia Palestyny [39].

Ludność pochodzenia arabskiego łączy język arabski, który jest przez nich postrzegany jako ojczysty, szeroko rozumiana kultura oraz w dużej mierze wspólna religia islamu. Przy czym, należy mieć na uwadze, że nie wszyscy Arabowie są muzułmanami, podobnie, nie wszyscy muzułmanie, którzy imigrują do Unii Europejskiej są uchodźcami. Z krajów kultury arabskiej, które w dużej mierze są muzułmańskie emigrują również przedstawiciele innych religii, np. Jazydzi. W związku z tym, w niniejszym artykule właściwym będzie operowanie

zarówno terminem *muzułmanin z kraju kultury arabskiej* jak i *uchodźca* w zależności od opisywanych zdarzeń.

Kryzys migracyjny w Unii Europejskiej

W celu właściwego zrozumienia kryzysu migracyjnego w Unii Europejskiej należy bliżej przyjrzeć się liberalnej polityce migracyjnej, charakteryzującej się dużą otwartością, realizowanej w krajach Europy Zachodniej na długo przed nim.

Historia przyjmowania imigrantów muzułmańskich w Europie swój początek miała w latach 60. w Republice Federalnej Niemiec podczas tak zwanego cudu gospodarczego. Rozwój społeczny sprawił, że obywatele niemieccy szybko się bogacili, zmieniali profesje i wyrażali niechęć wobec ciężkiej pracy fizycznej. Z tych powodów zaczęto sprowadzać tanią, a nawet bardzo tanią siłę roboczą. Najczęściej była to ludność z ubogich i zacofanych terenów tureckiej Anatolii [12]. Zachęcano robotników tureckich do przyjazdu w poszukiwaniu lepszych warunków życia [2]. Jednak władze niemieckie nie przewidziały, że wraz z nimi przybędą rodziny liczące kilku, lub kilkunastu członków. Nikt w Europie się nie spodziewał tak szybkiego tempa przybywania muzułmanów, nie tylko ze względu na zakrojoną na szeroką skalę imigrację, ale również w wyniku charakterystycznego dla islamu wysokiego przyrostu naturalnego.

Z kolei w Wielkiej Brytanii i Francji muzułmanie stanowią postkolonialnych obywateli, którzy przybywali wabieni perspektywą lepszego życia. Zamieszkała jako pełnoprawni członkowie społeczeństwa. Obecnie są ich miliony i systematycznie ich liczebność wzrasta. Wynika to, podobnie jak w Niemczech, ze sposobu ich życia, charakteryzującego się niestosowaniem środków antykonceptyjnych oraz tradycyjnym modelem rodziny, zwykle wielodzietnym.

Następnie, gdy cud gospodarczy minął a gospodarka, nie tylko Niemiec, ale i wielu państw Europy, ustabilizowała się, nastąpiła mechanizacja i unowocześnienie wielu dziedzin, wtedy robotnicy, często nieznający nawet języka kraju, do którego przybyli, stali się zbędni. Wielu wyznawców islamu zasiliło rzesze osób bezrobotnych, co w dodatkowej mierze pogłębiło ich izolację [15, s. 50]. Ta sytuacja stała się mało komfortowa zarówno dla mniejszości muzułmańskich, jak i społeczeństw ich goszczących i z pewnością stanowi wyzwanie dla polityk rządów państw Europy Zachodniej.

W Polsce kontakt z imigrantami muzułmańskimi był o wiele bardziej ograniczony. Przed 1989 rokiem pierwszą liczną grupę, ponieważ około dwudziestu tysięcy stanowili Arabowie, głównie studenci z Bliskiego Wschodu, którzy przybywali do Polski w latach 60., 70. i 80 [32, s. 184]. Następnie, rok 1989 i wiążące się z nim przemiany niosące więcej wolności i swobody w kontaktach z innymi krajami, późniejsze wejście w struktury Unii Europejskiej oraz do strefy Schengen, również zbyt wiele nie zmieniły w częstotliwości wybierania przez arabskich muzułmanów Polski, jako kraju docelowej imigracji. Charakter przejezdny miały ówczesne również wizyty członków korpusów dyplomatycznych, biznesmenów, studentów i uchodźców politycznych, głównie z Iraku, Bośni

i Hercegowiny, Afganistanu, Somalii i Czeczeni [28].

Kwestię uchodźców i ich praw państwa członkowskie Unii Europejskiej zaczęły rozważać już w 1990 roku, kiedy podpisano umowę w ramach Wspólnoty Europejskiej tzw. Konwencję Dublińską. Przyjęto założenie o zasadności stworzenia wspólnego wszystkim członkom systemu azylowego. To z kolei spowodowało powstanie szeregu aktów prawnych, mających na celu ujednoczenie regulacji prawnych we wszystkich państwach członkowskich oraz wypracowanie równych standardów dotyczących przyjmowania uchodźców na terenie całej wspólnoty. Następnie wprowadzono szereg nowelizacji Konwencji, które min. mają za zadanie określenie państwa odpowiedzialnego za przeprowadzenie procedury nadającej status uchodźcy¹. Kolejnym krokiem była ratyfikacja dyrektywy w której sprecyzowano standardy jakie powinny być spełnione przez państwo przyjmujące osoby ubiegające się o azyl, dotyczące na przykład dostępu do służby zdrowia i edukacji, ale również zapewnienia realizacji podstawowych potrzeb. W ramach Wspólnoty powołano również system informatyczny funkcjonujący na terenie wszystkich państw członkowskich, tzw. Eurodac², który wyposażony jest we wspólną bazę danych, przez co uniemożliwia proceder składania wniosków o udzielenie azylu w wielu państwach, ponieważ daje możliwość odesłania osób podejmujących się tego typu praktyk do państw pierwszego kontaktu. To właśnie ta regulacja stoi u podstaw kryzysu migracyjnego, który swoje apogeum miał w 2015 roku. Właśnie w tym czasie, złożono najwięcej w historii UE wniosków o azyl. W związku z tym, *kryzysem migracyjnym* w Unii Europejskiej, można określić, problematyczną sytuację unijnych państw opierającą się na znacznym przyroście imigrantów, w tym uchodźców, chcących się na ich terenie osiedlić.

Potocznie, przyjmowane jest założenie, że większość tych osób jest wyznania islamskiego, ponieważ kraje z których pochodzą są w znacznej części muzułmańskie. Niemniej, jak już wcześniej było wspomniane, emigracja może dotyczyć również osób innych wyznań, na przykład jezydyzmu, ponieważ stanowią oni grupę szczególnie prześladowaną przez zwolenników tzw. Państwa Islamskiego [34]. Ponadto, według danych Eurostatu³ imigranci pochodzą przede wszystkim z Syrii, Iraku i Afganistanu [9], a główną przyczyną migracji są działania zbrojne związane z wojną domową w Syrii i właśnie działalnością terrorystyczną tzw. Państwa Islamskiego [1].

Z drugiej strony, przyczyn kryzysu migracyjnego można się doszukiwać również po stronie nieprzemyślanej polityki Unii Europejskiej [26]. Rozpatrując sytuację, w której większość uchodźców wybierało drogę wodną przez Morze

1 Konwencja wyznaczająca państwo odpowiedzialne za rozpatrywanie wniosków o azyl złożonych w jednym z Państw Członkowskich Wspólnot Europejskich, sporządzona w Dublinie dnia 15 czerwca 1990 r., Dz.U. 2005 nr 24, poz. 194. Zobacz: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20050240194>, [data dostępu: 15.02.2017].

2 Eurodac, European Dactyloscopy, Europejski Zautomatyzowany System Rozpoznawania Odcisków Palców. Zobacz: <https://odoserwis.pl/p/306/europejski-zautomatyzowany-system-rozpoznawania-odciskow-palcow-eurodac>, [data dostępu: 15.02.2017].

3 Eurostat jest urzędem statystycznym Unii Europejskiej z siedzibą w Luksemburgu. Zobacz: Eurostat (2019a) <https://ec.europa.eu/eurostat/about/overview>, [data dostępu: 20.01.2019].

Śródziemne, łatwo przewidzieć, że pierwszymi krajami do których trafią będą Grecja i Włochy. Zgodnie z zasadą, że wnioski o status uchodźcy należy składać w kraju pierwszego kontaktu, administracja państwowa obu tych państw nie nadążyła z obsługą tak wielkiej liczby osób. Natomiast pojawianie się kolejnych statków z uchodźcami powodowało również duże obciążenie finansowe dla państw przyjmujących. W wyniku tych działań, Grecja i Włochy stanęły u progu kryzysu humanitarnego. To spowodowało wystosowanie apelu do pozostałych państw członkowskich Unii Europejskiej przez premiera Grecji Aleksisa Tsiprasa o solidarność w przyjmowaniu uchodźców [37]. Kwestia ta została podjęta przez władze Unii Europejskiej i za pomocą decyzji wydanej przez Komisję Europejską, poszczególne kraje miały przydzielane określone liczby uchodźców do relokacji [27, s, 47]. Do Polski miało w początkowej fazie trafić 2659 osób. Następnie, w ciągu kolejnych dwóch lat miało przyjechać jeszcze 962 osób, głównie z Syrii, w ramach przesiedlenia uchodźców znajdujących się obecnie poza granicami Unii Europejskiej [23]. Później, ze względu na ciągle zwiększającą się liczbę imigrantów, Komisja Europejska zaproponowała polskim rządzącym większą liczbę – ok. 10 000 uchodźców.

Początkowo władze Polski wykazywały gotowość do przyjęcia migrantów, jednak po zmianie rządu jesienią 2015 definitywnie wycofały się z tej decyzji.

Postawy Polaków wobec uchodźców i muzułmanów

Terminem *postawa* określana jest zmienna pośrednicząca [35, s, 7] występująca jako proces pomiędzy bodźcem, czyli tym co oddziałuje w celu wywołania odpowiedzi [29 s, 172], a reakcją. To oznacza, że postawa występuje zawsze wobec określonej wartości, którą można zdefiniować jako: *jakikolwiek fakt mający empiryczną treść, dostępną dla członków określonej grupy społecznej i znaczenie zgodne z którym, jest albo może być obiektem działania* [20, s, 12]. Dodatkowo, wobec tej wartości obrana postawa może przyjmować charakter emocji lub oceny, objawiający się względnie stałą skłonnością do pozytywnego lub negatywnego ustosunkowania się [35, s, 21].

W postawie można wyróżnić trzy komponenty [18, s, 149]. Pierwszy z nich, poznawczy, jest wyznaczany za pomocą wiedzy na temat przedmiotu postawy. Poziom tej wiedzy może być skrajnie różny. Drugi składnik jest uczuciowo-motywacyjny, czyli emocjonalny, może być negatywny, pozytywny lub obojętny [21, s. 16-18]. Ostatni, czyli behawioralny, oznacza działanie i reakcje ekspresyjne względem przedmiotu postawy [22, s, 108-111].

Z punktu widzenia rządzących, istotną kwestią jest możliwość wpływu na kształtowanie postaw obywateli [19, s, 93]. W tym przypadku wpływ społeczny można określić jako *zmianę przekonania, zachowań lub postaw spowodowaną zewnętrznym naciskiem, który może być rzeczywisty lub wyobrażony* [14, s, 152-163]. Natomiast najlepsze efekty zostaną uzyskane poprzez jednoczesne wpływanie na wszystkie wcześniej wymienione komponenty [21, s, 16-18]. Z tego powodu zakres prób wpływu przekazu medialnego, głównie za pośrednictwem telewizji, obejmuje wszelkie formy kształtowania postaw, unieważniając przy tym nadrzędność woli odbiorcy wobec interpretacji kierowanych do niego ko-

munikatów [6, s, 44]. Taka formuła komunikatu, jaką jest na przykład spot wyborczy, charakteryzuje się tak wysokim poziomem perswazji⁴, że do jej ujawnienia niezbędna jest odpowiednia wiedza, z czego rzadko zdaje sobie sprawę przeciętny odbiorca. Ponadto, w przekazie medialnym coraz częściej granica między perswazją a manipulacją⁵ jest przekraczana. Co więcej, wykorzystywanie w ten sposób zaufania odbiorcy, spotyka się coraz częściej z przyzwoleniem w społeczeństwie [10, s, 54-55]. Taki stan można określić jako patologię więzi społecznych, inaczej zwaną *kulturą manipulacji* [33, s, 188]. Tego rodzaju wpływ może być postrzegany jako forma sprawowania władzy. Za pomocą szerokiego spektrum technik manipulacji nadawca może wręcz sterować postępowaniem odbiorców. Ten proces ingeruje w przebieg i rodzaj emocji, podsycia istniejące uprzedzenia i stereotypy, a także uwarunkowania fizjologiczne i psychologiczne ludzi [6, s, 45]. Trafnie obrazuje go model komunikowania propagandowego Harolda Lasswella:

Uwarunkowania kampanii -> NADAWCA -> cele i plan oddziaływań propagandowych -> komunikat (kodowanie treści i dobór formy) -> kanał przekazu -> odbiorcy efekt I stopnia (zmiana przekonań) -> efekt II stopnia (zmiana postaw i zachowań) [16, s, 227].

Nadawcy komunikatu, w tym przypadku osoby zarządzające mediami publicznymi, świadomie wpływają na odpowiednią modyfikację treści i formy w celu uzyskania pożądanej zmiany przekonań, postaw i zachowań odbiorców. Te działania mogą być podyktowane na przykład potrzebami kampanii wyborczej. Natomiast efekt tych starań będzie zróżnicowany w zależności od kompetencji odbiorcy i poziomu stosowanych technik.

Wiele przykładów takiego działania można znaleźć w ramach polityki medialnej obecnego rządu, który kategorycznie sprzeciwia się jakimkolwiek sprowadzaniu uchodźców z krajów kultury arabskiej, co stanowi diametralnie różną od władz zachodnioeuropejskich postawę wobec tej grupy imigrantów.

Bardzo szybko po wygranych wyborach, ponieważ jeszcze w grudniu 2015 roku została przez rząd wprowadzona nowelizacja ustawy medialnej, która zakładała min. skrócenie kadencji zarządu i rad nadzorczych Telewizji Polskiej i Polskiego Radia oraz wykluczenie Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji z procesu powoływania władz na tych stanowiskach [11]. W skutek tego, nowym prezesem TVP został już mianowany, a nie jak uprzednio - wybierany, członek ugrupowania rządzącego – Jacek Kurski. Telewizję państwową czekały również zmiany programowe, ponieważ została zobligowana do zwiększenia poziomu propagowania patriotyzmu w społeczeństwie.

W wyniku tych działań, ekipa rządząca zyskała możliwość znacznego wpływu na przekaz medialny dotyczący min. imigrantów i uchodźców. W więk-

4 Perswazja - to wpływanie na kogoś w celu przekonania go do czegoś, namawianie lub odradzanie. Zobacz: Słownik Wyrazów Obcych, red. W. Glucha, Wrocław, 2003.

5 Manipulacja - działanie o charakterze perswazyjnym, mające na celu kształtowanie postaw lub zachowań odbiorców w taki sposób, by nie byli w stanie rozpoznać technik, zabiegów stosowanych przez nadawcę. Zobacz: Słownik języka polskiego, red. M. Szymczak, Warszawa, 1999.

szości przypadków kwestii jest on bardzo negatywny. Nadawanie przez dłuższy czas w mediach publicznych treści, w świetle których, muzułmanie stanowią zagrożenie dla polskiej kultury a nawet dla zdrowia społeczeństwa, może mieć swoje określone konsekwencje w postaci utrwalenia się negatywnych postaw Polaków. Obraz muzułmanów kształtowany w ten sposób, najprawdopodobniej może mieć swoje odzwierciedlenie we wzroście niechęci części społeczeństwa polskiego wobec tej grupy, zilustrowanym poniżej w formie tabeli nr 1 i wykresu nr 1 na podstawie badań zrealizowanych przez Centrum Badania Opinii Społecznej (dalej CBOS)⁶ i Centrum Badań nad Uprzedzeniami (dalej CBU)⁷

Tabela nr 1

Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców z krajów arabskich

Miesiące	Polacy wobec uchodźców	
	Aprobata	Dezaprobata
05.2015	33	53
08.2015	36	55
09.2015	46	48
10.2015	43	51
12.2015	30	64
01.2016	30	63
02.2016	26	67
03.2016	29	67
04.2016	25	71
05.2016	30	63
06.2016	28	65
07.2016	26	63
08.2016	25	69
09.2016	28	67
10.2016	25	69
11.2016	27	67
12.2016	28	67
04.2017	22	74
10.2017	20	75
06.2018	22	72

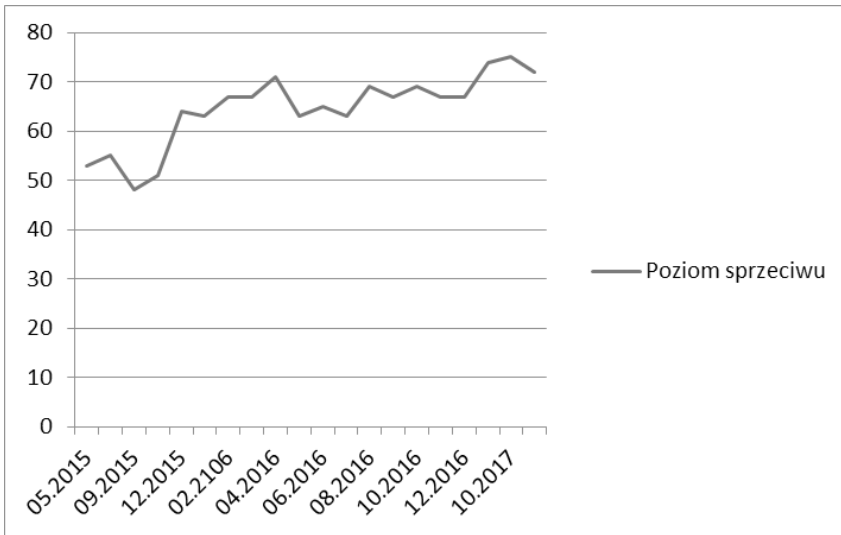
Opracowanie własne na podstawie badań CBOS: *Stosunek Polaków i Czechów do przyjmowania uchodźców*, Nr 87/2018 <https://www.cbos.pl/> [data dostępu: 20.01.2019].⁸

6 Centrum Badania Opinii Społecznej jest wyspecjalizowanym ośrodkiem badawczym, który prowadzi reprezentatywne badania sondażowe dla społeczeństwa polskiego odnoszące się do opinii na temat wszelkich ważnych problemów społeczno-politycznych i gospodarczych. Zobacz: https://www.cbos.pl/PL/o_firmie/o_firmie.php, [data dostępu: 20.01.2019]

7 Centrum Badań nad Uprzedzeniami jest jednostką Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego, skupiającą psychologów społecznych i socjologów zainteresowanych problematyką stereotypów, uprzedzeń, rasizmu, dyskryminacji i innymi zagadnieniami z obszaru stosunków międzygrupowych. Zobacz: <http://cbu.psychologia.pl/pl/o-nas>, [data dostępu: 20.01.2019]

8 Na potrzeby przejrzystości artykułu zsumowane zostały odpowiedzi: *Zdecydowanie nie* oraz *Raczej nie*.

Dezaprobat Polaków wobec przyjmowania uchodźców

Opracowanie własne na podstawie badań CBOS: *Stosunek Polaków i Czechów do przyjmowania uchodźców*, Nr 87/2018 <https://www.cbos.pl/> [data dostępu: 20.01.2019].⁹

Wyniki badania CBOS zamieszczone zarówno w tabeli nr 1, jak i na wykresie nr 1 dotyczące stosunku Polaków do przyjmowania uchodźców pokazują wyraźny wzrost niechęci wobec uchodźców z krajów kultury arabskiej.

Analizując powyższe wyniki od początku, badania na ten temat CBOS zaczął prowadzić od 05.2015, czyli od czasu, gdy Komisja Europejska zaapelowała po raz pierwszy o solidarność pozostałych państw członkowskich z Grecją i Włochami w pokonaniu kryzysu migracyjnego. W ramach tych działań zaproponowano rozlokowanie 40 tys. imigrantów w poszczególnych państwach Unii. Ówczesna premier, Ewa Kopacz, zadeklarowała gotowość reprezentowanego przez siebie kraju do pomocy. W związku z tym, Polska miała przyjąć w początkowej fazie, 1100 osób w ramach relokacji i 900 w ramach przesiedleń z obozów w Turcji [26]. Zdając sobie sprawę z niechęci polskiego społeczeństwa do osób reprezentujących tak dalece odmienną kulturę, premier w specjalnym wystąpieniu telewizyjnym zapewniała, że osoby, które miałyby trafić do Polski będą dokładnie skontrolowane przez odpowiednie służby w celu zapewnienia bezpieczeństwa polskim obywatelom, że do kraju zostaną wpuszczeni tylko uchodźcy chroniący się przed wojną. Te wypowiedzi miały najprawdopodobniej na celu zniwelowanie obaw wobec przybyszów wśród obywateli Polski. Wtedy

⁹ Na potrzeby przejrzystości artykułu zsumowane zostały odpowiedzi: *Zdecydowanie nie* oraz *Raczej nie*.

niechęć Polaków do uchodźców z krajów kultury arabskiej nie była jeszcze aż tak wysoka, kształtowała się na poziomie około 50 %.

Wyraźną tendencję wzrostową można zaobserwować w momencie nasilenia się kampanii Prawa i Sprawiedliwości przed wyborami parlamentarnymi, które miały miejsce 25.10.2015 [25]. Badania z 12.2015 (64%) pokazują już ponad 10 % wzrost w porównaniu z 05.2015 (53%). Może mieć to bezpośredni związek z wypowiedziami prezesa PiS Jarosława Kaczyńskiego dotyczącego uchodźców.

We wrześniu 2015 podczas debaty sejmowej, poświęconej kwestii imigrantów, Prezes PiS Jarosław Kaczyński ostrzegał przed przyjęciem cudzoziemców z uwagi na nieprzestrzeganie przez nich praw i obyczajów państw przyjmujących i narzucanie swoich: *Spójrzmy na Szwecję - 54 strefy, gdzie obowiązuje szariat i nie ma żadnej kontroli państwa; obawy przed wywieszaniem flagi szwedzkiej na szkołach, tam jest taki obyczaj, bo na tej fladze jest krzyż. Nawet okazuje się, że szwedzkim dziewczętom, uczennicom nie bardzo już dziś wolno chodzić w krótkich strojach, bo to też się nie podoba* [38]. Polityk w swojej wypowiedzi ucieka się do *przekłamań* w kwestii stosowanego w Szwecji prawa. Ambasada tego kraju jeszcze w ten sam dzień, wydała oświadczenie, że w całej Szwecji obowiązuje tylko prawo szwedzkie. Następnie, użyte przez niego sformułowanie dotyczące obawy przed wywieszaniem flagi z wizerunkiem krzyża, miało nie tyle za zadanie przekazanie informacji, co wzbudzenie w odbiorcy odpowiednich *emocji*. Natomiast ostatnia część, dotycząca strojów, miała uzmysłowić odbiorcom ogrom *zagrożenia wolności osobistej*. Ważne jest również *tło wystąpienia*, mianowicie, komunikat jest przekazywany przez prezesa jednego z dwóch największych ugrupowań w kraju i ma to miejsce w parlamencie, co dodatkowo uwierzytelnia przekaz.

Z kolei w październiku 2015 na wiecu wyborczym w Makowie Mazowieckim przewodniczący PiS przestrzegał Polaków przed chorobami przenoszonymi przez uchodźców: *To są kwestie związane z różnego rodzaju niebezpieczeństwami w tej sferze. Są już przecież objawy pojawienia się chorób bardzo niebezpiecznych i dawno niewidzianych w Europie: cholera na wyspach greckich, dyzenteria w Wiedniu, różnego rodzaju pasożyty, pierwotniaki, które nie są groźne w organizmach tych ludzi, mogą tutaj być groźne. To nie oznacza, żeby kogoś dyskryminować... Ale sprawdzić trzeba* [24]. Prezes PiS w swoim wystąpieniu pytał również o liczbę 100 tys. muzułmanów, którą podobno rząd Ewy Kopacz chce sprowadzić do Polski, wyraźnie sugerując, że dotyczy to porozumień skrywanych przed obywatelami. Zaczął, tym samym, budować swoją strategię polityczną opartą na lęku polskiego społeczeństwa w stosunku do obcej kultury, co przyniosło wymierne korzyści w formie zwycięstwa politycznego. To poskutkowało przekonaniem w obozie rządzącym, że należy trzymać się tak obranej drogi.

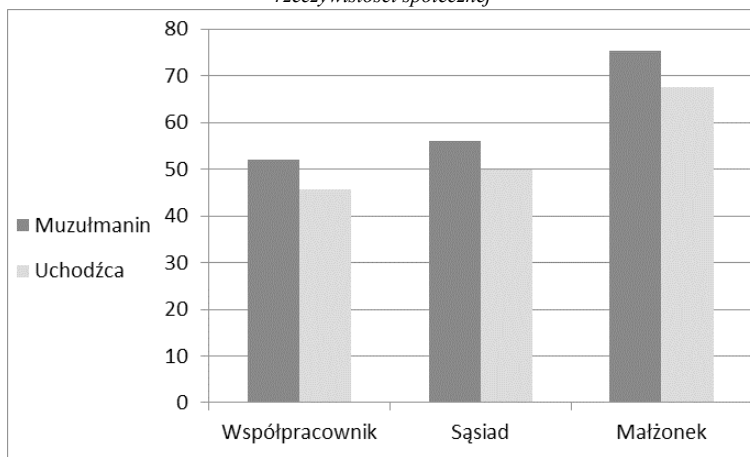
Zaraz po wygranych wyborach Klub Parlamentarny PiS-u zaczął wpływać na przekaz w mediach publicznych. Różnego rodzaju insynuacje oraz bardziej dosłowne komunikaty w telewizji publicznej przedstawiciele tego ugrupowania

wypowiadali pod adresem muzułmanów. W przekazie mediów państwowych często ukazywano członków mniejszości muzułmańskich jako terrorystów zagrażających bezpieczeństwu pozostałych obywateli. Kształtowana przez PiS polityka medialna charakteryzowała się dużą izolacją Polski i Polaków od wszelkiej inności przez cały okres kadencji. Rząd na czele z premier Beatą Szydło konsekwentnie odmawiał przyjęcia jakiegokolwiek liczby uchodźców z krajów arabskich, tłumacząc tę decyzję, skierowaniem przez Polskę pomocy humanitarnej na miejsce konfliktu.

Istnieje prawdopodobieństwo, że tego typu nastawienie i kształtujące opinie publiczną negatywne obrazy medialne dotyczące muzułmanów mogą mieć swoje odbicie w wynikach badań CBOS, w których od grudnia 2015 do grudnia 2016 niechęć wobec uchodźców z krajów arabskich kształtuje się na poziomie powyżej 60%.

Do szerszego spojrzenia na postawy w polskim społeczeństwie wobec muzułmanów i uchodźców należy sięgnąć po wyniki prezentowane przez Centrum Badań nad Uprzedzeniami. Respondentom zadano kolejno następujące pytania: 1. Czy zaakceptował(a)by Pan/i, aby w Pana/i miejscu pracy zatrudniony był uchodźca/muzułmanin 2. Czy zaakceptował(a)by Pan/i jako sąsiada uchodźcę/muzułmanina 3. Czy zaakceptował(a)by Pan/i małżeństwo członka Pana/i rodziny z uchodźcą/muzułmaninem [31], by określić poziom akceptacji obecności przedstawicieli określonej mniejszości w swoim otoczeniu.

Wykres nr 2
Poziom dezaprobaty Polaków wobec muzułmanów i uchodźców w wybranych obszarach rzeczywistości społecznej

Opracowanie własne na podstawie: A. Stefaniak, K. Malinowska, M. Witkowska, Kontakt międzygrupowy i dystans społeczny w Polskim Sondażu Społecznym 3 [w:] Centrum badań nad uprzedzeniami, Warszawa 2017. <http://cbu.psychologia.pl/pl/publikacje/raporty-z-badan> [data dostępu: 10.01.2019].¹⁰

¹⁰ Na potrzeby przejrzystości artykułu zsumowane zostały odpowiedzi: *Raczej był(a)bym przeciwny/a* oraz *Zdecydowanie był(a)bym przeciwny/a*

Wykres nr 2 wyraźnie pokazuje negatywną postawę Polaków wobec uchodźców i muzułmanów. 46 % respondentów miałyby problem z zaakceptowaniem uchodźców jako sąsiadów, trochę więcej, ponieważ 57 % negatywnie odnosi się do tego typu relacji z muzułmaninem. Jeśli chodzi o zatrudnienie, to 46 % nie zaakceptowałoby uchodźcy w swoim miejscu pracy, natomiast 52% muzułmanina. Najbardziej negatywna reakcja respondentów spotkała się z kwestią małżeństwa członka rodziny z uchodźcą – 68% badanych nie zaakceptowałoby takiego związku i aż 75% Polaków byłoby przeciwne małżeństwu z muzułmaninem. Wyraźnie bardziej negatywnie Polacy postrzegają muzułmanina, niż uchodźcę, co wskazywałoby na większą istotność religii w ich opiniach.

Wyżej wymienione badania, zarówno CBOS jak i CBU pokazują ogromną dezaprobatę Polaków wobec przyjęcia przez Polskę uchodźców z krajów kultury arabskiej i muzułmanów. Jedną z przyczyn wzrostu tej niechęci, ukazanego przez cykliczne badanie CBOS, może być treść przekazu formułowanego w mediach publicznych, który stanowi element polityki informacyjnej obecnie rządzących.

Podczas kolejnej kampanii, tym razem przed wyborami samorządowymi jesienią 2018, PiS ponownie użył kwestii uchodźców z krajów kultury arabskiej w grze politycznej. Przedstawiono pełen manipulacji spot polityczny [36], w którym ukazana jest rzeczywistość społeczna Polski w 2020 roku przy założeniu, że wybory wygra główny oponent PiS-u, czyli Platforma Obywatelska (dalej PO). Komunikat jest adresowany do osób oglądających telewizję publiczną, natomiast jego nadawcami są politycy będący u władzy PiSu.

Na początku, wyświetlona zostaje deklaracja podpisana przez prezydentów miast o współdziałaniu w dziedzinie migracji, z komunikatem lektora: „samorządowcy z PO chcą przyjmować migrantów, potwierdzili to specjalną deklaracją”. Następnie przekazana zostaje wyrwana z kontekstu wypowiedź ówczesnego przewodniczącego PO, Grzegorza Schetyny o planie likwidacji przez liderów Platformy Obywatelskiej (największej partii opozycyjnej) Urzędów Wojewódzkich. Na podstawie tego komunikatu, sformułowano całą hipotetyczną strategię PO, polegającą na zlikwidowaniu Urzędów Wojewódzkich i poprzez to, sprowadzeniu uchodźców wbrew polityce rządu. Następnie, widzowi zostaje przedstawiona przyszłość Polski w formie pojawiających się kolejno po sobie serwisów informacyjnych prezentujących przestrzeń społeczną składająca się głównie z aktów przemocy i wandalizmu na ulicach, które są podpisane: „kryzys z uchodźcami”, padają sformułowania: „dziś mieszkańcy boją się wychodzić po zmroku na ulice”, „w ramach przydziału tworzą się enklawy muzułmańskich uchodźców”, „napady na tle seksualnym, akty agresji stały się codziennością mieszkańców” [36]. Literalne znaczenie tych komunikatów ma na celu ostrzeżenie wyborców przed zagrożeniami związanymi z przyjęciem przez samorządowców z PO uchodźców, jednak, dodatkowo, mamy w nich do czynienia z szeregiem *technik sofistyki i demagogii*:

- *przesadzenia* - stosowanej zarówno co do liczby przydziału uchodźców i skali nadużyć, jak i do uogólnień przez używanie słów: *mieszkańcy* (w domyśle – wszyscy) i *codziennosc*,

- *wyrywania z kontekstu, zniekształceń* – dot. informacji na temat deklaracji i wypowiedzi Grzegorza Schetyny.

Interesujące jest również pytanie lektora przy końcu komunikatu: „Czy będziemy czuli się bezpiecznie jeśli PO to zrealizuje?” jako pytanie sugestii, odwołujące się do poczucia bezpieczeństwa – *technika apelowania do uczuć, słownych sugestii*.

Ponadto, spot wyborczy jako przykład komunikowania masowego w ujęciu politologicznym, zgodnie z koncepcją Harolda Lasswella, ma na celu min. uzyskanie odpowiedniej reakcji na otoczenie wśród odbiorców. W ten sposób autorzy komunikatu chcą utrwalić i spotęgować lęk wobec uchodźców wśród odbiorców, a przez przedstawienie PO jako partii sprzyjającej przyjęciu uchodźców, zdobyć poparcie polityczne jak największej liczby wyborców, dzięki głosowaniom przeciw niej.

Poza tym, lektor naprzemiennie używa określeń *migrant* i *uchodźca*, jakby stanowiły synonimy. Dodane jest do tego tło muzyczne wzbudzające poczucie obawy wobec prezentującej wizji przyszłości Polski. Ten spot bardzo trafnie wpisuje się w istniejące w tamtym czasie obawy społeczne związane z ogłoszoną przez UE przymusową relokacją uchodźców.

Konstrukcja spotu wydaje się bardzo profesjonalna i stąd również może wynikać jego skuteczność, niekoniecznie w formie całkowitego zwycięstwa politycznego, ale na pewno w procesie dalszego kształtowania negatywnych postaw wobec uchodźców, co potwierdzają min. badania CBOS. W tym aspekcie należy przyznać, że cel tego komunikatu został w dużej mierze osiągnięty. Ponadto, atmosfera jaką prezentuje to nagranie skłania raczej do zastanawiania się nad zachowaniem swojego bezpieczeństwa niż nad chłodniejszą refleksją związaną z kwestią związku likwidacji Urzędów Wojewódzkich ze spowodowaniem uchodźców.

Reasumując, prezentowany spot polityczny za pomocą użytych technik manipulacyjnych w znaczący sposób wpływa na odbiorcę. Jego treść i forma ma na celu min. kształtowanie negatywnych opinii wobec uchodźców. Dodatkowo, identyfikacja poparcia dla azylantów z opozycyjną partią ma wywołać określony skutek wyborczy, w postaci poparcia dla PiS.

Niestety, CBOS nie dysponuje badaniami dotyczącymi stosunku Polaków do muzułmanów i uchodźców z czasu emisji spotu.

Podsumowanie

Artykuł stanowi wprowadzenie do problematyki postaw w społeczeństwie polskim wobec uchodźców i muzułmanów. Kwestie z tym związane są o wiele bardziej złożone niż przedstawiono to w niniejszej pracy. Z pewnością istnieje wiele czynników mających wpływ na postawy Polaków, na przykład, z historycznego punktu widzenia – niski poziom kontaktu społecznego z omawianą grupą.

Poza tym, nieuprawnione byłoby również stwierdzenie, że przekaz medialny ma wpływ na postawy wszystkich Polaków, chociażby z tego względu, że

nie wszyscy oglądają telewizję, ale również, wiele grup społecznych nie jest podatnych na komunikaty polityczne i czerpie wiedzę z innych źródeł. Niemniej, głównym celem niniejszej pracy było przede wszystkim zwrócenie uwagi na zbieżność określonych treści medialnych ukazujących się w telewizji publicznej i prezentowane w tym czasie postawy wobec tych kategorii osób. Analiza wybranych zdarzeń politycznych w kontekście przedstawionych wyników badań pozwala stwierdzić, że polityka informacyjna rządu Klubu Parlamentarnego Prawa i Sprawiedliwości mogła być jedną z przyczyn kształtowania się negatywnych postaw w społeczeństwie polskim wobec uchodźców z krajów arabskich. Niechęć wobec przyjęcia tej kategorii imigrantów wzrosła od maja do października 2015 o ponad 10 punktów procentowych i przez cały omawiany okres, tj. do czerwca 2018 utrzymywała się na wysokim poziomie, ponad 60 %. Wpływ ten był możliwy poprzez min. kształtowanie treści dotyczących uchodźców w przekazie medialnym telewizji publicznej poprzez przedstawicieli ugrupowania rządzącego.

Ponadto, niewątpliwie istnieje korelacja pomiędzy omawianymi wynikami badań CBOS i CBU oraz komunikatami medialnymi dotyczącymi muzułmanów i uchodźców. Niemniej, wysoce prawdopodobne jest również istnienie dodatkowych czynników kształtujących negatywne postawy w polskim społeczeństwie wobec uchodźców i muzułmanów, choćby uwarunkowania historyczne, panujące stereotypy, brak edukacji w tym zakresie itp., jednak wykazanie tego typu zależności wymaga przeprowadzenia dodatkowych badań. Interesujące byłoby również sprawdzenie zasięgu wpływu tworzonego przekazu medialnego oraz tego, jakie kategorie osób są na niego najbardziej podatne.

Literatura:

1. Amnesty International (2016) Uchodźcy z Syrii: kryzys w liczbach, <https://amnesty.org.pl/uchodzcy-z-syrii-kryzys-w-liczbach/>, [data dostępu: 20.01.2019]
2. Bodakowski J., (2017) Muzułmanie w Europie Zachodniej, <http://www.propolonia.pl/blogread.php?bid=27&pid=1666>, [data dostępu: 15.02.2017]
3. Buchta K., (2011) Działania oddziału śląskiego Ligi Muzułmańskiej w RP promujące muzułmański dorobek kulturowy, Pracownia kultury nr 1, 2011, <http://www.laboratoriumkultury.us.edu.pl/?p=375>, [data dostępu: 03.02.2017]
4. Centrum Badania Opinii Społecznej https://www.cbos.pl/PL/o_firmie/o_firmie.php, [data dostępu: 20.01.2019]
5. Centrum Badań nad Uprzedzeniami, <http://cbu.psychologia.pl/pl/o-nas>, [data dostępu: 20.01.2019]
6. Dziadzia B., (2008) Wpływ mediów. Konteksty społeczno- edukacyjne, Oficyna Wydawnicza „Impuls”Kraków
7. Eurodac, European Dactyloscopy, Europejski Zautomatyzowany System Rozpoznawania Odcisków Palców <https://odoserwis.pl/p/306/europejski-zautomatyzowany-system-rozpoznawania-odciskow-palcow-eurodac>, [data dostępu: 15.02.2017]
8. Eurostat (2019a) <https://ec.europa.eu/eurostat/about/overview>, [data dostępu: 20.01.2019].
9. Eurostat (2019b) <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-press-releases/-/3-04032016-AP>, [data dostępu: 20.01.2019]
10. Fus A., (2010) Język reklamy jako narzędzie perswazji i manipulacji na przykładzie wybranych polskich spotów telewizyjnych, „Pressto” nr 19
11. Gazetaprawna.pl (2016) 5 zmian jakie PiS chce wprowadzić w mediach publicznych,

<https://serwisy.gazetaprawna.pl/media/galerie/944499,duze-zdjecie,5,ustawa-medialna-oplata-audiowizualna-tvp.html>, [data dostępu: 20.01.2019]

12. Grzybowska K., (2017) Grzybowska dla wPolityce.pl: Merkel, Sarkozy i Cameron wyrazili niewiarę w integrację. «Multi kulti się nie sprawdziło», <http://wpolityce.pl/artykuly/6369-grzybowskadlawpolitycepl-merkel-sarkozy-i-cameron-wyrazili-niewiare-w-integracje-multi-kulti-sie-nie-sprawdziło>, [data dostępu: 15.02.2017]

13. Grzymała – Moszczyńska H., (2000) Uchodźcy. Podręcznik dla osób pracujących z uchodźcami, Nomos Kraków

14. Guadango, R.E., Cialdini, R.B. (2010) Preference for consistency and social influence: A review of current research findings. *Social Influence*, nr 5, 3

15. Kedaj W., (2011) Multikulti bez Multi, „Wprost” nr 8

16. Kolczyński M., (2005) Współczesne Komunikowanie polityczne – między propagandą a marketingiem politycznym „Studia Politicæ Universitatis Silesiensis” T. 1

17. Konwencja wyznaczająca państwo odpowiedzialne za rozpatrywanie wniosków o azyl złożonych w jednym z Państw Członkowskich Wspólnot Europejskich, sporządzona w Dublinie dnia 15 czerwca 1990 r., Dz.U. 2005 nr 24, poz. 194. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20050240194>, [data dostępu: 15.02.2017]

18. Kozłowska A., (2006) Oddziaływanie mass mediów, OW SGH Warszawa

19. Lepa A., (2011) Opinia publiczna, media i zasady etyki, „Paedagogia Christiana” nr 1/27

20. Marody M., (1976) Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy, PWN Warszawa

21. Mądrzycki T., (1977) Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Warszawa

22. Newcomb T.M. i in., (1970) Psychologia społeczna, PWN Warszawa

23. Newsweek.pl (2015a) Polska ma przejąć ponad 2600 imigrantów od Włoch i Grecji, <https://www.newsweek.pl/polska/uchodzczy-z-afryki-i-bliskiego-wschodu-polska-ma-przyzjac-2659-osob/9b4kwgv>, [data dostępu: 19.01.2019]

24. Newsweek.pl (2015b) Kaczyński: Pasożyty i pierwotniaki w organizmach uchodźców groźne dla Polaków, <https://www.newsweek.pl/polska/jaroslaw-kaczynski-o-uchodzcach/89mwbx3>, [data dostępu: 10.01.2019]

25. Pkw.gov.pl (2015) Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 2015, <https://parlament2015.pkw.gov.pl/>, [data dostępu: 19.01.2019]

26. Polskieradio.pl (2017) Kryzys migracyjny w Europie. Kalendarium wydarzeń: <https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1766075,Kryzys-migracyjny-w-Europie-kalendarium-wydarzen>, [data dostępu: 20.01.2019]

27. Potyrała A., (2015) W poszukiwaniu solidarności. Unia Europejska wobec kryzysu migracyjnego 2015, [w:] „Przegląd politologiczny” Poznań nr 4

28. Skowron-Nalborczyk A., (2007) *Islam jako polska religia?*, “Więź”, 2007, nr 6, http://laboratorium.wiecz.com.pl/teksty.php?islam_jako_polska_religia&p=4, [data dostępu: 15.02.2017]

29. Słownik języka polskiego, red. M. Szymczak, (1999) tom I, PWN Warszawa

30. Słownik Wyrazów Obcych, red. W. Głucha, (2003) Europa Wrocław

31. Stefaniak A., Malinowska K., Witkowska M., (2017) Kontakt międzygrupowy i dystans społeczny w Polskim Sondażu Społecznym 3 [w:] Centrum badań nad uprzedzeniami, Warszawa

32. Switat M., (2011) Diaspora arabska w Warszawie [w:] Metropolie mniejszości. Mniejszości w metropoliach, red. B. Jałowicki, E. A. Sekuła, Wydawnictwo Naukowe Scholar Warszawa

33. Sztompka P., (2002) Socjologia, Znak Kraków

34. Szumer-Brysz M., (2019) Jezydzi – uchodźcy drugiej kategorii. Uciekli z Iraku przed Państwem Islamskim, teraz nie mają dokąd pójść, <http://wyborcza.pl/7,75399,24046792,jezydzi-uchodzczy-drugiej-kategorii-uciekli-z-iraku-przed.html>, [data dostępu: 20.01.2019]

35. Teorie postaw, red. S. Nowak, (1973) PWN Warszawa

36. Tvp.info (2018) Nowy spot wyborczy PiS. „Porusza problem nielegalnych uchodźców i bezpieczeństwa Polaków” <https://www.tvp.info/39508561/nowy-spot-wyborczy-pis-porusza-problem-nielegalnych-uchodzcow-i-bezpieczenstwa-polakow>, [data dostępu: 20.01.2019]

37. Wp.pl (2016) Premier Grecji Alexis Cipras: kryzys uchodźców bardziej niebezpieczny

dla UE niż zadłużenie, <https://wiadomosci.wp.pl/premier-grecji-aleksis-cipras-kryzys-uchodzcow-bardziej-niebezpieczny-dla-ue-niz-zadluzenie-6027418576220801a>, [data dostępu: 20.01.2019]

38. youtube.com (2015) https://www.youtube.com/watch?v=fYcVL_CLxRU, [data dostępu: 10.01.2021].

39. Zielińska M.,(2017) LPA – Liga Państw Arabskich, <http://www.stosunkimiedzynarodowe.pl/lpa-liga-pa%C5%84stw-arabskich>, [data dostępu: 15.02.2017]

Abstrakt

Celem artykułu jest opis i analiza postaw w społeczeństwie polskim wobec muzułmanów i uchodźców w okresie 2015 – 2018 oraz wskazanie wybranych czynników, które mogą mieć na nie wpływ. Analizie zostało poddane zarówno tło polityczno- historyczne kryzysu migracyjnego w Unii Europejskiej, występujące w związku z nim, pojęcia i wydarzenia, jak również wybrane wyniki z badań opinii publicznej dotyczące postaw Polaków wobec omawianej kwestii i działania polityczne, w tym przypadku, głównie, kształtowanie polityki medialnej, mogące mieć na nie wpływ. Omawiana tu *postawa* jest postrzegana jako proces pomiędzy bodźcem - określonym komunikatem medialnym, a reakcją - w postaci konkretnego stosunku do prezentującej kategorii osób.

Przedstawione wyniki badań jednoznacznie sugerują wystąpienie korelacji pomiędzy komunikatem politycznym dotyczącym muzułmanów i uchodźców a postawą Polaków wobec nich zaprezentowaną w wynikach badań z omawianego okresu.

Słowa kluczowe: uchodźca, komunikat polityczny, postawa

Abstract

The goal of the article is to describe and analyze Poles' attitudes towards Muslims and refugees in the period 2015-2018 and indicate the selected options that may affect them. Article analyses political and historical background of the migration crisis in the European Union and related to it concepts and events. The next subject of analysis are selected results from opinion polls regarding Poles' attitudes towards Muslims and refugees, as well as political activities that shape them, such as media policy. The attitude discussed here is perceived as a process between a stimulus - a specific media message, and a response - in the form of a specific attitude towards a certain category of people. The presented research results clearly suggest a correlation between the political message about Muslims and refugees and the attitude of Poles towards them during the period.

Keywords: refugee, political message, attitude

OSP NA TERENACH GÓRNICZYCH W PRL NA PRZYKŁADZIE OSP DZIKOWIEC I JAWORZNO-BYCZYNA

Szablewska Justyna

*Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych
justyna.szablewska2@uwr.edu.pl
ORCID 0000-0001-6231-7554*

Ochotnicze straże pożarne to organizacje odgrywające ważną rolę w społecznościach lokalnych. W zakresie ich działalności od początku mieściły się nie tylko akcje ratowniczo-gaśnicze, ale również propagowanie wartości humanitarnych i patriotycznych, kultury i sportu. Funkcjonowały przede wszystkim na terenie wsi oraz małych miast. W początkowym okresie po II wojnie światowej zapewniały bezpieczeństwo także w dużych miejscowościach, ale z czasem ich funkcje przejmowała zawodowa straż pożarna. OSP przyczyniały się do integracji miejscowej społeczności. Z niej wywodzili się także sami strażacy. Członkowie OSP utrzymywali się na ogół z rolnictwa lub pracy w przemyśle. W przypadku, gdy znaczna część danej społeczności była zatrudniona w określonym zakładzie pracy, np. pobliskiej kopalni, pracował w niej także pewien odsetek miejscowych strażaków. Pożarnictwo stanowiło ich pasję, a nie źródło dochodu.

Historia ochotniczego ruchu strażackiego

Powstanie oraz rozwój ochotniczych straży ogniowych na terenach Rzeczypospolitej pod zaborem są datowane na połowę XIX wieku. Wcześniej jednak powstawały także stowarzyszenia skupiające się na zagadnieniach związanych z ochroną przeciwpożarową. Jednym z nich było Stowarzyszenie Ratunkowe od Ognia, założone w Warszawie w 1800 roku. Najmocniejszy rozwój ochotniczych straży ogniowych miał miejsce pod zaborem austriackim, gdzie społeczeństwo miało stosunkowo dobre warunki do rozwoju polskich stowarzyszeń. Pod zaborem niemieckim przeważały obowiązkowe straże ogniowe, organizowane w miastach i na wsiach. Ze znacznymi trudnościami rozwijały się straże ochotnicze pod zaborem rosyjskim. Strażacy ochotnicy wnieśli istotny wkład w odbudowę państwa polskiego. Uczestniczyli m. in. w powstaniach śląskich.

W 1921 roku strażacy zjednoczyli wszystkie związki działające pod zaborem w jeden Główny Związek Straży Pożarnych RP. Służyli w myśl hasła widniejącego na ich sztandarach: „W jedność siła”. Przyczyniali się do budowy oraz rozwoju II Rzeczypospolitej. Podczas drugiej wojny światowej, na różnych polach czynnie walczyli z wrogami. 23 grudnia 1939 roku powstał Strażacki Ruch Oporu „Skała”. W organizacji tej działał np. Bolesław Chomicz. Ponadto uczestniczyli w ochronie przeciwpożarowej na swoich terenach. Po zakończeniu II wojny światowej OSP powstawały samorzutnie, bazując na doświadczeniach wyniesionych z II Rzeczypospolitej. Towarzyszył temu zapał i potrzeba zapewnienia bezpieczeństwa lokalnej społeczności. W wielu miejscowościach

brakowało sprzętu, ale strażacy stawali do walki z żywiołami. Wspólne przeżycia przyczyniały się do integracji członków jednostek pomimo różnego ich pochodzenia oraz trudnych, traumatycznych, wojennych doświadczeń.

30 listopada 1945 roku ukazało się zarządzenie ministra administracji publicznej o ustanowieniu zarządu przymusowego Związku Straży Pożarnych. Ograniczano samorządność oraz samodzielność Związku. Nie zgadzał się z tym prezes Zarządu Przymusowego Związku Straży Pożarnych RP Bolesław Chomicz, który w grudniu 1947 roku zrezygnował z funkcji. Dwa lata później Związek Straży Pożarnych RP został rozwiązany [16]. Skupiał w tym roku 12 834 OSP z liczbą 387 050 członków. Aktywną działalność prowadziło 15 okręgów wojewódzkich, a także 270 oddziałów powiatowych. Poza tym poza strukturą Związku funkcjonowało 735 straży przymusowych, 969 przemysłowych zawodowych, 175 kolejowych, 73 zawodowych miejskich oraz 3 straże leśne [4, s. 80]. Zagadnienia ochrony przeciwpożarowej przeniesiono na nowo utworzone komendy straży. Przedwojennych działaczy odsuwano od pełnienia kierowniczych funkcji w jednostkach terenowych. Kwestia bezpieczeństwa pożarowego w państwie wymagała dość pilnego uregulowania. W 1950 roku ukazała się pierwsza w nowej Polsce ustawa o ochronie przeciwpożarowej [21].

Po 1956 roku, w związku z odwilżą, następowała stopniowa odbudowa ruchu strażackiego. Zezwolono na działalność Związku OSP odgrywającego znaczącą rolę w funkcjonowaniu ruchu strażackiego. 28 grudnia 1956 roku odbył się w Warszawie Krajowy Zjazd Delegatów Ochotniczych Straży Pożarnych, który podjął uchwałę o powołaniu do życia Związku OSP, a także dokonał wyboru Tymczasowego Zarządu Głównego. Wzorcowy statut OSP opublikowano w 1957 roku [27]. W 1958 roku Związek OSP uznany został za stowarzyszenie wyższej użyteczności [15] oraz uzyskał nowy statut. Podczas zjazdu 24–25 października 1959 roku przyjęto hasło programowe: „Praca dla społeczeństwa i ze społeczeństwem” [5, s. 35]. W 1960 roku powstała nowa ustawa o ochronie przeciwpożarowej [20]. Statut z 1958 roku stanowił między innymi, że „zadaniem Związku jest pobudzanie i wszechstronne rozwijanie wszelkiej inicjatywy zmierzającej do zwiększenia udziału społeczeństwa w ochronie przeciwpożarowej”. Należało zatem szukać partnerów do społecznej działalności, jeszcze mocniej otworzyć się na społeczność lokalną. Nie tylko ochraniać ją przed skutkami żywiołów, ale także edukować w kwestii tego, jak im zapobiegać. W związku z tym OSP mocniej otworzyła się na młodzież oraz kobiety. W jednostkach liczniej powstawały osobne drużyny skierowane do tych grup. W 1946 roku w samym województwie wrocławskim działało już 110 drużyn kobiecych. Rozwiązanie Związku w 1949 roku oznaczało także likwidację wielu z nich i w kraju pozostało jedynie kilkadziesiąt tego rodzaju zespołów. Sytuację starała się ratować Komenda Główna Straży Pożarnych, wydając w 1952 roku stosowne zarządzenie, które nie przyniosło jednak pozytywnych rezultatów [14]. Przełomem okazał się 1964 rok, za sprawą uchwały II Walnego Zjazdu OSP. W aktywności kobiet upatrywano efektów profilaktyki przeciwpożarowej. Dopiero w 1965 roku ukazał się regulamin wzorcowy kobiecej drużyny OSP,

zmodyfikowany w 1970 roku. Poprawiła się jakość pracy, ale nie było efektów ilościowych. Społeczeństwo nie zawsze przychylnie odnosiło się do aktywności pań w OSP. Kłopot z drużynami żeńskimi polegał również na płynności kadr. Angażowanie kobiet do działalności na rzecz ochrony przeciwpożarowej następowało także przez Koła Gospodyń Wiejskich. Najczęściej były to kontakty oparte na relacjach rodzinnych i sąsiedzkich.

Nowy okres w rozwoju jednostek i ich organizacji rozpoczął się po 1989 roku, po przemianach ustrojowych. W 1991 roku uchwalona została ustawa o ochronie przeciwpożarowej. Rok później zrzeszenie zmieniło nazwę na Związek Ochotniczych Straży Pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej. Na jego czele stanął Waldemar Pawlak, który sprawuje funkcję prezesa do dziś. W połowie lat 90. ubiegłego stulecia kobiety uzyskały pełnię praw strażaka – zarówno społecznej, jak i zawodowej służby. Widok kobiety w zespołach ratowniczych budził już znacznie mniejsze zaskoczenie. Jednostki zmodyfikowały formy swojej działalności, ale nie idee przyświecające służbie społeczeństwu [5, s. 36-38]. Obecnie strażak to profesja największego zaufania społecznego. Członkostwo w OSP jest kojarzone z kultywowaniem wartości humanitarnych oraz ofiarną służbą dla lokalnej społeczności. Pozostaje w kontrze do upowszechnianego wzorca egoistycznej troski o własne dobro, indywidualny interes. Nie bez znaczenia jest też fakt, że często strażnica stanowi jedyne miejsce spotkań na terenie wsi [6, s. 102].

Ochotnicza Straż Pożarna w Dzikowcu

Dzikowiec to wieś w województwie dolnośląskim, w powiecie kłodzkim, usytuowana w dolinie rzeki Dzik, między Masywem Dzikowca a Górami Sowimi. Pierwsze informacje o miejscowości pochodzą z 1337 roku. W 1390 roku część wsi zakupili augustianie z Kłodzka. Z czasem zakonnicy stali się największymi właścicielami dóbr w miejscowości. W 1597 roku własność augustianów przejęli kłódzcy jezuiti. Po 29 latach należała do nich już cała wieś. Jako pierwsi utworzyli we wsi kopalnię węgla kamiennego. Po kasacie zakonu jezuitów dobra przejęli właściciele ziemscy. Czerpali także dochody z miejscowej kopalni. Wydobycie we wsi miało miejsce do końca XIX wieku. W okresie międzywojennym największy zakład na terenie wsi stanowiły kamieniołomy. Po drugiej wojnie światowej jako pierwsi osiedlili się w Dzikowcu robotnicy przymusowi. Zaczęli napływać też Polacy z centralnej części kraju, a także przesiedleńcy z Kresów. Z drugiej strony teren opuszczali dotychczasowi niemieccy mieszkańcy. Wówczas w integrującej się społeczności narodziła się inicjatywa obywatelska dotycząca stworzenia formy ochrony przed zagrożeniem pożarowym. W latach 1975–1998 miejscowość pod względem administracyjnym należała do województwa wałbrzyskiego. W grudniu 1945 roku podjęto pierwsze rozmowy na temat utworzenia we wsi OSP. Organizacja powstała, ale bez zarządu. Szybko okazało się, że do sprawnego funkcjonowania organizacji nie wystarczy solidarność społeczna. Oprócz zrywów związanych z akcjami trzeba było również regularnie poświęcać czas na bieżącą pracę w jednostce – np. konserwację sprzętu pożarniczego. Na tego rodzaju działania z czasem brakowało zapła. Strażacy doszli

do wniosku, że potrzebny jest nadzór oraz kierownictwo, które obejmą całokształt funkcjonowania jednostki. 27 stycznia 1946 roku w Knurowie, dzisiejszym Dzikowcu, odbyło się pierwsze zebranie wyborcze. Uczestniczyło w nim 21 członków zwyczajnych oraz 6 wspierających. Pierwszym prezesem OSP został Franciszek Łoś, jego zastępcą – Wojciech Chamielec, naczelnikiem – Andrzej Florkiewicz, zastępcą naczelnika – Walenty Dura, skarbnikiem – Józef Wszotek, sekretarzem – Rudolf Małysz, gospodarzem – Emil Truchły. W skład komisji rewizyjnej weszli Władysław Tomasiak oraz Kazimierz Stępień. W szeregi jednostki zostało przyjętych 23 członków. Najstarszy – Wojciech Chamiecki – miał 37, a najmłodszy – Józef Kuś – 18 lat. Pochodzili z różnych stron kraju. Za jedną z pilnych spraw uznane zostało uporządkowanie i adaptacja poniemieckiej stodoły na remizę. Budynek ten służy OSP do dziś. W czasie zebrania omawiano także kwestię przeprowadzania ćwiczeń [12]. Początkowo strażacy nie dysponowali zaawansowanym sprzętem pożarniczym. Wyjeżdżali do akcji zaprzęgiem konnym wyposażonym w sikawkę [1]. Aby poprawić ten stan rzeczy, ochotnicy potrzebowali pieniędzy. W związku z tym postanowili zorganizować imprezę, która przyniesie im odpowiedni dochód [12]. Zarząd OSP sprawował władzę przez niespełna miesiąc. Nie udało się uzyskać wśród strażaków odpowiedniej dyscypliny – nie wywiązywali się ze swoich obowiązków. Ponadto problem organizacyjny stanowiła sytuacja typowa dla OSP na Ziemiach Odzyskanych – duży napływ nowych członków, którzy po krótkim czasie licznie rezygnowali z powodu zmiany miejsca zamieszkania. 22.02.1946 roku odbyło się kolejne zebranie wyborcze. Prezesem został Wojciech Chamielec, naczelnikiem – Józef Matusiewicz, zastępcą naczelnika – Walenty Dura, skarbnikiem – Józef Wszotek, sekretarzem – Rudolf Małysz, adiutantem – Franciszek Jugowiec. W skład komisji rewizyjnej weszli: Józef Adamkiewicz, Zygmunt Wajdeczko, Ludwik Frątczak. Wybór nowych władz poskutkowało ożywieniem działalności społecznej w jednostce. Natychmiast ukończono uporządkowywanie remizy. Sporządzono nową listę członków OSP [10]. Organizacja liczyła w swoich szeregach 22 członków. Byli nimi mężczyźni, zamieszkali w ówczesnym Knurowie, w wieku od 18 do 37 lat [23]. Ponadto uzgodniono, że ćwiczenia pożarnicze w okresie zimowym będą odbywały się co niedzielę między godz. 14.00 a 16.00. Ponadto w każdą pierwszą niedzielę miesiąca miało odbywać się zebranie członków OSP [10].

Strażacy starali się uzyskać jak najlepsze relacje z mieszkańcami wsi. Organizowali festyny, zabawy taneczne oraz loterie fantowe. Okoliczna ludność przychylnie odnosiła się do ich działalności i wspierała podczas różnych zbiórek pieniędzy [19]. Z czasem ochotnicy wyjeżdżali na akcję wozem rekwizytowym z motopompą, który był ciągnięty przez konie lub ciągnik rolniczy [1]. Zachowana w jednostce dokumentacja dotycząca kolejnych lat jest bardzo skąpa. Wiadomo, że w czasie zebrania sprawozdawczo-wyborczego 14 lutego 1965 roku OSP liczyła 13 członków – dorosłych mężczyzn. Funkcje prezesa na kolejną kadencję objął 43-letni górnik Antoni Mańdraszek. Poza tym w składzie zarządu znalazł się naczelnik Władysław Matusiewicz, wiceprezes Józef Matusiewicz, skarbnik Ze-

non Dobras, sekretarz Józef Kozakiewicz oraz gospodarz Antoni Bednarek. Do komisji rewizyjnej zostali wybrani: Jerzy Baranowski, Władysław Knop, Michał Materna [8]. Jednostka aktywnie angażowała się działalność kulturalno-oświatową [17]. W 1968 roku jednostka otrzymała fabrycznie nowy samochód gaśniczy marki Żuk z pełnym wyposażeniem gaśniczym [1]. W tym czasie w skład jednostki wchodziła już drużyna młodzieżowa [3, s. 7]. Młodzi strażacy nie tylko w chwilach zagrożenia wspomagali akcje gaśnicze oraz przeciwpowodziowe, ale także reprezentowali jednostkę w licznych zawodach sportowo-pożarniczych. Jej przedstawiciele byli kilkakrotnie laureatami różnego szczebla Ogólnopolskiego Turnieju Wiedzy Pożarniczej „Młodzież zapobiega pożarom” [1]. W rywalizacji podczas zawodów brała udział także Kobięca Drużyna Pożarnicza OSP w Dziukowcu [3, s. 10]. 1 marca 1970 roku prezesem oraz przedstawicielem Gminnej Rady Narodowej wybrany został górnik Stanisław Turkiewicz. Do zarządu wybrani zostali także: naczelnik Michał Materna, wiceprezes Mieczysław Barczewski, skarbnik Zenon Dobras, sekretarz Kazimierz Lewandowski, gospodarz Józef Matusiewicz. W skład komisji Rewizyjnej weszli: Stanisław Knop, Józef Ryśkiewicz, Jan Szatkowski. Jednostka liczyła 18 członków czynnych oraz 7 osób zrzeszonych w drużynie młodzieżowej [7]. W czasie sprawowania funkcji prezesa Turkiewicz był również Komendantem Miejsko-Gminnym Straży Pożarnych w Nowej Rudzie [1]. W związku z tym do jednostki trafił sztandar Zarządu Miejsko-Gminnego ZOSP [3, s. 6]. Strażacy angażowali się w działalność prewencyjną skierowaną do okolicznych mieszkańców – wygłaszali pogadanki profilaktyczne w szkołach i na zebraniach wiejskich. Ponadto rozdawali ulotki w Dniu Ochrony Przeciwpożarowej. W 1972 roku jednostka liczyła 22 członków czynnych. Drużyna młodzieżowa oraz kobięca zrzeszały po 8 osób [18]. W 1983 roku jednostka otrzymała Stara 244. W związku z tym, Żuk został przekazany innej straży w gminie [1]. W 1986 roku organizacja liczyła 12 członków. Nie istniała zarówno drużyna młodzieżowa, jak i kobięca. Funkcje naczelnika pełnił Wiesław Knop, wiceprezesa – Bolesław Urbański, skarbnika – Zenon Dobras, sekretarza – Mieczysław Bedychaj, gospodarza – Władysław Małusiewicz. W skład komisji rewizyjnej wchodził Józef Ryśkiewicz oraz Michał Smoleński [11]. Po upływie 2 lat liczba członków czynnych wzrosła do 23.

Poprawiła się współpraca z otoczeniem. Reaktywowana została działalność drużyny młodzieżowej. W skład jednostki wchodziło 5 członków popierających, którzy postanowili finansowo wspierać jej działalność [9]. Stanisław Turkiewicz na kilka dni przed swoją śmiercią w 1998 roku został odznaczony Honorowym Medalem im. Bolesława Chomicza [1]. W jednostce zachowała się do dnia dzisiejszego dość liczna, ale niekompletna dokumentacja z okresu PRL.

Ochotnicza Straż Pożarna w Jaworznie-Byczynie

Jaworzno to miasto położone we wschodniej części województwa śląskiego, na pograniczu Górnego Śląska i Małopolski. Pierwsze wzmianki o Jaworznie pochodzą z XIII wieku, gdy Jaworzno było jedynie niewielką osadą, której mieszkańcy zajmowali się eksploatacją rud ołowiu. Początkowo ziemia jaworznicka była zależna od Księstwa Opolskiego, ale od roku 1274 jej losy złączone zostały

z Małopolską. Wraz z III rozbiorem Polski, Jaworzno przeszło pod panowanie austriackie, a w 1809 stało się częścią Księstwa Warszawskiego. W 1815 r. weszło w obręb Rzeczypospolitej krakowskiej, a w 1846 zostało ponownie znalazło się pod panowaniem austriackim. Wraz z rozwojem górnictwa, a później hutnictwa wieś rozrastała się. Przybywali kolejni robotnicy, dla których trzeba było wybudować mieszkania. Ponadto powstawały budynki zarządu kopalni. W 1880 roku liczba ludności wynosiła 5131 osób. W 1901 r. Jaworzno uzyskało prawa miejskie. Po dziewięciu latach miasto liczyło 13115 mieszkańców. W wyborach do Rady Miejskiej w 1913 r. wśród wybranych znaleźli się ludzie utrzymujący się z górnictwa, np.: dyrektor kopalni, inżynierzy i inspektorzy górniczy. W latach 1918-1939 Jaworzno wchodziło w skład odrodzonego państwa polskiego. 8 października 1939 r. miasto, wraz z innymi zachodnimi terenami województwa krakowskiego, zostało przyłączone do III Rzeszy. Po wojnie Jaworzno weszło w skład województwa krakowskiego, ale w związku z reformą administracyjną z 1975 r. zostało przyłączone do województwa katowickiego. Dalszy rozwój przemysłu przyczyniał się do wzrostu liczby mieszkańców. Z czasem w skład Jaworzna weszły kolejne okoliczne wsie, w tym Byczyna. Na ich terenie do dnia dzisiejszego funkcjonują OSP [22].

Jedną z nich jest OSP Jaworzno-Byczyna. Według jej obecnych członków, początki zorganizowanej ochrony przeciwpożarowej w Byczynie sięgają schyłku XIX w. W 1902 r. miejscowość miała otrzymać sikawkę konną. W 1923 r. miała powstać w Byczynie polska OSP. Do gaszenia używała tej samej sikawki przechowywanej z innym sprzętem w murowanym obiekcie zbudowanym przy ówczesnej kuźni nad potokiem Byczynka. Działalność organizacji była prowadzona do chwili zajęcia Byczyny przez wojska niemieckie w czasie II wojny światowej. W pierwszych latach po jej zakończeniu Byczyna nie posiadała zorganizowanej jednostki ochrony przeciwpożarowej. W przypadku powstania pożaru alarmowano straż z Jaworzna lub Chrzanowa. Reaktywowanie działalności OSP nastąpiło 14 listopada 1948 roku. W dniu tym miało miejsce zebranie wiejskie zwołane w celu ponownego powołania jednostki w Byczynie. Uczestniczył w nim przedstawiciel Powiatowej Straży Pożarnej z Chrzanowa. W szeregach zapisało się wówczas 28 osób [2]. Przez lata problem stanowiło wybudowanie remizy. Sprawa była na tyle istotna, że została poruszona na łamach ogólnopolskiego, branżowego czasopisma "Strażak" [13, s. 14]. Sprzęt pożarniczy oraz samochód był przechowywany na prywatnej posesji ówczesnego komendanta Franciszka Karbowiaka. Jego syn Jan miał okazję od najmłodszych lat obserwować działalność OSP. W późniejszym czasie nie tylko wstąpił w jej szeregi, ale został jej naczelnikiem. Zawodowo związał się jednak z pracą w kopalni i został ratownikiem górniczym. Z biegiem czasu gromadził pamiątki związane zarówno z górnictwem jak i pożarnictwem [26]. Zatrudnienie strażaków w kopalni wpływało na działalność pobliskiej OSP. Jednostka w Byczynie musiała dostosowywać przeprowadzanie kontroli przeciwpożarowych w pobliskich gospodarstwach do pracy na trzy zmiany wykonywanej przez członków-górników [13, s. 14]. W 1964 r. został ukończony budynek remizy [2]. Późniejsze lata to

ciągły rozwój jednostki, wymiana sprzętu na nowocześniejszy i udana współpraca z miejscowymi władzami oraz organizacjami [24]. Mimo to, skład OSP do końca PRL pozostawał wyłącznie męski [25]. Dokumentacja OSP Jaworzno-Byczyna z okresu PRL zachowała się do dnia dzisiejszego w bardzo ograniczonym zakresie.

Podsumowanie

Sąsiedztwo kopalni posiadało znaczący wpływ na sytuację miejscowej OSP. Przede wszystkim stanowiła miejsce pracy dla znacznej części mieszkańców regionu. Wśród nich znalazł się także istotny odsetek członków miejscowych OSP. Wśród nich byli członkowie zarządów, a nawet działacze wyższego szczebla. Rytm pracy kopalni wpływał na sposób funkcjonowania jej pracowników oraz całej, miejscowej społeczności. Z tego powodu oddziaływał wyraźnie na przebieg aktywności okolicznych OSP. Dla części strażaków górnictwo stało się pasją podobnie jak pożarnictwo. Sytuacja ta skłaniała do zachowywania pamiątek związanych z oboma zagadnieniami.

BIBLIOGRAFIA

1. *Charakterystyka OSP Dzikowiec*, Archiwum Ochotniczej Straży Pożarnej w Dzikowcu.
2. *Historia w kilku zdaniach* <https://jaworzno-byczyna.osp.org.pl/historia.html> [dostęp 24.04.2022].
3. *Kronika Ochotniczej Straży Pożarnej w Dzikowcu*, t. 1.
4. Kuta S., *Ochotnicze straże pożarne w Polsce Ludowej 1944–1975*, Warszawa 1987.
5. Matusak P., *Tradycje i profil ideowy ruchu strażackiego w Polsce*, w: Zeszyty historyczne Związku Ochotniczych Straży Pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej. „Z dziejów Ochotniczych Straży Pożarnych”, red. J. Gmitruk, P. Matusak, Warszawa 2007, t. 6.
6. Pilch T., *Refleksje nad społecznymi i filozoficznymi przesłankami kształtowania się wspólnoty i społeczeństwa obywatelskiego oraz jego wybranych organizacji*, w: *Analizy Strategiczne Florian 2050*, red. M. Zalewski, Warszawa 2020, t. 2.
7. *Protokół walnego zebrania z dnia 1.03.1970 roku*, Archiwum Ochotniczej Straży Pożarnej w Dzikowcu.
8. *Protokół walnego zebrania z dnia 14.02.1965 roku*, Archiwum Ochotniczej Straży Pożarnej w Dzikowcu.
9. *Protokół walnego zebrania z dnia 17.01.1988 roku*, Archiwum Ochotniczej Straży Pożarnej w Dzikowcu.
10. *Protokół zebrania miesięcznego Ochotniczej Straży Pożarnej z dnia 22.02.1946 roku*, Archiwum Ochotniczej Straży Pożarnej w Dzikowcu.
11. *Protokół z walnego zebrania z dnia 2.03.1986 roku*, Archiwum Ochotniczej Straży Pożarnej w Dzikowcu.
12. *Protokół z zebrania Ochotniczej Straży Pożarnej z dnia 27.01.1946 r.*, Archiwum Ochotniczej Straży Pożarnej w Dzikowcu.
13. Radwański Z., *W najbliższym sąsiedztwie Chrzanowa*, „Strażak. Organ Komendy Głównej Straży Pożarnych” 1955 r., nr 24.
14. *Rozkaz komendanta głównego nr 5/52 z dnia 29 lutego 1952 roku w sprawie kobiet w ochronie przeciwpożarowej*.
15. *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 sierpnia 1958 roku w sprawie uznania stowarzyszenia Związków Ochotniczych Straży Pożarnych za stowarzyszenie wyższej użyteczności*.
16. *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 października 1949 roku w sprawie rozwiązania stowarzyszenia wyższej użyteczności Związków Straży Pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej*.
17. *Sprawozdanie finansowe za rok 1964 oraz plan finansowy na rok 1965 uchwalony na walnym zebraniu w dniu 14.02.1965 roku*, Archiwum Ochotniczej Straży Pożarnej w Dzikowcu.
18. *Sprawozdanie z działalności za rok 1972 na walne zebranie w dniu 4.02.1973 roku*, Archi-

wum Ochotniczej Straży Pożarnej w Dzikowcu.

19. *Sprawozdanie z pracy OSP w 1946 r.*, Archiwum Ochotniczej Straży Pożarnej w Dzikowcu.

20. *Ustawa z dnia 13 kwietnia 1960 roku o ochronie przeciwpożarowej.*

21. *Ustawa z dnia 4 lutego 1950 roku o ochronie przeciwpożarowej i jej organizacji.*

22. Warchoł K., *Żydzi w Jaworznie* <https://fodz.pl/download/1Jaworzno.pdf> [dostęp 24.04.2022].

23. *Wykaz członków Ochotniczej Straży Pożarnej w Knurowie – stan z dnia*

24.02.1946 roku, Archiwum Ochotniczej Straży Pożarnej w Dzikowcu.

24. *Wywiad z Edwardem Ćwikiem z dnia 24.03.2022 r.*, Archiwum prywatne Justyny Szablewskiej.

25. *Wywiad ze Stanisławem Ćwikiem z dnia 24.03.2022 r.*, Archiwum prywatne Justyny Szablewskiej.

26. *Wywiad z Janem Karbowiakiem z dnia 24.03.2022 r.*, Archiwum prywatne Justyny Szablewskiej.

27. *Zarządzenie ministra spraw wewnętrznych z dnia 18 lipca 1957 roku w sprawie ustalenia statutu wzorcowego ochotniczej straży pożarnej.*

PEDAGOGY

ОСНОВНІ КОНЦЕПТИ І ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Бирка Маріан Філаретович,
*професор кафедри педагогіки,
психології та теорії управління освітою
Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області
marian.byrka@gmail.com*

Сучасна шкільна освіта перебуває у стані реформування відповідно до Концепції Нової української школи, яке розпочалося з початкової школи, а з вересня 2022 року за новим Державним стандартом базової освіти будуть навчатися вже й учні 5-ті класів закладів загальної середньої освіти.

Ключовим концептом нашого бачення сучасної шкільної освіти є те, що основна мета будь-якої шкільної освіти є, була і буде незмінною – соціалізація особистості, що передбачає відповідну освіту і виховання підростаючого покоління шляхом ін'єкції та розвитку системи цінностей властивих для панівного суспільства. Проте, за своєю суттю система цінностей будь-якого суспільства є складною та багатовекторною, адже з одного боку, у суспільстві завжди наявні моральні та духовні цінності, які зумовлені національним корінням та історичним минулим, а з іншого боку система цінностей орієнтована на цінності майбутнього, оскільки результат системи освіти проявляється щонайменше через 12-15 років, коли випускник закладу загальної середньої освіти здобув певну професійно-технічну або професійну кваліфікацію.

Зазначений концепт стає передумовою для появи *проблеми багатомірності у системі цінностей майбутнього випускника школи*, яка базується на дуальності духовних і національних цінностей минулого та соціальних і особистісних цінностей майбутнього.

У сучасних умовах така система цінностей, як і основні цільові орієнтири шкільної освіти детерміновано у новому Державному стандарті базової середньої освіти, який буде реалізовано в Україні починаючи з 2022-2023 навчального року [1]. Відповідно метою освіти стає «розвиток природних здібностей, інтересів, обдарувань учнів, формування компетентностей, необхідних для їх соціалізації та громадянської активності, свідомого вибору подальшого життєвого шляху та самореалізації, продовження навчання на рівні профільної освіти або здобуття професії, виховання відповідального, шанобливого ставлення до родини, суспільства, навко-

лишнього природного середовища, національних та культурних цінностей українського народу» [1].

Відмітимо, що зазначений нормативний акт хоча і спрямований на вирішення проблеми дуальності і багатомірності системи цінностей випускника школи, проте порушує ще одну важливу проблему – *зміна ролей і відповідальності усіх учасників освітнього процесу за результати навчання*.

У цьому контексті, відмітимо, що для сучасної української шкільної освіти і виховання панівною є думка, що кожен педагог несе повну відповідальність за якість навчання і освітні досягнення учнів. Проте новий Державний стандарт базової середньої освіти [1], як і Концепція Нової української школи, акцентують увагу на тому, що *відповідальність за результати навчання несуть всі учасники цього процесу – не тільки вчителі, а й учні та їх батьки*. У ході підготовки вчителів закладів загальної середньої освіти, які будуть викладати у 2022-2023 навчальному році в 5-х класах це питання було широко обговорено. В результаті дискусії педагоги спільно з науковцями визначили, що відповідальність за результати навчання доцільно розподілити наступним чином: вчитель – 40%, учень/учениця – 30%, його/її батьки – 30%. Зазначений розподіл відповідає одному з основних концептуальних положень Нової української школи – педагогіки партнерства.

Наступним концептом авторського бачення сучасної шкільної освіти стосується її *технологізації*, що передбачає розгляд освітнього процесу як чітко визначеної послідовності етапів, а також дій вчителя на кожному з цих етапів. Нагадаємо, що концепт «технологія» походить від грец. *techné* – майстерність і *logos* – вчення, тобто є вченням про майстерність фахівця в певній сфері діяльності, що має на меті забезпечити «не-майстру» таку ж саму (або майже таку ж саму) організованість, керованість та результативність роботи. Зрозуміло, що педагогічна майстерність як характеристика професіоналізму є багатоаспектним феноменом, що дуже часто неможливо повністю охопити і вивчити, проте окремі аспекти та види діяльності педагога-майстра можуть бути зафіксовані у вигляді певного алгоритму, який стане основою для розробки і подальшого використання певної педагогічної технології. У цьому аспекті необхідно відмітити, що хоча застосування педагогічних технологій дає можливість досягати наперед визначених освітніх цілей і результатів навчання, але й потребує від педагога неухильного дотримання усіх її технологічних настанов, етапів, кроків, а також комплексно-методичного забезпечення.

Ще один концепт полягає у тому, що будь-яке суспільство є динамічним за своєю природою, адже залежить від низки культурних, правових, цивілізаційних та економічних процесів, що впливають на нього як ззовні, так і з середини. З огляду на це, й шкільна освіта як реалізатор освітньої політики, має постійно змінювати, адаптувати та розвивати свою парадигму у повній відповідності до змін у панівному суспільстві. Така думка стає

передумовою для виникнення ще однієї проблеми – *необхідності швидкого та якісного підвищення кваліфікації педагогічного персоналу та керівних кадрів закладів загальної середньої освіти в аспекті проведених реформ та оновлення освітньої політики*. З цієї проблемою, на нашу думку, досить ефективно справляються заклади післядипломної педагогічної освіти, які за останні чотири роки значно змінили формати, зміст і організацію підвищення кваліфікації вчителів. Відповідно до затвердженого КМУ «Порядку підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників» [2], підвищувати кваліфікацію тепер необхідно щороку, і впродовж п'яти років кожен педагогічний працівник має здобути не менше 150 годин підвищення кваліфікації. При цьому педагог отримує вільний вибір форм, методів, засобів, тривалості та місця проходження кваліфікації, і разом з тим несе повну відповідальність за власний професійний розвиток. У документі також визначено необхідність набуття педагогами компетентності за напрямками: електронне навчання, освіта дорослих та організація інклюзивного навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>.

2. Порядок підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників. Постанова КМУ від 21 серпня 2019 р. № 800. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF#Text>.

INDIVIDUALIZATION OF EDUCATION AS THE MAIN DIDACTIC PRINCIPLE. ABOUT A POLISH SCHOOL DIFFERENT FROM ANY OTHER

Marzec-Józwicka Magdalena

Dr habil., Assistant Professor

Department of Didactics of Literature and Polish Language

John Paul II Catholic University of Lublin

magmar@kul.pl

Abstract: The article describes the Blessed Fr. Kazimierz Gostyński Private Catholic High School, forming the Collegium Gostynianum along with the primary school. Both the organization of the institution and the methods of education used in it are noteworthy. This school, created by scouts, provides students not only with knowledge and excellent subject skills. It prepares them for life based on independence, responsibility, honesty, diligence - values respected by scouts. Students feel so comfortable and safe in the facility that they use not only the help of tutors and teachers, but even their headmaster. The main didactic principle used in this school is the principle of individualization of education: students primarily work independently on the material divided into sections, they have tests in particular issues when they are ready for them, they study in the way they like and are able to. The facility has abandoned the traditional classroom-lesson system, and there are no bells announcing breaks. But there are people: open and ready to provide assistance, and this what determines its positive atmosphere.

Introduction

Collegium Gostynianum currently consists of a primary school and a high school. The patron of the school is Blessed Fr. Kazimierz Gostyński (1884-1942), associated with Lublin, a priest, scout, teacher, headmaster of educational institutions: Hetman Jan Zamoyski Junior Secondary School for Boys (later recognized as a primary school) and the Bishop's Junior Secondary School. He was imprisoned at the Lublin Castle, and then in the concentration camps in Sachsenhausen and Dachau. He was murdered in the gas chamber on May 6, 1942. On June 13, 1999, he was beatified by Pope John Paul II. He was proclaimed a martyr for the faith.

The Blessed Father Kazimierz Gostyński Private Catholic High School of Lublin (further I will use the abbreviation: PKLOG) is – as I wrote before – part of Collegium Gostynianum. I entered this unusual school a few years ago, looking for another place where my students could complete their teacher internship. Besides, I learned that the school implements the principle of individualization of education, which has been the subject of my academic interest for several years. Therefore, I wanted to meet teachers who do not say that it is impossible to adapt the teaching process to the needs and abilities of students, but attempt to do it every day.

I decided that it was worth devoting some attention to this school - differ-

ent from all others - and to write at least an article about it in order to show the differences between the Collegium Gostynianum and traditional Polish schools. Perhaps the techniques and teaching methods used in it will inspire not only Polish teachers to introduce real changes in both the organization of the school work as well as the ways of working with students. Individualization of education should not only be a nice-sounding term, included in serious educational documents, used from time to time to emphasize care for the individual development of students, but a principle really applied in education.

As I pointed out in the title of the article, unlike traditional schools, this institution made individualization the guiding principle of teaching. The system of education and upbringing is based on it, respecting the subjectivity of each student. The principle of individualization applied in the school is not based on the differentiation of goals and teaching material, but on allowing students to choose different ways of achieving them. Teenagers know the program requirements, but the conditions for fulfilling these requirements are determined individually. Moreover, they are given as much time as they need to learn so that they can master the material to their satisfaction [1].

Collegium Gostynianum versus Traditional Polish Schools

I will compare the institutions in terms of: structure and implementation of the curriculum, assessment, teaching methods and ways of organizing classes. The role of the teacher will also be discussed in more detail, as well as the rights and obligations of students.

Since 2004, PKLOG has been implementing the System of Individual Simultaneous Learning (further I will use the abbreviation: SINS). It was inspired to some extent by a simultaneous chess game where “the master approaches each player in turn and with some movement puts them in front of a problem, and the further course of the game depends on finding a solution” [2, p. 45]. The difference is that while chess is about giving participants the satisfaction of facing an outstanding individuality, SINS leads to such a situation when each student - individually inspired, guided and assessed by the teacher, working at his or her own pace - successfully completes the school curriculum and overcomes his or her own weakness or lack of self-confidence caused by any possible past failures.

Explaining the essence of the system of individual education, Bobrzyński stated: “it is necessary to respect the student as he is, motivate him to develop, but from the place where he is, and not from some abstract position, determined by a high school or junior secondary school student model that is inconsistent with the reality” [3, p. 205]. Therefore, respect for the subjectivity of the student has become an important principle of education, applied in a way “in spite of all reports and tables” [4, p. 205]. Bobrzyński argued that a student should always be himself, work at his own pace, which would allow him to master all the knowledge. If a teacher tries to adjust him to the predefined framework, he is bound to fail [5]. In the documents presenting the mission of the school and the

assumptions of this system, you can read:

The main assumption, inspiring to look for appropriate solutions in the sphere of organization of the teaching process and the key method of working with students, was to strive to meet the postulate of individualization of didactic interactions, taking into account to the maximum extent the separate, specific needs and predispositions of each student, but - what should be emphasized – the one that is not alienating a student from the student community. During over twenty years of work in a private school, the author and the group of other teachers, found it more and more obvious that it was practically impossible to achieve real individualisation in the traditional classroom-lesson system. (...) The teachers of the Collegium Gostynianum noticed the condition of student subjectification in order to fulfil the postulate of individualization of teaching - that is, respecting him or her as a person [6, p. 25].

Almost every day, students come to PKLOG to participate in classes individually - each of them at their own time - and then report the purpose of their arrival to the teacher. It may be: continuation of work on a given section of material, getting credit for it, or starting work on a new section. There are not many students in the “Forms”: they usually have a few or around a dozen students. The classes are individual consultations of students with a teacher who is in the classroom all the time. The students most of the time work individually on the tasks assigned to them (thematic sections), which have to be credited orally or in a written test. During this time, they can ask the teacher for help if they cannot cope with something. It is not always quiet during the lessons. Students try not to disturb one another, but it is not easy. Some of them talk to the teacher, writing a test or getting a credit orally or discuss the test, others consult their schoolmates if they cannot cope with something, others try to focus on their own work. Some sit still, others walk around the classroom looking for teaching aids, others just leave for a while. That is why, in this school, young people who do not mind working in different conditions and who are able to focus their attention despite distracting factors will do better.

From the moment they start education in this school, teenagers are taught to be responsible for what they do and how they do it. It depends on them what grades they will be granted and in what time they will master the material. Giving students so much autonomy may raise concerns that the level of education in this school will drop significantly, there will be chaos, and the material will not be covered. The authors of SINS believe, however, that it is counteracted by a very precise formulation of the tasks assigned to students, including all curriculum content, and “a very precise, even logarithmized mode of carrying out these tasks by students (defined by the schoolwork regulations)” [7, p. 46].

It is worth adding that SINS was inspired by Baden-Powell’s principles of scout upbringing and education: “taking advantage of young people’s natural love for movement, independence, risk – shortly speaking, for play” [8, p. 46]. The scout principles were transferred into the educational area, according to which “each subsequent task set for a student is a form of scouting proficiency

worth gaining, and each term's promotion is another level of proficiency" [9, p. 46].

The Collegium Gostynianum broke with the traditional classroom-lesson system, which was accused of formalizing and impoverishing the student-teacher relationship. Instead, as it was emphasized by Bobrzyński, a disciplined and at the same time informal institution was created. He said:

I was dreaming of a de-formalised school (...), a school co-created by students and teachers, based on mutual respect and trust, with mature partner relationships; a school where pupils are not taught but learn; a school where, for instance, pupils do not cheat or play truant, because it is dishonourable and makes a student a kind of a twisted creature with the mentality of a hounded slave; a school which does not scare but cooperates [10, p. 32-33].

In schools based on the classroom-lesson system, the curriculum is divided into thematic sections, which are taught in individual lessons. Completion of each section usually ends with a test of knowledge and skills. In PKLOG, the curriculum is divided into the so-called credit sections, "each of which is included in a sequence of subsequent step-by-step tasks, guaranteeing the implementation of all planned teaching content and completed with an individual final test" [11, p. 26]. The completion of each section is preceded by a content plan, i.e. a Section Task Card (Operational Goals Card), which the student receives when starting work on the completion of a given section. The card has a fourfold role:

1. It allows to plan and subsequently verify the school's curriculum content in relation to the national core curriculum.
2. It gives an opportunity to divide the material in such a way that all elements of the learning process are fully completed.
3. It is the basic document on the grounds of which the student learns the material of a given thematic area in a planned and orderly way.
4. It sets the requirements for each assessment in advance, thanks to which students do not feel stressed, learn to take responsibility for the quality of the task and trust the teacher more [12, p. 48].

In traditional schools, the program is implemented throughout the entire teaching cycle, and it is the teacher's responsibility to complete the full number of hours of a given subject. In case of PKLOG, we have the so-called "Individualized economy with the time budget" [13, p. 28], which means that the students themselves decide when they will master the material in each subject. If a student is quicker at acquiring knowledge in subjects that are easy for him or her, there is more time to learn material in subjects they find difficult to learn. This flexible approach to the school curriculum allows the students to devote as much time as they realistically need to a specific subject content. The promotion of a student takes place when he or she meets all the substantive criteria specified in the curriculum for the subject, which may take place both by the end of the school year, or earlier. The main criterion for the implementation of the school's tasks is the actual quality of mastering the curriculum content by each of the students.

In schools implementing the assumptions of the classroom-lesson system, grades are awarded on the basis of incomplete achievement of educational goals. The level of mastery of all subject content is verified rarely and randomly. Teachers are not able to assess the level of all knowledge and all subject skills students possess. Final assessment of students takes place at the end of subsequent terms. School grades are divided into component and final grades. Final (promoting) grades are usually awarded to students on the basis of component grades awarded during a given term or year, ignoring the results of previous semesters and years. In case of PKLOG, assessment is treated as an instrument for the individualization of teaching. It uses four categories of grades: 1. Component (awarded during the particular term) grades - obtained by the student for completion of a thematic section. 2. Section grades – awarded on the basis of component grades. 3. Stage grades – final grades in a given subject. 4. Term (year final) grades – archived at the end of each school term or year.

Individual students are assessed, for example, for selecting sources of knowledge, working with a textbook, keeping a notebook (!), taking analytical notes (fiches) and supporting works (maps, tables, diagrams), solving tasks, thematic written papers, longer written papers (essays), and oral tests giving credits for completion of given section. The course of the oral test is described in the following way by Piotr Kalwiński, a Polish language and literature teacher, author of an unpublished MA thesis on the education system in PKLOG and a former teacher in that school:

Assessing his or her own level of mastery of a given issue, a student independently decides about the date (the teacher cannot “force” an unprepared student to an oral test). From the formal point of view, the test is a bit like an exam: the student sits opposite the teacher. On the basis of the previously prepared outline, he should report the acquired information within a few minutes (the teacher does not ask him any questions during this time). Students sitting nearby can listen to the speech: this unintended aspect of the method is an interesting form of learning and memorizing. Sometimes students, especially the younger ones, just starting school, are stressed and have difficulty in speaking. After listening to the student, depending on the level of his or her performance, the teacher may end the test, or he may also ask him/her about the content that he/she has omitted, or ask questions so as to award a higher grade. There is no particular scheme of procedure. The test usually takes 5 to 15 minutes. It is finished with awarding the grade for the entire section into the student’s individual record book, as well as his/her personal record book, which the student carries on him/her all the time [14, p. 75-76].

It is worth emphasizing that the student can improve the grades received previously for the sections that were poorly credited, the content of which he mastered better at a later date. The final grade that the student is awarded after completing all material in a given subject also includes the results from previous years of study [15].

In public schools, teachers use traditional and motivating teaching methods (e.g. lectures, various types of discussion, brainstorming, decision trees, text ex-

plication methods). In PKLOG, the grounds for the activities are provided by the so-called dialogical task-assessment method, consisting in a special cooperation between the student and the teacher. It is a lively dialogue, interrupted by “longer periods of quiet work of the student on solving the tasks assigned to him” [16, p. 46]. This method resembles a traditional lecture, it is a kind of educational conversation. During it, the teacher refers to the knowledge and skills of the students which are necessary in mastering the subsequent part of the material. When working with the use of the task-dialogue method, the teacher establishes contact not with the entire class, but with the particular student: he inspires, directs and activates him/her to complete the assigned tasks. The teenager is obliged to account for each work or task undertaken. He/she decides when and what grade he/she wants to be awarded for getting accredited for the section of the material or task. Adjusting the credit level to the needs and abilities of the student is “the fruit of a joint decision of the student and the teacher - this should be one of the effects of the dialogical nature of the method” [17, p. 44].

The use of the task-dialogue method is a difficult challenge for the teacher. The educator is obliged to work with several students at the same time and talk about different sections of material, because each student himself determines the scope of the content on which he/she is working. Therefore, the tasks of the teacher include: dividing his/her attention between individual students, a necessity to comprehensively prepare for teaching material included in all sections at the same time, creating a proper atmosphere during the classes, as well as supervising and assessing the work of each student.

In traditional schools, the main forms of classes organization are 45-minute lessons and additional classes, such as, for example, clubs, revisions for the final school-leaving exams and remedial classes. In PKLOG, the division of students into classes has disappeared, although each student has to be promoted to the next “Form”, that is complete, or rather credit the program of the subsequent forms. Classrooms are lecture rooms hosted by teachers of particular subjects. Classes in most subjects are carried out in three forms:

1. Simultaneous consultations conducted by the teacher with students of different “Forms”. During the consultations, students cover the program of the subject divided into thematic sections. The student is introduced to the next section by the teacher, who communicates the curriculum requirements in the form of tasks for subsequent grades: the student knows in advance what he needs to master and what should be done in order to be awarded the expected grade. The teacher supports the student throughout the entire time of work on particular sections: he supervises the progress achieved, corrects noticed errors, helps to overcome the encountered difficulties, and above all, remains at the student’s disposal at his or her every request. The sources of students’ knowledge at this stage of work are mainly textbooks. The teacher’s lecture replaces the script developed by him and placed on the school educational platform. This form of work is carried out by students individually - primarily in the classroom, but also on their own at home.

2. Tutorials, or “talks”. During these classes, students learn to present the results of their work, discuss, and propose ideas for providing solutions to the problems.

3. Seminars in subjects taken as A-levels during the final school leaving exam (a so-called “para-university model”), carried out at advanced level by students of different classes, intended to prepare them for higher education in the field of a selected subject.

In schools with a classroom-lesson system, the role of teachers is mostly to coordinate students’ work usually from behind a desk or from the blackboard. Very seldom do teachers walk in the isles, approaching students. Teachers most often impart knowledge to students and help them improve their subject skills. They prepare for lessons by writing lesson plans or scenarios. They often use ready-made teaching aids (e.g. curricula, textbooks, task sets, worksheets) or prepare their own. They perform activities related to three main elements of the educational process: planning, implementation and evaluation [18].

In PKLOG, the teacher has to constantly remember that the student is the most important in his work. The educator is his or her assistant on the way to acquire knowledge and improve subject skills. He is at the student’s disposal, ready to assist him/her in carrying out subsequent tasks. It is the teacher’s obligation to listen to students, answer their questions or requests for help, and possibly suggest ways to solve a particular problem. Education is based on frequent, direct, personal relationships between the teacher and individual students. He is to be constantly prepared to provide assistance, cover all the material of the subject he teaches. Among the challenges he faces is the development of an original program, division of the program into final sections, preparation of teaching aids or sets of exercises for each section of material, and even making his own script, i.e. a guide for working with the textbook and other sources of knowledge. He also supervises the individual work of individual students.

Any teacher’s interference in the student’s work – undertaken at the request of the student or at the teacher’s initiative - should resemble, as Bobrzyński added, “the move on the chessboard made by the master” [19, p. 47], fulfilling the role of a challenge that forces the student to the next move: “acquire previously defined abilities (skills) or solve a specific problem” [20, p. 47].

In traditional schools, students usually work guided by the teacher, following his instructions, solving tasks, answering questions, and gaining credits for parts of the material that have been already discussed. Young people work at a similar pace on similar tasks and are assessed according to similar criteria. Their education is planned by the teacher who organizes the classes, selects topics and issues to be worked on. Students - sometimes bored, exhausted, discouraged or simply disappointed – pretend to be studying performing a number of unnecessary activities. A lesson usually ends with the bell announcing the brake. But students attending PKLOG come to lessons to learn: on their own, in concentration, with the assistance of the teacher. SINS assumes that students are not taught but they learn. Although students learn under the guidance and support of

a teacher, they do it alone. Each teenager works at his own pace and is assessed according to the criteria adapted to his/her abilities, feeling no time constraints or peer pressure [21]. While working on the thematic section, the student may take breaks if he or she deems that they need a rest. Each student also receives a weekly so-called Student Work Card, allowing them to precisely plan each week of work at school. This card is an instrument of self-control as well as teacher's and parental supervision

At the end of the week, the Card should be signed by the student's teacher and at least one parent. The returned card is archived by the student's main teacher (Form Master) or the school counsellor. The need to prepare a plan for the week, to fill in the Card, and then to summarise and evaluate the plan creates an opportunity for systematic interest of the student's parents in the student's current work and its effects [22, p. 65].

Each day, the student sums up his/her work in the Work Card: he/she counts up and enters the total time used for work and breaks and calculates, on the basis of the component grades awarded by individual teachers, the average grade for the quality of his/her work. In this way students learn to take responsibility for their work. They realize that it is solely up to them what grade they get, how much material they cover and at what level they do it.

Summary

In PKLOG, learning process takes place according to the principle of individualization. It encompasses: 1. The pace of students' work. 2. The level of accomplishment of the curriculum material provided for the given year of education and the deadline to complete work on it. 3. The extent to which the teacher intervenes in the process of acquiring knowledge and improving subject skills. 4. The types of classes that are devoted to work on the issues the student is interested in. 5. A possibility to credit the part of the material with a teacher of the subject other than the one teaching in the given class. 6. The ways of acquiring knowledge and improving skills. 7. Decisions about starting or finishing learning a particular subject. 8. The level of cognitive and scientific activity of students.

It is also worth paying attention to two areas subject to individualization. The first is the relationship between the teacher and the student, based on partnership, understood as mutual respect for subjectivity. Neither of them can be for the other a means to achieve particular goals or the object of manipulation. The teacher is supposed to see the student as a partner and feel like someone who inspires and supports [23, p. 207]. The other factor is the subject content to covered. In the case of literary education, students can choose supplementary obligatory books from a subjective list developed by the literature teacher. It includes, among others adventure, fantasy and historical novels. Students may also propose additional books. Supplementary readings, in line with the reading interests of high school students - as Kalwiński claims - "are a useful tool for a Polish language and literature teacher who can use them to establish relationships with students who have a negative attitude to the Polish language" [24, p.

76]. As it has been proved, young people are often surprised that by answering questions related to the content of their favourite book, they can get a good grade.

According to the founders of the school, learning in PKLOG is supposed to resemble participation in a game “implemented in subject currents, divided into (...) subsequent annual (grade) sequences, each of which is divided into two six-monthly (term) sequences, and these in turn for credit sections, each of which is a set of partial step tasks “ [25, p. 89], or playing an unusual “game to do adult work “ [26, p. 93]. The creators of SINS set themselves the goal to make this game “a great lesson in entrepreneurship and preparing young people for mature and responsible participation in adult life” [27, p. 93]. Compliance with the principle of individualization of education is therefore to contribute to shaping the character of teenagers, so that they become independent persons, taking up life and professional challenges and deciding about themselves. The creators of SINS were inspired by the personalistic thought of Jacques Maritain, who emphasized that the foundation of the ontological structure of man is spirituality, and its aspects are reason and freedom. Therefore, education should not be based on compulsion, which destroys the moral development of a young person, but on freedom, obliging to respect the subjectivity and individual predispositions of students.

This approach to education redefines the roles of the student and teacher. A teenager becomes an active participant in the learning process, independently plans, works and creates, cooperates in a team learning from others, monitors his or her own learning progress, evaluates himself/herself according to the achievement of set goals. In turn, the teacher accompanies students in learning and supports their independence, allows mistakes and experimentation in reaching knowledge, guides the young people through appropriately selected exercises and set goals, and trusts them.

References (only in Polish language)

1. Marzec-Józwicka M., *Indywidualizacja kształcenia w szkole średniej. Model zadaniowy*, Lublin 2018, s. 121-132.
2. Bobrzyński M., *System Indywidualnego Nauczania Symultanicznego*, „Zeszyty Szkolne” 2006, nr 3 (21), s. 45-53.
3. *Szkola ma wychowywać przez rzetelne uczenie. Z Michałem Bobrzyńskim rozmawia Patrycja Mikulska*, „Ethos” 2006, nr 3 (75), s. 197-208.
4. Tamże.
5. Bobrzyński M., *Moje niepokoje, czyli czegoś tu nie rozumiem*, „Scriptores Scholarum” 1996, nr 11/12, s. 158-163; Żurek S. J., *Szkola niezeczywistości...?*, „Polonistyka” 1995, nr 5, s. 336-340.
6. Bobrzyński M., *System Nauczania Symultanicznego – założenia podstawowe*. PDF. <http://pklo.lublin.pl/sins/podstawowe-rozwiazania-nauczania-symultanicznego>, dostęp: 29.03.2022.
7. Bobrzyński M., *System Indywidualnego Nauczania Symultanicznego*, „Zeszyty Szkolne” 2006, nr 3 (21), s. 45-53.
8. Tamże.
9. Tamże.
10. Bobrzyński, M., *Metodyka Systemu Nauczania Symultanicznego – zadania nauczyciela*. PDF, <http://pklo.lublin.pl/sins/analiza-porownawcza>, dostęp: 27.03.2022.
11. Tamże.

12. Bobrzyński M., *System Nauczania Symultanicznego – założenia podstawowe*. PDF. <http://pklo.lublin.pl/sins/podstawowe-rozwiazania-nauczania-symultanicznego>, dostęp: 29.03.2022.
13. Tamże.
14. Kalwiński P., *Koncepcja, model i metody nauczania języka polskiego w Prywatnym Gimnazjum i Liceum im. ks. K. Gostyńskiego, Lublin 2007* [praca magisterska niepublikowana].
15. Bobrzyński M., *System oceniania w nauczaniu symultanicznym*. PDF, <http://pklo.lublin.pl/sins/ocenianie-w-systemie-ins/>, dostęp: 01.03.2022.
16. Tamże.
17. Bobrzyński M., *System Nauczania Symultanicznego – założenia podstawowe*. PDF. <http://pklo.lublin.pl/sins/podstawowe-rozwiazania-nauczania-symultanicznego>, dostęp: 29.03.2022.
18. Dobrowolski K., *PDCA – planuj, wykonuj, sprawdzaj, działaj!*, <http://kdobrowolski.pl/pdca-planuj-wykonuj-sprawdzaj-dzialaj-cykl-deminga-ciagle-doskonalenie/>, dostęp: 21.03.2021.
19. Bobrzyński M., *System Indywidualnego Nauczania Symultanicznego*, „Zeszyty Szkolne” 2006, nr 3 (21), s. 45-53.
20. Tamże.
21. Sajdak A., *Edukacja kreatywna*, Kraków 2008.
22. Bobrzyński M., *System oceniania w nauczaniu symultanicznym*. PDF, <http://pklo.lublin.pl/sins/ocenianie-w-systemie-ins/>, dostęp: 01.03.2022.
23. *Szkola ma wychowywać przez rzetelne uczenie. Z Michałem Bobrzyńskim rozmawia Patrycja Mikulska*, „Ethos” 2006, nr 3 (75), s. 197-208.
24. Kalwiński P., *Koncepcja, model i metody nauczania języka polskiego w Prywatnym Gimnazjum i Liceum im. ks. K. Gostyńskiego, Lublin 2007* [praca magisterska niepublikowana].
25. Bobrzyński M., *System oceniania w nauczaniu symultanicznym*. PDF, <http://pklo.lublin.pl/sins/ocenianie-w-systemie-ins/>, dostęp: 01.03.2022.
26. Tamże.
27. Tamże.

MIASTO CZUŁE WOBEC UCHODźCÓW. BUDOWAĆ TO CO WSPÓLNE

mgr Rutkowski Jarosław
Doktorant Uniwersytetu Gdańskiego, Wydział Nauk Społecznych,
jaroslaw.rutkowski@phdstud.ug.edu.pl

*Pamięci ofiar zbrodniczej agresji wojskowej Federacji Rosyjskiej na
Niepodległą Ukrainę dnia 24 lutego 2022 roku*

Wprowadzenie

Kiedy świat płonie trzeba się zbierać. Szczególnie ważną rolę odgrywają mieszkańcy miast, gdzie doświadczane są problemy i wyzwania współczesnego świata. Kiedy świat płonie trudno jest zobaczyć przyszłość, odczytać ją z tego, co pozornie niewidzialne, odszyfrować znaki cierpienia. Tomasz Szerszeń wskazuje, że „kijowski Majdan, wojna w Doniecku, wojna w Syrii, zamachy terrorystyczne, kryzys uchodźczy, widma Fukushima, pandemia COVID-19,

wydarzenia na Białorusi, w Libanie i w Chile, *inwazja wojenna Federacji Rosyjskiej na Ukrainę (przyp. - J.R.)*, nadchodząca katastrofa klimatyczna” [1], to tylko wybrane obrazy płonącego świata. Mimo, że wojny, konflikty, katastrofy nie odeszły do historii, są czymś przeraźliwie żywym i aktualnym, czymś, co ma związek z naszym życiem, to coś jest nie tak z naszą perspektywą widzenia, nasze widzenie jest wybiórcze. W nie-widzeniu tego, co globalne, kryje się problem, utrudniający zrozumienie sytuacji, w której się znajdujemy [1, s. 365-366].

„Te wszystkie rozproszone walki, zagrożenia i katastrofy są ze sobą połączone. Niepokój rodzi się, gdy sposób, w jaki mechanizmy te są ze sobą połączone, umyka nam lub, gdy staje się nieczytelny, gdy nie rozumiemy lub nie odczuwamy związku między faktami a afektami. Lęk udziela się nam, a jednocześnie pozostaje czymś trudnym do uchwycenia i zwizualizowania” [1, s. 366]. Zarazem „niewidzialność, nie-widzenie (jego brak lub inna jego forma) pozostają w trudnej do zdefiniowania, lecz niezwykle istotnej relacji nie tylko z wojną, katastrofą czy cierpieniem, ale również z Historią w ogóle. To, czego nie widzimy próbujemy zwykle sobie wyobrazić. W sytuacji kryzysu powracamy do pewnych gestów i obrazów, próbujemy zrozumieć nowe. Przekraczamy rutynę, nasza zdolność wyostrza się” [1, s. 365].

„Współczesny człowiek, zaniepokojony otaczającymi go reakcjami, z jednej strony czuje, że świat, systematycznie, logicznie wyraziście się rozwija, we wzorowy sposób produkuje rzeczy użyteczne i używane, z drugiej zaś czuje się nieswojo w starych, nieprzyjaznych ramach. Te ramy to jego miejsce życia, jego miasto, ulica, dom, mieszkanie i nie pozwalają na organiczny rozwój istnienia” [2]. Zatem potrzeba otwarcia naszych miast na wyzwania okaleczonego świata. Okaleczony świat nas dotyczy i można to przyjmować statycznie do wiadomości, uznając ten stan rzeczy za trudną przypadłość życia. Jednak nie wystarczy, aby sprawy okaleczonego świata nas biernie dotyczyły. Potrzeba otwarcia na sprawy okaleczonego świata i odpowiedzi, orientacji aktywnej na wyzwania z tym związane. Kiedy świat płonie, jest ważne, aby sprawy świata mnie nie tyle dotyczyły, ale mnie dotykały. Przyjęcie z powagą spraw okaleczonego świata wymaga przyjęcia obowiązku „odpowiedzi na wezwanie europejskiej pamięci, przypomnienie tego, co przyobiecało się pod nazwą Europy, ponownej identyfikacji Europy” [3].

Ten obowiązek dyktuje konieczność otwarcia gościnnego mieszkańców Europy na potrzeby migrantów, uchodźców. „Ten sam obowiązek dyktuje konieczność przyjęcia obcego – nie tylko po to, aby doprowadzić do jego integracji, ale także po to, aby uznać i zaakceptować jego odmienność. Oto dwa pojęcia gościnności, które dzielą dziś naszą europejską i narodową świadomość” [3, s. 85]. Zarazem „ten sam obowiązek dyktuje konieczność respektowania różnicy, idiomu, mniejszości, jednostkowości, ale także uniwersalności prawa formalnego, pragnienia przekładu, porozumienia i jednoznaczności, prawa większości, przeciwstawiania się rasizmowi, nacjonalizmowi i ksenofobii” [3, s. 86].

Jednocześnie warto podkreślić, że kiedy świat płonie pojawia się strach. Strach był zawsze w mieście. Historycznie można ujrzeć strach „na murach

starożytnego miasta, na potężnych fortyfikacjach, strach zwracający się na zewnątrz, strach przed tym, co poza nim. Ku wrogowi poza murami. Stach jest również wewnątrz miasta, gnieździ się w mieście – to strach przed byciem innym” [4]. Wciąż „boimy się zachodzących w miastach zmian. Boimy się zbrodni, choroby i terroru. Obawiamy się w mieście innych, tych, którzy nie są tacy jak my. Obawiamy się nie tyle tego, że zrobią nam krzywdę fizycznie, ile tego, że zmienią tryb naszego życia. Obawiamy się utraty samych siebie, zdrady samych siebie i ujawnienie prawdy o tym, że nie przynależymy” [5].

„Dzisiaj widzimy ten strach w scenach docierających z miast, skąd wyruszają globalne migracje, miast będących mimowolnymi bohaterami niekończącego się cyklu przemocy i popadających w ruinę. Widzimy go także na twarzach tych, których rozpoznajemy jako braci, przyjaciół, współobywateli, kiedy widzą w gościnnym, *czułym mieście* (przyp. - J.R.) przestraszonych ludzi, którzy uciekli ze swoich bombardowanych miast [4, s. 185-186].

Wobec powyższego „pozostaje nadać strachowi właściwą nazwę, skonfrontować się z nim, również z politycznego punktu widzenia, po to, aby odzyskać rzeczywiste rozumienie zagrożenia, instrumentalnego wykorzystywania strachu w interesie władzy, i sprawić, by strach stał się ludzki [4, s. 187]. Aby nie pozostać zakładnikami strachów, tych „dzikich upiorów” potrzeba je przemienić w coś pozytywnego, aktywnego, co pozwoliłoby zarazem rozpoznać ich przyczyny, złożoną naturę. Zarazem warto zaznaczyć, że strach wzrastający na gruncie niepewności, stereotypów, próbują zagospodarować politycy zabiegający o poparcie wyborców. W tym miejscu warto podkreślić, że „polityka separacji i trzymania się na dystans, budowania murów, a nie mostów, tworzenia dźwiękoszczelnych kloszy zamiast otwartych linii niezakłóconej komunikacji prowadzi wyłącznie na pustynię wzajemnej nieufności, wyobcowania i pogorszenia sytuacji” [6].

Slepą drogą jest pokusa separacji od problemów, obojętność manifestowana pod postacią tolerancji dla człowieka obcego, migranta, uchodźcy wojennego. Droga, którą warto bezpiecznie podążać to droga spotkania oraz wspólnego budowanie mostów i domów dla nowych mieszkańców europejskich miast. Na tej drodze właśnie można projektować rozwiązania wobec okaleczonego świata, to droga zaangażowania i poszukiwania bliskiego i czułego kontaktu z innym człowiekiem. Olga Tokarczuk wyjaśnia, że „czułość jest sztuką współodczuwania. Czułość personalizuje to wszystko, do czego się odnosi, pozwala dać temu głos, dać przestrzeń i czas do zaistnienia i ekspresji. Pojawia się tam, gdzie z uwagą i skupieniem zaglądamy w drugi byt, w to, co nie jest ja” [7]. Warto podkreślić za pisarką, że „czułość jest głębokim przejęciem się drugim bytem, jego kruchością, niepowtarzalnością, jego nieodpornością na cierpienie i działanie czasu” [7]. Przyjęcie kierunku działań w perspektywie czułości, czulej troski o dobro wspólne – o ludzi zmuszonych opuścić swoje domy, uchodzących przed beznadzieją, terrorem, wojną – pozwoli projektować działania na rzecz odnowy poranionego świata oraz współtworzyć architekturę wspólnoty i budować mosty dialogu.

Dlatego celem artykułu jest refleksja teoretyczna na temat praktykowania dialogu i budowania miasta czulego, budowania jego mostów w perspektywie wyzwań migracyjnych. Jednocześnie proponowany tekst jest zaproszeniem do współmyślenia o budowaniu miasta otwartego, wrażliwego na potrzeby uchodźców, ludzi doświadczonych wojną i zmuszonych wyruszyć w drogę do bezpiecznych miast.

Wyobraźnia dialogu

Wobec wyzwań współczesnego świata dotkniętego nierównościami społecznymi, schorowaną demokracją, ksenofobią, nacjonalizmem, konfliktami zbrojnymi oraz świata zamieszkanego przez uchodźców, ludzi okaleczonych wojną potrzeba odzyskać czytelność świata i działać na rzecz wspólnoty lokalnej. Szczególnie żywotnie ważna jest potrzeba multidyscyplinarnych działań w polu spraw społecznych. Zatem potrzeba wspólnego wysiłku instytucji publicznych, organizacji społecznych, ludzi dobrej woli w ramach poszukiwania rozwiązań różnorodnych problemów na drodze myślenia. To właśnie odwaga myślenia pozwala budować mosty infrastrukturalne i mentalne, służące bezpiecznemu zamieszkaniu uchodźców, nowych i dotychczasowych mieszkańców miast.

Niestety często lęk przed człowiekiem Innym ogranicza perspektywę widzenia skomplikowanych spraw ludzkich i rozumienia złożonych procesów, lęk ogranicza myślenie. Wówczas w wielu miastach na świecie tworzone są obozy i miejsca wydzielenia. „Obozy dla uchodźców, obozy dla przesiedleńców, obozowiska uciekinierów, obozy dla cudzoziemców, strefy oczekiwania dla osób w trakcie załatwiania formalności, strefy przejściowe, obozy internowania, ośrodki detencji administracyjnej, ośrodki identyfikacji i deportacji, przejścia graniczne, ośrodki dla osób ubiegających się o azyl, ośrodki tymczasowe, miasteczka uchodźców, miasteczka integracyjne dla imigrantów, getta, dżungle, świetlice, domy dla imigrantów, lista wydłuża się. Ta niekończąca się lista odsyła do stale obecnej, chociaż często niewidocznej rzeczywistości. Obóz stał się strukturalnym elementem globalnej kondycji. Mało tego, nikogo już nie oburza. Co więcej, zamykanie w obozach nie tylko stanowi naszą terażniejszość. Jest naszym sposobem na utrzymanie w bezpiecznej odległości wszystkiego co nam przeszkadza, na powstrzymanie lub odrzucenie tego, co zbędne – ludzi, materii organicznej lub odpadów przemysłowych, jest jedną z form rządzenia światem” [8]. Szczególnie migranci, uchodźcy pozostają często w wydzielonych przestrzeniach domowych, instytucjonalnych, publicznych kierowani do swoistych rezerwatów, nie mając warunków do bycia-u-siebie w mieście. Można dodać za Martą Kosińską, że „kategoria rezerwatu służy do określania przestrzeni wydzielonej, chronionej i kontrolowanej, w której obowiązują ścisłe zasady normatywne, regulujące możliwe sposoby życia znajdujących się w nim mieszkańców” [9].

Jednocześnie Achille Mbembe dodaje, że „poza tym, z powodu braku odwagi, by stawić czoło rzeczywistości uwikłaliśmy się w nieustanną wymianę słów i gestów, symboli i języków, kopiąc przy tym i wierzgając coraz mocniej, chwytając się mimetyzmu, laicyzmu i jego odwróconego lustra, fundamentalizmu, absolutnie cynicznie, jako że właśnie wszystkie nazwy straciły swoje imię

i ni ma słów, by nazwać zgorzsenie, brakuje języka, by wyrazić ohydę, i apele o zdrowy rozsądek, o starą dobrą republikę z jej zgarbionym i zwapniałym karkiem, apele o stary i poczciwy humanizm” [8]. W tym miejscu warto podkreślić, że w społeczeństwach, które mnożą środki podziału i dyskryminacji potrzeba odwagi myślenia, warsztatów dialogu oraz uwspólnionego doświadczenia troski o innych ludzi. Poznanie, zrozumienie innych punktów widzenia w zakresie doświadczeń migracyjnych pozwala szerzej otworzyć się na gościnność i pomoc dla potrzebującego człowieka. Stąd potrzeba czułego zwrotu miasta w stronę ludzi okaleczonych wojną, doświadczonych egzystencjalnym zagrożeniem życia własnego lub osób najbliższych, dla których „nieszczęścia lub cierpienia nigdy nie były niemymi resztkami polityki. Zawsze łączyły się postulatem uznania, zwłaszcza tam, gdzie doświadczenie bycia nieznanym, poniżonym, wyalienowanym i ciemniżonym stanowiło normę” [8, s. 102].

Zatem wejście na drogę myślenia otwiera szeroko bramy w stronę czułości i zdolności budowania miasta czułego na potrzeby ludzi dotkniętych okrutnie wojną. Warto wskazać na Heideggerowski namysł nad myśleniem, ujęty w kategoriach – drogi, pytania i skoku. Wówczas droga wiązana przez filozofa z myśleniem, może być odczytywana jako niewiedza przekształcana w pytania i pragnienia budowania odpowiedzi [10].

„Aby znaleźć się w drodze, musimy, rzecz jasna, wyruszyć. Ma to dwojaki sens, po pierwsze, sami otwieramy się na wyłaniający się widok i kierunek drogi, po drugie, dostajemy się na drogę, to znaczy czynimy kroki, dzięki którym droga dopiero staje się drogą. Droga myślenia ani nie ciągnie się skądkolwiek ani dokądkolwiek niczym wyjeżdżona szosa, ani w ogóle nie jest gdzieś obecna jako taka. Dopiero chodzenie, i tylko ono, to znaczy tutaj myślowe zapytywanie, jest ruchem torowania drogi” [11]. Ta droga nie jest oczywista, nie jest linią prostą. Myślenie jako droga przypomina spiralę, która jest „ciągle na zakręcie, nieustannie pytajna w tym sensie, że niejako zaprzecza osadzeniu namysłu na prostych torach” [10]. Wówczas na tej drodze pytań, ucząc się myślenia, wdając się w zapytywanie, wdając się w rozwidlenia splotów pytań, możemy budować sieci wynalazczości dla spraw, problemów nas zajmujących. Tutaj równie ważna jest Heideggerowska idea skoku, różniącego równomierne kroczenie naprzód. Na długiej drodze uczenia się myślenia docieramy tam, gdzie może pomóc tylko skok. Skok jako „rzecz myślenia” sprowadza nas tam, gdzie wszystko jest inne, wytrąca z równowagi bezszelastnych praktyk w polu spraw społecznych. To zwrot w stronę przekraczania siebie.

Warto podkreślić, że „tylko przekraczając siebie, człowiek pozostaje sobą. Nie byłoby to możliwe, gdyby nie wyobraźnia dialogu, która jest jak ścieżka wyprowadzająca człowieka poza horyzont własnego ja, ku spotkaniu” [12]. Kiedy pozwolimy na pracę wyobraźni dialogu „Inny jest częścią nas i częścią wspólnoty, do której czujemy się przynależni. Inny, o którym tutaj myślimy, nie może być nieobecny, kimś nam obojętnym” [12]. W takim ujęciu można odczytać znaczenie wyobraźni dialogu, pomocnej mieszkańcom odnawiać wspólnotę lokalną na drodze praktykowania dialogu, gotową dokonać swoistej transgresji,

wyjścia poza dotychczasowy etap rozwoju. To zwrot w stronę czulego oblicza gminy, miasta zdolnego nasłuchiwać i rozmawiać także z nowymi mieszkańcami doświadczonymi wojną. Jednocześnie jest to zwrot w stronę budowania różnorodnych warsztatów dialogu. Zarazem w ramach zwrotu komunikacyjnego w gminie można otwarcie pytać mieszkańców – co możemy zrobić dla poprawy waszej/naszej kondycji życiowej we wspólnocie lokalnej?

„Wyobraźnia dialogu to także wejście w świat, w którym zapomniano tajemniczy rzemiosła budowania mostów i który trwa w nieświadomości konsekwencji takiego stanu rzeczy. Myślimy tutaj o *spotkaniu i rozmowie* (przyp. - J.R.) z Innym jako o spoiwie osobowości i wspólnoty” [12]. Wobec tego „istotnym staje się pytanie, na czym budować solidarność społeczeństwa tak dziś zróżnicowanego i popekanego, lękliwie bezradnego wobec obcości, która coraz to przybliża się, na równi z nami ceni swoją odrębność, mieni się kontrastami ekonomicznymi i kulturowymi oraz korzysta z demokracji. Jak tworzyć tkankę łączną na rozprzestrzeniających się pograniczach, bez której *istnieje groźba* (przyp. - J.R.) kolejnej eksplozji żądzy dominacji i nienawiści, manipulowanych przez zakompleksionych prowincjuszy *politycznych* (przyp. - J.R.)? W tej sytuacji szansę stwarza obcy i daleki, który staje się Innym. Toteż ktoś choć przybysz z daleka i zakorzeniony w innej kulturze, zostaje przez nas uwewnętrzniony, że jako Inny staje się integralną częścią całości, do której należymy” [12, s. 71].

Wyobraźnia dialogu otwiera przed nami wizję nowej ery, w którą wkraczamy w odpowiedzi na marazm polityczny i procesy migracyjne. Wyzwaniem dla niej staje się troska o Innego i dialog z nim. Ta nowa epoka, której istotnym odniesieniem staje się druga osoba – „Ty jesteś”, która ma możliwość przedmiotowości i podmiotowości dopełnić dialogicznością, obiektywnością i subiektywnością – empatią, prawdę i wolność – odpowiedzialnością [12, s. 72]. Dla mieszkańców współczesnych miast sprawa spotkania z Innym jest decydująca dla jakości życia, dla jednostkowej kondycji człowieka. To ważny kurs w stronę osobowej integracji i zdolności do zawiązania autentycznej wspólnoty w ponowoczesnej rzeczywistości. Dlatego tak istotna staje się dzisiaj wyobraźnia dialogu, stwarzająca szansę na inny kierunek, w którym mogłyby rozwijać się *współczesne miasta* (przyp. - J.R.) [12, s. 72-73].

Potrzebują one nowatorskiej szkoły myślenia wyrastającej z filozofii dialogu (odczytywana jako sztuka życiowej *praxis* wyrażająca się dla przykładu w etyce solidarności Józefa Tischnera), aby refleksja mogła skutecznie mierzyć się dopiero co rozpoznawanym doświadczeniem, szybko zmieniającą się rzeczywistością. Jednocześnie współczesne miasta potrzebują kultury dialogu, wyrażającej się w praktycznych, multidyscyplinarnych działaniach mieszkańców, a także narzędzi do budowania mostów.

Krzysztof Czyżewski podkreśla, że „dialog z człowiekiem z Innym jest budowaniem. Jest rzemiosłem. Trudniący się nim od wieków porównywany był do budowniczego mostów. Na Bałkanach nazywano go *neimarem* i otaczano szacunkiem należnym architektowi znającemu tajniki natury i potrafiącym za-

panować nad mocami bezładu. Potem imienia jego zapomniano, a razem z nim tajemniczy rzemiosła” [12, s. 73]. „Toteż koniecznością jest tworzenie warsztatów budowania mostów, coraz to nowych i w coraz trudniejszych przejściach usytuowanych, warsztatów, gdzie wyobraźnia dialogu kształtuje się w codziennej, organicznej pracy. To wyzwanie dla nas, mieszkańców miast rozwoju sztuki myślenia dialogicznego, tworzenia czynnej kultury dialogu w organicznym procesie budowania osobowego i wspólnotowego, w procesie długiego trwania. Będzie nam w tej pracy potrzebne zapomniane rzemiosło *neimara*, odczytane na nowo i użyteczne wszędzie tam, gdzie człowiek zmagą się z przekroczeniem samego siebie” [12, s. 75].

„*Neimar*, o którym tu myślimy, nie tylko wznosi most łączący dwa różne brzegi. Rzemiosło, którym się trudni obejmuje także człowieka stojącego na straży mostu. Dawniej budowano dla niego wieże, stanowiące integralną część mostu. Oddawano także do jego dyspozycji bramę albo szlaban, albo inną formę sprawowania pieczy nad przestrzenią łączności z drugim brzegiem. Most jako konstrukcja i człowiek stojący na jego straży, otwierający lub zamykający przejście na inną stronę, razem dopiero stanowią pełną figurę budowli, którą uznać możemy za dzieło wyobraźni dialogu. Tajemnica *neimara* tkwi w tym, że nośnym przesłem swojej budowli czyni człowieka, który żyje w miejscu, gdzie most został wzniesiony, i dla którego nigdy nie kończy się praca przy moście [12, s. 76]. Współcześnie można również spotkać wielu naśladowców *neimara*, zaangażowanych w budowanie mostów dialogu, prowadzących do bezpiecznych miast, gdzie budowane są miejsca troski i wsparcia dla ludzi, będących na drodze ucieczki z dotkniętych wojną regionów świata.

Doświadczenie miejsca czulego

Ważnymi architektami czułych wspólnot lokalnych, wspólnot uczących się życia w pokoju są ludzie zaangażowani w działania miejskie, w budowanie warunków dla dobrego życia wraz z innymi przybyszami, uchodzącymi ze swoich rodzinnych stron na skutek działań wojennych. Martin Heidegger wyjaśnia, że „istotą budowania jest, że daje ono mieszkać. Ta istota dokonuje się przez wzniesienie miejsc za pomocą spajania ich przestrzeni” [13]. Filozof dodaje, że „tylko wtedy gdy, jesteśmy zdolni do mieszkania, możemy budować” [13, s. 209]. Heidegger zaprasza do „uczenia się zamieszkiwania” na bazie myślenia i budowania, pochodzących „z warsztatu długiego doświadczenia i nieustannej praktyki” [13, s. 209]. Owa praktyka rozwija się znakomicie w warunkach dialogu w mieście. Zarazem to pomaga rozwijać edukacyjne zasoby, służące kształtowaniu wspólnoty uczącej się. Działania z troską o ludzi poranionych wojną wyrasta z myślenia o ich bezpiecznym zamieszkiwaniu, byciu w domu jako byciu w-miejscu, złączone z byciem na-miejscu.

Jednocześnie wobec narastających wyzwań z migracjami ludzi, często wymuszone kryzysami politycznymi i konfliktami zbrojnymi, w tym w Syrii, Afganistanie, Wenezueli, Ukrainie sprawa uchodźców koncentruje uwagę wielu miast świata. Na skutek tego „kondycja uchodźstwa urosła do rangi centralnego zagadnienia debaty publicznej w Europie i została zinterpretowana jako za-

grożenie dla państw narodowych. Przybysze rzeczywiście potrzebują pomocy i wsparcia materialnego, ale to efekt uboczny, a nie sedno problemu” [14]. „W powszechnym wyobrażeniu uchodźca jest przede wszystkim ofiarą – zdesperowaną, narażoną na kolejne krzywdy, zależną od losu i dobrej woli innych ludzi, a więc także bezsilną. Doświadczenie uchodźstwa napiętnowane przez cierpienie i stratę łączymy ze swoistą biernością, bo uchodźca wydaje się skazany na pasywne przyjmowanie tego, co los mu przyniesie. To obraz na pewno prawdziwy, ale niepełny. Z innej perspektywy. Zgodnie z nią uchodźca ma wpływ na historię, staje się jej współtwórcą” [14].

„Łatwo popaść w zatroskanie i dobroczynność, postrzegać uchodźcę wyłącznie przez pryzmat tego, co możemy dla niego zrobić, jakiego rodzaju wsparcia materialnego możemy mu udzielić. To szlachetne, ale mylące. Uchodźca niesie ze sobą więcej niż jedną kulturę, a przy tym багаż zupełnie wyjątkowych doświadczeń, bo jest zmuszony praktykować styl życia, który często wyobrażamy sobie jako przyszłościowy. Uchodźca poddaje próbie koncepcję obywatela świata, porusza się i żyje między granicami, poza państwem narodowym. Nigdy jednak nie rozpoznajemy w nim tej pionierskości. Jego losy wywołują nasze współczucie czy żal, ale nie wzbudzają zainteresowania opartego na przekonaniu, że moglibyśmy się czegoś od niego nauczyć” [14].

W mieście zwróconym z powagą i troską do człowieka okaleczonego doświadczeniami wojny, nie ma miejsca na obozy i koncentryczne przestrzenie wydzielone dla grup etnicznych. Miasto czule zwrócone do uchodźców poszukuje multidyscyplinarnych rozwiązań, a nade wszystko jest otwarte na poszukiwanie informacji, refleksję i uczenie się od samych uchodźców. Wspólnoty lokalne uczące się to wspólnoty uważne na kondycję życiową swoich mieszkańców, podejmujące „wyzwanie rozwoju sztuki myślenia dialogicznego, tworzenia czynnej kultury dialogu w organicznym procesie budowania osobowego i wspólnotowego” [12, s. 75]. W takim ujęciu kluczowe jest wypracowywanie edukacyjnej architektury miasta, gdzie są miejsca na rozważanie przez mieszkańców trosk i radości, problemów i wyzwań, gdzie można doświadczać swojego życia. To szczególnie ważne dla osób doświadczonych wojną. W myśleniu o budowaniu wsparcia i wzmacnianiu kondycji życiowej tych osób należy podkreślić za Jolantą Brach-Czainą, że „prawdziwie dokuczliwe i nie dające się odpędzić problemy nie są pytaniami o przyczyny istnienia czegoś bądź nieistnienia. Wiążą się z koniecznością uporania się z istnieniem własnym, które zasługuje zaledwie na miano owego raczej. Raczej istniejemy” [15]. W takim ujęciu można postrzegać szeroki zakres wyzwań, służących wzmacnianiu kondycji życiowej osób doświadczonych wojną. Władze lokalne, mieszkańcy miasta poszukując sposobów odbudowy życia nowych mieszkańców – przychodźców, podejmują międzysektorową współpracę z udziałem organizacji pozarządowych, przedsiębiorców. To żywotnie ważny obszar budowania warunków dla pokoju, wzmacniający relacje społeczne i kondycję miasta. Jednocześnie jest to ważny zwrot w stronę architektury troski o ludzi okaleczonych wojną, ludzi pragnących mówić swoim głosem i działać na rzecz lepszego życia własnego i następnych pokoleń.

W polskich warunkach budowanie dobrego życia w pokoju jest możliwe w warunkach miasta czułego na cudzoziemców. Wówczas „nie następują procesy gettoizacji, wręcz przeciwnie cudzoziemcy mieszkają w sąsiedztwie innych mieszkańców lub wspólnie w domach, co sprzyja nawiązywaniu relacji z lokalną społecznością. Ogromne znaczenie dla integracji i jej pogłębiania mają działania instytucji publicznych w mieście. Szczególną rolę odgrywają samorząd, szkoły publiczne, ośrodki kultury, biblioteki/mediateki publiczne. Organizowane są międzyetniczne, w tym piknie sąsiedzkie z udziałem uchodźców, migrantów, spotkania z liderami mniejszości etnicznych, zajęcia integracyjne w miejskiej wspólnotie lokalnej. Obecność dzieci cudzoziemskich wpisana jest w codzienne funkcjonowanie instytucji edukacyjnych i instytucji kultury. Dzieci cudzoziemskie realizują ten sam program, co dzieci polskie. Tym samym stanowią one największy obszar praktykowania działań integracyjnych, który oddziałuje również na rodziców i całe społeczności” [16].

Miasto Gdańsk stara się być miastem czułym dla uchodźców, migrantów. To w Gdańsku właśnie odnalazło swoje nowe, bezpieczne miejsce na ziemi wielu ludzi, przybyłych z różnych stron świata, w tym mieszkańcy pochodzący z Tunezji, Egiptu, Palestyny, Kolumbii, Ukrainy, Malezji. „Przyjechali do Gdańska z całego świata z bardzo różnych powodów – na studia, w poszukiwaniu pracy, w wyniku łączenia rodzin, jako repatrianci i uchodźcy. Łączy ich doświadczenie migracji. Poszukują miejsc w nowej przestrzeni fizycznej, społecznej i kulturowej, które mogliby uznać za swoje” [17]. W odpowiedzi na to podejmowane są od lat różne działania w zakresie integracji społecznej, integracji międzykulturowej.

W trosce o jakość życia nowych mieszkańców są realizowane w Gdańsku różnorodne działania z udziałem instytucji miejskich, organizacji pozarządowych, mieszkańców miasta. Wśród nich można wskazać za badaczkami gdańskich procesów integracyjnych wybrane przedsięwzięcia: „1. Kursy języka polskiego bezpłatne dla imigrantów i imigrantek prowadzone od lat przez specjalistów nauki języka polskiego w siedzibie stowarzyszenia CWII; 2. Projekt praktyki obywatelskiej dla migrantów i migrantek, obejmujący warsztaty integracyjne i edukacyjne, spotkania z przedstawicielami samorządu, lokalnych instytucji i organizacji społecznych oraz własne działania imigrantów. Pierwsza edycja realizowana przez CWII oraz Europejskie Centrum Solidarności i Stowarzyszenie Centrum Aktywności Lokalnej CAL zakończyła się udziałem migrantów w dniu obywatelskim, z prezentacjami narodowych strojów czeczeńskich, pieśni, poezji chilijskiej, zdjęć pokazujących życie codzienne imigrantów oraz filmu zrealizowanego podczas projektu; 3. Wsparcie edukacji uczniów cudzoziemskich było odpowiedzią na sytuację, która wydarzyła się pod koniec roku szkolnego, kiedy rodzice sześciorga uczniów z rodzin imigrantów zrozumieli, że ich dzieci nie otrzymają promocji. W ciągu tygodnia zebrali się nauczyciele, studenci, a także osoby wspierające przedsięwzięcie materialnie i organizacyjnie. W ciągu dwóch miesięcy wakacji codziennie, regularnie odbywały się lekcje z sześciu przedmiotów, z których wszyscy uczniowie pozytywnie zdali egzamin

poprawkowy. Działania miały charakter akcji interwencyjnej, będącej odpowiedzią na nagłą potrzebę społeczności narażonej na społeczne wykluczenie, wynikające z niedostosowania polskiego systemu edukacyjnego do nauczania dzieci cudzoziemskich; 4. Zostań mentorem uchodźcy jest przedsięwzięciem CWII polegającym na zebraniu wolontariuszy, którzy będą mieć pod opieką jednego lub kilku uchodźców (w zależności od chęci i możliwości), dla których staną się „przewodnikami” w funkcjonowaniu w polskiej rzeczywistości. Nauczą ich, jak poruszać się po mieście (transport publiczny, zakup biletów), pokażą ważne i ciekawe miejsca, ale też będą ich wspierać w nauce języka czy kontaktach z polskimi instytucjami, wykorzystując sieć swoich kontaktów; 5. Ramadan w Gdańsku. Dzięki współpracy CWII z trójmiejskimi biznesmenami muzułmańskimi zorganizowano obchody zakończenia ramadanu. Świątując wspólnie z gdańszczanami, muzułmanie chcieli pokazać, że wyciągają przyjazną dłoń, mają pokojową postawę i są gotowi na spotkanie oraz że żyjąc daleko od ojczyzny, niezależnie od miejsca zamieszkania, powinni pomagać ludziom w potrzebie, choćby nakarmić ich w tym dniu; 6. Modlitwa ekumeniczna w intencji uchodźców zainicjowana przez mieszkankę Gdańska zgromadziła na Cmentarz Nieistniejących Cmentarzy wyznawców różnych religii. Modlono się za tych, którzy zginęli, uciekając z kraju ogarniętego wojną, i za tych, którzy szczęśliwie dotarli bądź dotrą do Europy. Przybyli przedstawiciele Kościołów: ewangelicko-augsburskiego, polskokatolickiego, rzymskokatolickiego oraz muzułmanie. Przedstawiciele innych religii, którzy nie mogli się zjawić na spotkaniu, przysłali listy z modlitwami; 7. Grupa dla kobiet. Projekt zrodził się z własnego doświadczenia kobiet – migrantek, Kobiety zaplanowały wycieczkę po Gdańsku, spotkania z lekarzem, pracownikiem socjalnym, pedagogiem i psychologiem. Chcą razem gotować, wzajemnie uczyć się rękodzieła, szyć, tańczyć i śpiewać. Zamierzają spotykać się z polskimi kobietami” [17, s. 161-163].

W warunkach miasta czułego na uchodźców, migrantów łatwiej rozwijać sieci wsparcia społecznego *na rzecz* oraz *z udziałem* osób z doświadczeniem migracyjnym. W ramach tych działań można wyróżnić grupy samopomocowe. „Grupa oparta na idei samopomocy, będąca substytutem utraconych kontaktów, stwarzająca możliwość wymiany informacji, doświadczeń i wzajemnych przysług, może być pomocą w rozwiązywaniu realnych problemów socjalno-bytowych. Grupa taka może zaspokajać różne potrzeby społeczne – odzyskania systemu kontaktów społecznych utraconych wskutek emigracji, stworzenia własnego środowiska, znalezienia przyjaciół, zapobiegania gettoizacji, izolacji i separacji” [17, s. 163].

Jednocześnie warto podkreślić, że „międzypokoleniowy przekaz własnej tradycji i kultury przebiega w rodzinie, lokalnej społeczności oraz szerzej – w przestrzeni społecznej. Dla imigrantów często możliwość kultywowania własnej kultury zostaje ograniczona do rodziny. Stworzenie sytuacji, w której kobiety różnych pokoleń, matki, córki i babcie, będą mogły wspólnie przebywać i wzajemnie się wspierać, pozwala na poszerzenie układu społecznych odniesień i dialog międzypokoleniowy. Zaproszenie do udziału imigrantek z różnych krajów

zapewnia różnorodność w grupie, w której czynnikiem umożliwiającym identyfikację i wzajemne zrozumienie jest bycie imigrantką. Spotkania z polskimi kobietami ma pomóc w poznaniu się, wymianie doświadczeń, we współpracy i wzajemnym uczeniu się” [17, s. 161-163].

Wybrane formy zbudowanych warsztatów dialogu, rozmieszczone swobodnie w różnych częściach miasta służą budowaniu przestrzeni troski, przestrzeni publicznych, gdzie są obecne miejsca czułe na doświadczenia uchodźców, migrantów (domy sąsiedzkie, siedziby organizacji pozarządowych, kościołów, szkół, instytucji kultury, ośrodków akademickich, mediów, a także fora dialogu w mediach elektronicznych). W ten sposób kształtowane są warunki do budowania przyjaznych przestrzeni spotkań oraz działań na rzecz odnowy i odbudowy życia ofiar wojny. Wyzwała to przestrzeń nadziei we wspólnocie lokalnej. Otwarta przestrzeń nadziei to przestrzeń doświadczenia wolności człowieka na drodze realizowanych działań z ludźmi i z troską o ludzi [18]. Znacząca jest tutaj widzialność i słyszalność mieszkańców w przestrzeni publicznej wspólnoty lokalnej. To szczególnie ważne dla ludzi doświadczonych wojną, „otwierających się na opowieść o byciu we wspólnocie, nieustannie wychodzącej w stronę rozumienia i porozumienia” [19]. W tym miejscu należy podkreślić, że to właśnie umiejscowienie we wspólnocie lokalnej staje się kluczowe dla osób z doświadczeniem wojennym. Idea domu, miejsca do którego można wrócić zostaje uznana przez wspólnotę lokalną jako wartość. Aleksandra Kunce wskazuje, że „odnaleziony na nowo dom jest domem wciąż odnajdywanym, nieustannie podtrzymywanym w ruchu powrotu” [20]. Ruch powrotu jawi się jako „odnawiane doświadczenie umiejscowienia” [20]. Zarazem mieszkańcy wspólnot uczących się, studiując i budując różnorodne formy współpracy na rzecz lepszego życia ludzi z doświadczeniem wojennym, stają po stronie otwartego domu, po stronie czułej wspólnoty lokalnej.

Przebudowa polityk publicznych

Warto w tym miejscu przypomnieć za Jacques Derridą, że „Europa jest nie tylko geograficznym przylądkiem (cap), który zawsze tworzył dla siebie wyobrażenie lub figurę duchowego kursu (cap), rozumianego jednocześnie jako projekt, zadanie lub nieskończona, uniwersalna idea (pamięć siebie), która gromadzi się i akumuluje, kapitalizuje się w sobie i dla siebie. Europa połączyła też swój obraz, swe oblicze, swa figurę i samo swe miejsce (lieu), samo swe wydarzenie (avoir-lieu) z obrazem wysuniętej szpicy (pointe), przedniej straży. Idea wysuniętego szpica, określająca to, co *przykładne*, jest *ideaq idei* europejskiej, stanowi jej *eidos*, rozumiany jednocześnie jako *arche* – idea początku, ale też przywództwa i jako *telos* – idea celu, granicy, która wypełnia i dokańcza lub kładzie kres, na krańcu ukończenia, u końcu zwieńczenia” [3, s. 33-34].

„Europa wciąż określa się i pielęgnuje obraz samej siebie za pomocą figury *zachodniego przylądka i końcowego szpica, najdalej wysuniętej szpicy*. Dzięki niej identyfikowała samą siebie, identyfikowała się ze sobą, a zatem identyfikowała swą własną tożsamość kulturową, w byciu-dla-siebie tego, co ma ona najbardziej własnego, w swej własnej różnicy jako różnicy ze sobą, różnicy

względem siebie, która pozostaje z nią samą i blisko niej – różnicy *ze sobą, z sobością*, która zachowuje się i skupia w swej własnej różnicy, w swej różnicy *od innych w relacji z innymi* jako różnicy względem siebie, różna *od siebie dla siebie*” [3, s. 35].

„Cięży na nas odpowiedzialność za to dziedzictwo, wraz z pamięcią o nim. Jak zatem przyjąć to dziedzictwo? Jak odpowiedzieć? Trzeba stać się strażnikiem idei Europy, różnicy Europy, ale Europy która polega właśnie na niezamykaniu się w swej tożsamości i na przykładowym wybieganiu ku temu, czym sama nie jest, ku innemu przyładowi lub przyładowi tego, co inne, a nawet co jest być może czymś zupełnie innym – ku temu, co inne *od* przyładowa, ku temu, co byłoby zewnątrz owej nowoczesnej tradycji, innym pokładem, inną strukturą brzegową, innym wybrzeżem” [3, s. 37-38]. „To uświadomienie, ta refleksja dzięki którym, odzyskując się przytomność pamiętania i wiedzę, odnajdujemy swój sens (Selbstbesinnung), to odzyskanie europejskiej tożsamości kulturowej jako głównego dyskursu, ten moment przebudzenia zawsze ukazuje się w tradycji nowoczesności, w momencie kryzysu i jako sam moment tego, co nazywano *kryzysem*. To moment decyzji” [3, s. 39].

Życie wielu z nas, w tym Europejczyków upływa dziś w diasporze. To ujawnia ważny problem sztuki *współzycia z różniącą*. „Ów problem mógł się pojawić dopiero wtedy, gdy różnice międzyludzkie przestały być postrzegane jako przejściowe tylko kłopoty. Inaczej niż w przeszłości bliskie sąsiedztwo obcych zapowiada się dziś na stałe, a zatem domaga się wypracowania lub nabycia umiejętności obcowania na co dzień z formami życia odmiennymi od naszej. Co więcej, współzycia nie tylko znośnego, ale i obopólnie korzystnego i to dzięki dzielącym nas różnicom” [21].

Zygmunt Bauman wskazuje, że „formy życia dryfują dziś w rozmaitych, a niekoniecznie skoordynowanych ze sobą kierunkach, wchodzą ze sobą w kontakt lub się separują, zbliżają się lub oddalają od siebie, biorą się w objęcia lub się wzajem odpychają, popadają w konflikt lub inicjują wzajemną wymianę doświadczeń i usług, a wszystko to czynią w zawieszaniu kultur” [21, s. 55-56]. W tym kontekście odczytanie wyzwań związanych ze społeczną integracją uchodźców wymaga pokonania wielu barier. „Polityczny dyskurs uchodźstwa oscyluje wokół dwóch głównych osi – sentymentalnych gestów miłosierdzia, podszytych przeświadczeniem o braku siły sprawczej lub na przekonaniach o dziejowej konieczności obrony cywilizacji przed nadchodzącymi falami barbarzyńców. Symboliczną reprezentacją tego stanu rzeczy jest dążenie do skutecznej integracji ludności uchodźczej w przestrzeni miejskiej. Ta jednak, pozbawiona właściwych możliwości uzyskania trwałego zakorzenia we wspólnocie politycznej, jest skazana na połowiczną egzystencję w peryferyjnej przestrzeni. Wskazuje to na konieczność podjęcia działań nie tylko zmierzających do poprawy ekonomiczno-bytowej sytuacji osób poszukujących azylu, ale także mających na celu ponowne nadanie im ludzkiego, osobowego charakteru, który mógłby zastąpić wyobrażenia dotyczące uchodźców jako jednolitej masy, podlegającej regułom mistycznie podbudowanych, kulturowych reprezentacji” [22].

Wobec dotychczasowych rozważań warto podkreślić w odniesieniu do wyzwań opieki, wsparcia uchodźców w czasie pandemii COVID-19, że „ślepotą jest charakterystyczna dla każdej epidemii. Czujemy się ślepi, bo nie zauważyliśmy, że pandemia nadchodzi i nie zrozumieliśmy, co się wokół nas dzieje” [23]. Należy podkreślić, że w tym osobliwym czasie pandemicznym jaskrawo ukazały swoje oblicze źle zorganizowane, niedofinansowane systemy ochrony zdrowia, pomocy społecznej, oświaty i administracji publicznej [24]. To pandemia unaoczniała i zweryfikowała słabości tych obszarów sfery publicznej, które powinny być w centrum troski decydentów politycznych na szczeblu rządowym i gminnym. Tym samym brak należytego zaangażowania decydentów politycznych jeszcze przed okresem pandemii w zorganizowanie dobrej jakości usług publicznych, infrastruktury, służącej życiu mieszkańców, wskazuje na kryzys troski o mieszkańców i wspólnotę lokalną.

Magdalena Środa wyjaśnia, że „demokracja jako pojęcie i jako praktyka zawsze była nie tylko ograniczona na swoich obrzeżach przez strefę niedemokratyczną, lecz także zawierała w swym wnętrzu wiele elementów wyłączonych, które służyły jej do samookreślenia jako negatywny punkt odniesienia. Każda demokracja obejmowała wiele wewnętrznych grup, które nie były beneficjentami tego najbardziej ludzkiego z ustrojów, choć utrzymywały jego struktury” [25]. Claudio Magris dodaje, że „demokracja w której dziś żyjemy, opiera się na polityce, która wyrzekła się wizji świata” [26]. Jednocześnie współczesne grupy uprzywilejowane, szczególnie tzw. zawodowi politycy „niewiele albo nie mają do powiedzenia na temat pożądanego kształtu ludzkiej kondycji” [21, s. 66].

Należy podkreślić, że samorząd lokalny i jego agendy instytucjonalne odpowiadają na potrzeby i niedostatki życiowe ludzi, żyjących w warunkach ograniczonego dostępu lub braku dostępu do gminnej oferty mieszkaniowej, edukacyjnej, sportowej, kulturalnej, zróżnicowanych aktywności społecznych, w tym ekspresji własnych uzdolnień. Takie uwarunkowania życia człowieka określają jego kondycję ludzką w horyzoncie umniejszenia. Umniejszenie to ograniczone możliwości życia, działania w ramach przyjętych form funkcjonowania rodziny, przyjętych praktyk instytucji publicznych, określonego układu urbanistycznego, uprzedzeń mieszkańców. W tym miejscu warto podkreślić, że sprzyjające warunki dla umniejszenia zapewnia brak różnorodnych praktyk partycypacyjnych w mieście, ignorancja polityczna, brak odwagi myślenia i brak wrażliwości społecznej na potrzeby innych mieszkańców, w tym osób z ograniczeniami ruchowymi, migrantów z innego obszaru kulturowego. Zatem projektowanie i wdrażanie nowych rozwiązań dla złożonych problemów, budowanie zróżnicowanych narzędzi wsparcia dla osób potrzebujących pomocy jest możliwe w ramach odwagi myślenia i działań multidyscyplinarnych, odwagi poruszania się z innymi architektami rozwiązań pomocowych po obszarach pogranicznych różnych dyscyplin naukowych, po obszarach nieznanach dotychczas instytucjom publicznym.

W wielu miastach europejskich istnieje potrzeba przebudowy polityk pu-

blicznych szczególnie wobec wyzwań migracyjnych, a zwłaszcza poranionych wojną uchodźców z Ukrainy i innych miejsc na świecie. Gmina wobec wyzwań w zakresie przyjęcia gościnnych nowych mieszkańców migrantów, uchodźców potrzebuje roztropnej pracy koncepcyjnej, wdrożeniowej i ewaluacyjnej w zakresie wypracowania polityk publicznych. Konieczny jest zatem zwrot w stronę wyobraźni dialogu i praktyk demokratycznych (zróżnicowane procesy partycypacyjne) na drodze działań na rzecz integracji społecznej nowych mieszkańców, szczególnie okaleczonych okrucieństwami wojny, dotkniętych przymusową ucieczką i walką o przeżycie. Dlatego w warunkach czułego miasta, wrażliwego na potrzeby ludzi doświadczonych wojną i przymusową migracją potrzeba budować różnorodne polityki publiczne w zakresie mieszkalnictwa, ochrony zdrowia, edukacji, rynku pracy, kultury, dialogu obywatelskiego, integracji społecznej.

Warto podkreślić, że „integracja społeczna to włączanie się imigrantów w sieć społecznych interakcji, ich wzajemne stosunki oraz wejście w system edukacyjny i na rynek pracy kraju przyjmującego. Aby tam dobrze się zadomowić potrzeba wiedzy, umiejętności, kompetencji. Nabywa się je także w relacjach interpersonalnych w miejscu pracy, w sąsiedztwie, przedszkolu, szkole. Stąd ważne jest zapewnienie w mieście szerokiego wachlarza stałych spotkań i kontaktów z różnymi mieszkańcami w życiu codziennym. Włączenie rodziców i uczniów w nieformalne sieci kontaktów społecznych odgrywa istotną rolę przy poszukiwaniu miejsca pracy lub nauki zawodu. Jednocześnie włączenie się młodzieży do działających lokalnie organizacji społecznych zwiększa ich szanse edukacyjne oraz zawodowe w przyszłości. Zwłaszcza małe i średnie przedsiębiorstwa wykorzystują sieci społeczne do poszukiwania pracowników” [27].

Wobec złożoności spraw w obszarze pomocy uchodźcom kluczową kwestią jest budowanie miejsc przyjaznych, miejsc czułych w mieście. To miejsca, gdzie z troską i uważnością osoby z doświadczeniem wojennym, często traumatycznym doświadczeniem ucieczki mogą spotkać innych ludzi oraz być otoczeni opieką i wsparciem (materialnym, duchowym, nauki języka, psychologicznym, prawnym, edukacyjnym). Miasto czułe na uchodźców, migrantów tworzy takie miejsca i animuje współtworzenie sieci wsparcia społecznego. Ważne miejsce w tym pełnią miejsca zamieszkania dla uchodźców i polityka mieszkaniowa miasta.

Dlatego w ramach przebudowy polityki publicznej w zakresie mieszkalnictwa warto wspierać przenikanie się sąsiedzkich grup etnicznych i miejscowych mieszkańców. Dotyczy to miejsca zamieszkania, a zwłaszcza integracji szkolnej i przedszkolnej. To ważne ponieważ od lat w wielu miastach europejskich pogłębia się społeczno-przestrzenna polaryzacja i społeczna separacja zamieszkującej je ludności. Toteż sprawą o zasadniczym znaczeniu jest, aby mieszkania, przeznaczone dla uchodźców, migrantów rozporoszone były po całym mieście, co pomaga uniknąć silnej koncentracji etnicznej [27, s. 132].

Wobec złożonych i narastających wyzwań w zakresie migracji warto podkreślić, że gminy, miasta nie mogą latami pracować w trybie improwizacji i zarządzania kryzysowego. Ośrodki pomocy społecznej, poradnie psychologiczno-

-pedagogiczne, placówki opiekuńczo-wychowawcze (choć prowadzone przez samorząd powiatowy to stanowią miejsca opieki zastępczej na terenie danej gminy), placówki edukacyjne, centra doradcze działające na terenie gminy doszły już często do granic swoich możliwości działania (z uwagi na słabości organizacyjne, ograniczenia autorskiej, kreatywnej pracy blokowanej i psutej uwiędnięciem dyrektywności osób kierujących, decyzyjnych) lub nawet te granice sprawności operacyjnej przekroczyły i stały się dysfunkcjonalne (wyrasza takiemu rozpoznaniu stanu rzeczy dają raporty pokontrolne różnych organów nadzoru i kontroli samorządowej, rządowej).

Budowa prężnych instytucji publicznych (sprawnych, kreatywnych, współzarządzanych przez pracowników), budowa mieszkań, rozbudowa przedszkolnych i szkolnych instytucji oświatowych, organizacja kursów językowych, centrów informacji dla uchodźców, migrantów wymaga strategicznego działania. W tym miejscu należy podkreślić, że „uchodźcy muszą tak szybko jak to możliwe przenieść się z prowizorycznych tymczasowych kwater (hale sportowe, namioty, koszary) do stałych mieszkań” [27, s. 134].

Jednocześnie „w sytuacji ostrego niedoboru mieszkań niezbędne są szeroko zakrojone programy budowy mieszkań, które zaspokoją dodatkowe potrzeby wszystkich grup o niższych dochodach. W zakresie potrzeb mieszkaniowych znajduje się zarówno budownictwo socjalne, jak i mieszkania, których budowa jest finansowana ze środków prywatnych i wymaga dodatkowych zachęt (ulgi podatkowe, obniżka kosztów budowy)” [27, s. 134-135].

Należy podkreślić, że „realizację tych zamiarów znacznie utrudnia, przeprowadzona w wielu miastach masowa prywatyzacja mieszkań komunalnych. Znaczenie zredukowała to możliwość działania miast i ich wpływania na sytuację mieszkaniową. W wielu miastach powstawały głównie drogie mieszkania własnościowe lub pod wynajem. Te miasta, które nadal dysponują, będącymi instytucjami użyteczności publicznej, towarzystwami budowy mieszkań, będą miały o wiele większe szanse na kierowanie procesami osiedlania się uchodźców, migrantów niż pozostałe” [27, s. 135].

Wobec wyzwań migracyjnych w zakresie budowy optymalnych rozwiązań programowych, strategicznych w miastach należy podkreślić, że polityki publiczne, które obejmują elementy współtworzenia (projektowanie partycypacyjne, design thinking) architektury instytucji publicznych mogą znacząco wzmocnić ich skuteczność wdrażania. Instytucje publiczne jako jednostki organizacyjne samorządu lokalnego potrzebują odnowy w zakresie organizacyjnym, konceptualnym, multidyscyplinarnym. Wszystko to w perspektywie wyzwań pracy na rzecz mieszkańców, pomaga budować warsztaty dialogu, przestrzenie troski, miejsca czułe w mieście, a tym samym budować mocne i stabilne mosty integracji społecznej i kulturowej.

Zakończenie

Wpływ wyobraźni dialogu na budowanie czułego miasta jest niezwykle ważny. Wówczas splatają się wspólnie wysiłki instytucji publicznych, organizacji społecznych, ludzi dobrej woli w ramach poszukiwania rozwiązań różno-

rodnych problemów na drodze myślenia. To właśnie odwaga myślenia pozwala budować w mieście bezpieczne, przyjazne przestrzenie troski i miejsca czułe na potrzeby uchodźców, migrantów. Jednocześnie ważną rolę w kształtowaniu otwartego, prężnego miasta spełnia przebudowa polityk publicznych w obliczu wyzwań migracyjnych w miastach europejskich. Nie wystarczy poryw miłosiernego serca, akcje pomocowe w mediach społecznościowych mieszkańców, nie wystarczą centra recepcyjne i punkty pomocy interwencyjnej utworzone w mieście. Wymagana jest wrażliwość i odpowiedzialność decydentów władz lokalnych, kształtujących warunki życia naszej codzienności miejskiej, za działania systemowe i kompleksowe polityki publicznej, zorientowane na wszystkich mieszkańców bez wyjątków.

Iwona Sagan wskazuje, że „podstawową rolą władzy publicznej, która jest demokratycznie wybranym i jedynym prawnym reprezentantem społeczności miejskiej w złożonych systemach interesów społeczno-ekonomicznych, jest dbałość o dobro mieszkańców, świadczenie usług publicznych i tym samym zapewnianie warunków życia na poziomie, który pozwoli godnie żyć” [28] także w warunkach wyzwań migracyjnych. W tym miejscu należy podkreślić, że „polityka czasu kryzysu migracyjnego (*przyjp. - J.R.*) wymaga dobrego rozpoznania i ukierunkowania na lokalną specyfikę. Podążanie za wzorem modelowych rozwiązań innych miast nie gwarantuje sukcesu. Rola władz samorządowych będzie w tej polityce decydująca” [28, s. 71].

Dlatego „dostępność społeczna i czasowa lekarzy, rozumiana jako dostęp do lekarzy wszelkich specjalności, wyposażenie w odpowiedni sprzęt diagnostyczny i medyczny, jakość edukacji prowadzonej w szkołach związana m.in. z ich sprzętowym wyposażeniem decydują o faktycznym zakresie i jakości świadczenia usług publicznych. Jakość świadczonych usług jest zasadniczym elementem różnicującym warunki życia mieszkańców” [28, s. 68-69].

Dlatego dbałość władz samorządowych o jakość świadczonych usług publicznych to także wyraz troski o jakość życia mieszkańców, w tym nowych mieszkańców z doświadczeniem migracyjnym. Budowanie tego co wspólne, to budowanie naszego życia w mieście, to budowanie wraz z innymi miastami czułego. Czułość jako sztuka współodczuwania rozwija się znakomicie w warunkach wyobraźni dialogu i pozytywnej odpowiedzi na wyzwania kryzysu migracyjnego. Jednocześnie praktykowana czułość pozwala wdrażać działania na rzecz odnowy poranionego świata oraz współtworzyć architekturę wspólnoty i budować mosty dialogu.

Wobec powyższego rozpoznania szczególnie aktualna jest potrzeba rozwoju wspólnoty demokratycznej i „wyjaśniania otaczającego nas świata, tkwiącego w jakże chybotałej równowadze” [29]. To żywotnie ważne wyzwanie dla miasta czułego. Jednocześnie w warunkach otwartej i troskliwej o kondycję życiową zamieszkałych migrantów w społeczności lokalnej, uchodźcy zabiegają o uwagę publiczną, działania edukacyjne, zabiegają o pokój. Opowieści o doświadczonych krzywdach, cierpieniu własnym i innych ludzi, informacje o ujawnionych zbrodniach wojennych, zbrodniach przeciwko ludzkości zasilają wiedzę

społecznie użyteczną w wymiarze krajowym i międzynarodowym. Wówczas miasto czułe, mimo dramatycznych doświadczeń jego nowych mieszkańców „jest tu miejscem wspólnym, topos lokalnym i wyrazem kulturowej tutejszości. To wspólnota komunikacyjno-intelektualna, na podstawie wypracowanych sieci znaczeniowych zdolna do dalszych autorefleksji. To miasto, będące aktywną i nieograniczenie twórczą, samo-wytwarzającą się myślą stąd, wspólną i lokalną” [30]. W ten sposób kształtowane są warunki do budowania przestrzeni troski i działań na rzecz odnowy i odbudowy życia migrantów, uchodźców, ocalałych ofiar wojny. Wówczas wyzwala to przestrzenie nadziei w miejskiej wspólnocie lokalnej. Otwarta przestrzeń nadziei to przestrzeń doświadczania wolności człowieka na drodze realizowanych działań z ludźmi i z troską o ludzi [18]. Znacząca jest tutaj widzialność i słyszalność mieszkańców w przestrzeni publicznej miasta. To szczególnie ważne dla ludzi doświadczonych wojną, „otwierających się na opowieść o byciu we wspólnocie, nieustannie wychodzącej w stronę rozumienia i porozumienia” [19, s. 37].

W tym miejscu należy podkreślić, że to właśnie umiejscowienie w mieście czułym staje się znaczące dla osób z doświadczeniem wojennym. Idea domu, miejsca do którego można wrócić zostaje uznana przez mieszkańców miasta jako wartość. Aleksandra Kunce wskazuje, że „odnaleziony na nowo dom jest domem wciąż odnajdywanym, nieustannie podtrzymywanym w ruchu powrotu” [20]. Ruch powrotu jawi się jako „odnawiane doświadczenie umiejscowienia” [20, s. 138]. W rezultacie umiejscowienia oraz troski mieszkańców miasta o sprawę wspólnoty lokalnej, można traktować te społeczności lokalne jako odpowiedzialne za wspólną przyszłość i stwarzające szanse na dobre życie w pokoju.

BIBLIOGRAFIA:

1. Szerszeń T., *Wszystkie wojny świata*, Wydawnictwo Słowo/obraz terytoria, Gdańsk-Warszawa, 2021, s. 366.
2. Le Corbusier, *W stronę architektury*, Wydawnictwo Centrum Architektury, Warszawa 2012, s. 305-307.
3. Derrida J., *Inny kurs*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017, s. 84.
4. Filoni M., *Anatomia oblężenia. Strach w mieście*, Fundacja Augusta hr. Cieszkowskiego, Warszawa 2020, s. 185.
5. Sudjic D., *Język miast*, Wydawnictwo Karakter, Kraków 2017, s. 251-256.
6. Bauman Z., *Obcy u naszych drzwi*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016, s. 25.
7. Tokarczuk O., *Czuły narrator*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2020, s. 287-288.
8. Mbembe A., *Polityka wrogości. Nekropolityka*, Wydawnictwo Karakter, Kraków 2018, s. 95.
9. Kosiska M., *Kulturowa edukacja włączająca*, „Kultura współczesna”, Nr 3/2021, s. 91.
10. Rutkowiak J., *Moja wędrówka po naukach pomocnych pedagogice*, [w:] Dudzikowa M., Chmielewski A., Grobler A. (red.), *Interdyscyplinarnie o interdyscyplinarności. Między ideą a praktyką*, Oficyna Wydawnicza Impuls 2012, s. 218.
11. Heidegger M., *Co zwie się myśleniem?*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2017, s. 218-219.
12. Czyżewski K., *W stronę Xenopolis*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2019, s. 67.
13. Michalski K., *Zrozumieć przemijanie*, Fundacja Augusta hr. Cieszkowskiego, Warszawa 2011, s. 207.
14. Zemła K., Hilal S., *Fikcje tymczasowości. Narracje integracji*, „Autoportret, Przestrzenie

troski”, 2 [73] 2021, s. 61.

15.Brach-Czaina J., *Szczeliny istnienia*, Wydawnictwo Dowody na Istnienie, Warszawa 2018, s. 99.

16.Górny A., Toruńczyk-Ruiz S., Winiarska A. (red.), *Po sąsiedzku z różnorodnością. Interakcje w miejskich przestrzeniach lokalnych z perspektywy różnych grup mieszkańców*, Wydawnictwo SCHOLAR, Warszawa 2018, s. 282.

17.Jaworska D., Alieva K., *W drodze. Gdańskie modele współżycia na styku z imigrantami*, [w:] Mendel M. (red.), *Miasto jak wspólny pokój. Gdańskie modi co-vivendi*, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Instytut Kultury Miejskiej w Gdańsku, Gdańsk 2016, s. 150.

18.Tischner J., *Myślenie według wartości*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2005, s. 414.

19.Kunce A., *Człowiek lokalny. Rozważania umiejscowione*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016, s. 39.

20.Sławek T., Kunce A., *Oikologia. Powrót*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, s. 137.

21.Bauman Z., *Kultura w płynnej nowoczesności*, Wydawnictwo AGORA, Narodowy Instytut Audiowizualny, Warszawa 2011, s. 55.

22.Krzywdziński P., *Mistyfikacja uchodźstwa - o problemie symbolicznych reprezentacji uchodźców w kontekście idei miasta*, [w:] Nowicki T. (red.), *Zemsta emancypacji. Nacjonalizm, uchodźcy, muzułmanie*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2017, s. 417-418.

23.Krastew I., *Nadeszło jutro. Jak pandemia zmienia Europę*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2020, s. 80.

24.Žižek S., *Pandemia! Covid-19 trzęsie światem*, Wydawnictwo Relacja, Warszawa 2020, s. 107.

25.Środa M., *Obcy, inny, wykluczony*, Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2020, s. 379.

26.Magris C., *O demokracji, pamięci i Europie Środkowej*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2019, s. 77.

27.Luft S., *Kryzys uchodźczy - przyczyny, skutki, konflikty*, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań 2019, s. 126.

28.Nowak M. (red.), *Polityka przestrzenna w czasie kryzysu*, Wydawnictwo SCHOLAR, Warszawa 2021, s. 70.

29.Rosanvallon P., *Dobre rządy*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2018, s. 30.

30.Mendel M., *Pedagogika miejsca wspólnego. Miasto i szkoła*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2017, s. 72.

ESTABLISHING TERMINOLOGY ABOUT SENIORS AND THE SOCIAL ROLE OF AGING

Kukier Joanna, MA

PhD student at the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin

kukier.joa@gmail.com

Seniors in the light of the definition

Unfortunately, in our country there is no clear definition of a senior. For Finnish institutions, a senior is a person who has reached the age of 50. For people who want to take advantage of a reverse mortgage, the threshold is 60-65 years. It seems, however, that people aged 80 are a completely different target group than people aged 50. Paying attention to the differences between these groups is important as it will improve communication and their identification.

According to PWN senior (Latin elder, from *senex*oldt) include:

1. "the oldest member of the family or lineage in age"
2. "the oldest member of some team in age or experience"
3. "A competitor of the age appropriate for practicing a given sport discipline"
4. "in district Poland: the oldest of the Piasts, to whom the princes of individual districts were to be subject"
5. "in feudal law: the feudal who takes care of the vassal who is dependent on him"¹.

All of the above definitions are no longer valid or refer to historical facts and, even more so, they are not related to the topic of this work. In colloquial language, the word "senior" is a courtesy term for an old person. Therefore, in this work I will often use the terms "senior", "elderly" or "the oldest group of society" interchangeably.

In English, there is the word "elderly", which in translation means "older", "elderly" and in my opinion this is the equivalent of the Polish word "senior". "Elderly" is a polite word used in place of "old". I believe it is best to use the form "the elderly" which means "in old age". The word "senior" has a more professional dimension than, for example, an old man - that is why it has been universally absorbed into our language. I would like to add that the word "senior" is not used in English to refer to seniors as the oldest age group. "Elderly" is a person who has passed the trials of middle age and is approaching old age.

The basic gerontological concept is "old age", which Dorota Niewiedział defines as follows: *Old age is the inevitable effect (final stage) of aging, in which biological, psychological and social processes start to interact synergistically, leading to a violation of biological and psychological balance without the pos-*

¹ Słownik Języka Polskiego, hasło: senior, <http://sjp.pwn.pl/sjp/senior;2575200> [Stan na 2.04.2016 r.].

sibility of counteracting this [...] Death is the inevitable end of old age". In its static aspect, it is defined as the period of life following adulthood. In a dynamic aspect as an aging process². Old age is a word that we associate with anxiety, weakness or fear. Contrary to appearances, this is not a pure semantic concept - it is only a fragment of reality with its outlines difficult to define. Senior is a word about an old person, but it has a more courteous dimension. When does old age begin? It is difficult to answer this question because the limits of old age are very fluid and depend on psychological, physiological and social factors. The most important ritual related to crossing the old age limit is retirement. However, it is an artificial ritual developed by the modern age. It is a socio-economic transition, not an actual old age. Biological aging begins on the day of birth and takes place in a variety and individual way. Factors such as social status, lifestyle, cultural environment may accelerate or slow down the aging process, which means that people enter the senile age at different ages.

Periodization of old age and division into periods of human life

Writing a paper on seniors, I should indicate the moment when the "senior age" begins. Beginning in antiquity, there were divisions into periods of human life. Ancient authors often referred to such divisions. Plato was referring to Solon, who divided his life into ten parts of seven years (in reference to a week). For Solon, old age began at sixty-four and ends at seventy. Pythagoras (later quoted by Diogenes Laertius) divided life into four periods of twenty years, and old age would begin after the age of sixty, he also compared old age with the seasons: *a child for twenty years, a youth for twenty years, a young man for twenty years, old man for twenty years. These age grades correspond to the seasons, so a child is spring, a youth is summer, a young person is autumn, an old man is winter*³.

The World Health Organization, which operates within the framework of the United Nations and deals with health protection, presents the periodization of the period of old age for pre-old age, early old age, old age and longevity:

- Pre -sufficient age - 45-59 years old
- Early old age - 60-74 years old - the so-called "Young-old". People at this age maintain mental and physical fitness and independence.
- Old age - late old age - 75-89 years old - the so-called "Old-old". People in it are characterized by a decrease in psychophysical efficiency.

Independence is declining

- Longevity - 90 years and above - the so-called longlife. __⁴

A similar division was presented by DB Bromley - he distinguished the

² D. Niewiedzial, *Opieka senioralna – animator środowiska dla osób starszych*, s.1 [Źródło: <http://www.wpsnz.uz.zgora.pl/opiekaseniorna/pliki/gc.pdf>]. Stan na 5.05.2016 r.

³ Diogenes Laertius, *Vitae philosophorum VIII 10*, tłum. W. Olszewski [et al.]: Diogenes Laertius, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, Warszawa 1968, p.75.

⁴ D. Niewiedzial, *Opieka senioralna – animator środowiska dla osób starszych*, p. 2, [Źródło: <http://www.wpsnz.uz.zgora.pl/opiekaseniorna/pliki/gc.pdf>]. Stan na 5.05.2016 r. p.2.

following periods:

- pre-retirement period: 60-65 years;
- retirement age: 65-70 years;
- old age: 70-90 years;
- old age: from 90 years ⁵.

The social role of aging

Old age is a biological phenomenon which modern medicine, especially geriatricians, is observing ⁶. Since the appearance of our species, life expectancy has increased dramatically. Let me ignore the causes of old age, as they are not the subject of this work. Apart from these facts, old age is a real phenomenon that occurs in human life on a daily basis. Seniors may exaggerate their ailments or hide them completely - however, everyone will note the general decline in the value of old age that occurs in modern times. Contrary to the overtone of the above sentence, I believe that the present times are very favorable to the phenomenon of old age. It is not perfect yet - there is a lot to do in this matter and, above all, to understand. It is important because we live in an aging society, which means more and more challenges in this matter. A. Minois rightly notices that in our era there is a kind of revival of interest in seniors ⁷. Previously, he was not spoken of to that much degree. It seems that all scientific fields deal with this very topic. What it comes from? The research field of the above-mentioned fields naturally expands. Additionally, there are socio-economic pressures. An important issue here is the high proportion of elderly people in the population, especially in Western Europe ⁸. Seniors are a group of "clients" - we see them in advertisements more and more often. Their lifelong knowledge is taken into account by all kinds of experts. Simone de Beauvoir pointed out accurately: *The entertainment dealers take control of these models of serene old age and subtly bring old people into the economic market from which they had previously been expelled* ⁹.

It is precisely for the needs of people from the oldest age group that the Senior Clubs, Third Age University and Second Age University Clubs are being created in increasing numbers. Researchers are expanding their research to include case studies of seniors. Economists, on the other hand, are concerned about the future, especially in terms of paying pensions. Demographers, however, are concerned about the inverted age pyramid.

Old age as we know it today is, in other words, a product of history. This

5 DB Bromley, *Psychologia starzenia się*, Warsaw 1969, p. 101.

6 Geriatrics is the part of medicine that deals with diseases of the old age and their psychological effects. Unfortunately, it is still not popular in Poland.

7 S. de Beauvoir, *La Vieillesse*, Gallimard 1970, p. 97. After: G. Minois, *Historia starości*, WOLUMEN, Warszawa 1995, p. 12.

8 G. Minois, *History of old age*, WOLUMEN, Warsaw 1995, p. 12.

9 S. de Beauvoir, *La Vieillesse*, Gallimard 1970, p. 97. After: G. Minois, *Historia starości*, WOLUMEN, Warsaw 1995, p. 13.

statement validates the hypothesis that there has been a change in the status of an old man over the course of the history of societies, and at the same time justifies the difficulty of trying to verify it, if we take into account that not only the status has changed, but the elderly person themselves¹⁰. According to M. Philbert, old age is a human phenomenon which, thanks to the progress of science and medicine, appeared relatively recently in relation to the present day. Of course, I do not want to write that before the nineteenth century, the problem of old age did not exist, because it was not - but the status of an elderly person changed throughout all the ages. Moreover, not only the mentioned status has changed, but also the old man himself.

Currently, a noticeable increase in interest in the subject of old age began in the 1950s. It was then that the first pension systems appeared. In addition, the state began to interfere in this area. It was then that the term “third century” appeared, and the existing models of caring for us seniors were considered derogatory. This term superseded the word “old age”, which has a negative overtone of wear and tear and powerlessness. Philippe Aries, a French family historian and author of books on everyday life, believed that in the 20th century the image of a senior was relegated to the more popular topic of children¹¹. Even nowadays, we hear more often about educational activities related to the media, especially for the youngest group. The educational offer for seniors continues to grow and is getting richer, however, the number is not as high as in the case of classes for the youngest group. It is possible that this is because in previous epochs the seniors group did not function separately as a homogeneous category that could be separated from other groups of society. Simone De Beauvoir believed that: *research on the position of old people over the centuries is not an easy undertaking, our documents mention them very rarely: they are identified with all adults*¹². The philosopher pointed out that today we divide the period of human life into stages - earlier eras did not divide life in this way. Life began at birth and ended at death. Yes, there were some theories of the periods of life, but these were only theoretical essays behind which there was no specific categorization. Already in the 1950s, the state noticed the problem of aging - what was previously a completely private and family affair, was becoming a social phenomenon. This problem grew to such a scale and became so noticeable that it attracted the attention of the authorities, whose task was to regulate this process. Unfortunately, all these ideas were insufficient and lack legal standards. Given our “graying” society, maybe it is time for a “Third Age Ministry” to be established? Edgar Morin writes: *the term “third century” is about pushing old people aside, who were given a few gadgets as a sweetie, and the certainty that they would not starve to death*¹³. Simone de Beauvoir in his book entitled *Old*

10 M. Philbert, *Le statut de la personne âgée dans les sociétés antiques et préindustrielles*, “Sociologie et sociétés”, vol. XVI, No. 2, 1984, p. 13.

11 *Ibid.*, p. 14.

12 *Ibid.*, p. 15.

13 Edgar Morin, *Zagubiony paradygmat – natura ludzka*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1977, p. 206.

age she accurately noted: *Amusement dealers take these models of serene old age into their possession and subtly bring old people back into the economy, from which they were ultimately expelled*¹⁴. Simone De Beauvoir points out one more important thing. Research on seniors over the centuries is difficult due to the lack of documentation. Therefore, seniors were often identified with older adults or adults in general¹⁵. The philosopher further emphasizes that the role of seniors is important: *A society based solely on oral tradition needs its old people who are a symbol of its continuity as a group memory and condition its reconstruction*¹⁶. I would like to add that Sartre's life partner wrote a book about old age when she was sixty-two herself. This position is still controversial because it also touched upon the issues of the sexuality of the elderly. I believe that so far there has been no book on old age that, like the one mentioned above, speaks philosophically and ethically about the phase of life after youth.

In the history of old age, the group of seniors does not appear as a social group - we meet only sporadically individuals who are still elusive or blend in with the crowd. This kind of distortion results from the fact that the senior group is attractive in terms of consumers. is an attractive group of consumers. Economists look anxiously to the future, thinking about the pensions that the state has to pay to its oldest, and at the same time unproductive, citizens. Globalists, on the other hand, see another problem: the inverted age pyramid. The role of seniors in society has changed over the centuries. A certain picture of the age curve has been created, which stops between the ages of 40 and 50, and what is above that age goes towards useless old age. Many threads, but the lowering of their social status, have a deep imprint on consciousness. Each type of socio-economic and cultural system corresponds to the role and image of their own old people. Each company He creates a certain ideal model of a human being and the image of old age, its low or high value, depends on this pattern. Human old age, as we know it today is, in other words, a product of history, this statement validates the hypothesis that, in the course of the history of human societies, there has been a change in the status of an old man, and at the same time justifies the difficulty that an attempt to verify it would face, if we take into account that that not only the status has changed, but the elderly person himself. Activities aimed at seniors in our country are mainly carried out by non-governmental organizations.

The history of our continent was characterized by constant political volatility, which was also reflected in the social role of seniors. Societies have their own ideal image of a human being and the image of old age depends on it and whether its value is added or negative.

How is old age and seniors perceived today? While preparing the materials for this thesis, I got the impression that nowadays there is a "fashion" for the concepts related to aging. Jean Pierre Bois, author of the book *History of old age - from Montaigne to first retirement* writes: *old age fashion has taken over*

14 Simone De Beauvoir, *Old Age*, Warsaw. 2011, p. 97.

15 Ibid., p. 101.

16 Ibid., p. 17.

*Western societies; old age is a sensation today, it is ubiquitous - it appears at (...), at shop windows and in speeches*¹⁷. Contemporary election programs must have points aimed directly at seniors - otherwise they will not be of interest to voters. I create special magazines (eg, "Głos seniors", "50+"), TV programs, and advertisements targeted at this and not any other group. Older people calling to buy a product, aimed only at this group, appear more and more often in advertisements. At first, such spots seem simply nice and endearing to us, but they contain a lot of falsehoods and lies. The author of the text sees this falsehood in removing people of advanced age into the shade, and the formula "third age" is actually a skilful introduction to the historical and biological classification of the periods of human life. The "second youth" is the term between the end of professional activity and the real old age, beginning in the eighties.

BIBLIOGRAPHY:

1. D. B. Bromley, *Psychologia starzenia się*, Warszawa 1969.
2. D. Niewiedział, *Opieka senioralna – animator środowiska dla osób starszych*, [Źródło: <http://www.wpsnz.uz.zgora.pl/opiekaseniorna/pliki/gc.pdf>]. Stan na 5.05.2016 r.
3. Diogenes Laertius, *Vitae philosophorum VIII 10*, tłum. W. Olszewski [et al.]: Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, Warszawa 1968, 75 za: A. Zmorzanka, *Platon o starości i ludziach starych*, <http://www.voxpatrum.pl/pdfy/Vox56/Zmorzanka.pdf> [Stan na 4.04.2016 r.].
4. Edgar Morin, *Zagubiony paradygmat – natura ludzka*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1977.
5. G. Minois, *Historia starości*, VOLUMEN, Warszawa 1995, r.
6. J. P. Bois, *Historia starości - od Montaigne'a do pierwszych emerytur*, VOLUMEN, 1996 r.
7. M. Philbert, *Le statut de la personne agee dans les societes antiques et preindustrielles*, „Sociologie et societes, t. XVI, nr 2, 1984.
8. S. de Beauvoir, *La Vieillesse*, Gallimard 1970, s.97.
9. S. de Beauvoir, *Starość*, Warszawa. 2011 r.
10. Słownik Języka Polskiego, hasło: senior, <http://sjp.pwn.pl/sjp/senior;2575200> [Stan na 2.04.2016 r.].

¹⁷ J. P. Bois, *Historia starości - od Montaigne'a do pierwszych emerytur*, VOLUMEN, Warszawa 1996.

ANALYSIS OF PROBLEMS IN MATHEMATICAL EDUCATION IN THE EARLY SCHOOL PERIOD AND THE FUNDAMENTAL AND KEY SKILLS OF PUPILS

Mikulska Natalia

*Student in Pedagogical University of Cracow
nmikulska1999@gmail.com*

Good mathematics teaching in early childhood education should be a key element of education. The correct guidance of the teaching process enables pupils to acquire key competences that will benefit children in the future – not only in the older classes but also in adulthood. Of course, this involves the basic skills of computing and converting units, but also issues such as problem-solving skills and entrepreneurship. People often don't know how important it is to learn math. Often it will amount to giving the children dry facts, rules and rules, learning many things by heart, even though it should look completely different. The teacher should give the students the opportunity to acquire this knowledge, which is often served to them on a tray.

Learning math, done the right way will result in smart and educated people in the future. Mathematics teaches not only numeracy, but also entrepreneurship or learning problem-solving skills, finding multiple solutions, not giving up and not giving in to one's actions. These are the kind of people we are fighting for to form our future societies. Adequate education gives students a chance to have a good start in the future and be aware of many aspects that they are not aware of now.

The teacher should be very vigilant in the construction of the educational process. A great deal of knowledge is required from early school teachers, not only methodological knowledge, but also technical knowledge, because they teach not only one subject, but several. Often, throughout the process, traditional knowledge transfer to children is used, new methodological knowledge is not used, and children are not given the chance to acquire their knowledge correctly in their development. We are all aware that the knowledge we have acquired through our own experiences and efforts, through our own interests, stays with us much longer than the rules we have memorized without our great commitment. Therefore, the teacher should take into account all the developmental qualities of the children during the lessons and adapt their abilities to his teaching methods. It is not good to give students routine and old-fashioned knowledge on a tablet. Apart from the fact that students are not activated in this way, this can lead to an undesirable phenomenon of degenerated formalism. A student affected by this phenomenon will even use concepts throughout his life without understanding them semantically. We often see this phenomenon in adults, even if they don't understand basic mathematical concepts like the equals sign:

$$(3 \times 5) \times 2 = 5 + 5 + 5 = 15 \times 2 = 30$$

Although this example seems rather abstract, adults often use certain terms and mental shortcuts, revealing a lack of understanding of the given concepts, which they use every day and which seem to be obvious. It is important, therefore, that the design of the educational process includes giving students opportunities for independent development and activity that are consistent with their current level of development and their abilities. A student who acquires knowledge on their own, comes to certain characteristics on their own will have built knowledge for years, which most importantly they will fully understand. In this way, when the student is ready, he/she will move from counting on fingers or other objects to counting in his/her head, he/she will move away from using concrete objects to more abstract thinking.

Another important point is that the teacher makes good use of the children's natural need for questions. Even if they can be annoying at times, we must not stop children from doing so. When the students ask, it is very good about them and testifies to us. In other words, the child is curious, eager to explore the world of mathematics, willing to acquire knowledge for himself. We teachers must be willing to answer their questions without stopping them. Sometimes we don't know something, it's natural because nobody knows everything – what we have to do is just tell the student that we don't know, but we can check it together or find out after class. If a student with his or her curiosity and abilities goes far beyond his or her age, it is advisable to turn him or her to a math teacher who is able to use and develop the student's talent. Through the activity of asking questions, children get to know the world from an early age, it is important to make this activity possible even at this stage of education, not to discourage them and to answer all questions as far as possible. It is also important to get involved in one's work and show the students that learning can be fun, that it can bring joy and satisfaction. But if the teacher doesn't show his interest, passion and will, where are the students supposed to get that? A good teacher will infect the students with his passion, will and commitment, so that the students may be willing to engage in learning and expand their abilities.

One could write endlessly about right and wrong behavior of a teacher. I would just like to highlight the ones that I think are the most important when it comes to teaching early-school mathematics. Another important point in considering mathematics at this stage is a certain group of skills that the student should learn. These abilities have been described, among others, by Zofia Krygowska, to whom I shall refer mainly. Skills mentioned by Zofia Krygowska and the meaning of which I will explain as follows:

1. Analogies and their use
2. Ability to schematize
3. Algorithmisation and use of algorithms
4. Contrasting concepts
5. Coding and decoding.

The first ability I want to write about is analogies, basically, seeing them and using them. The analogies are about a deep similarity between two things,

not just superficial similarities. In early childhood education, there are parallels between addition and multiplication. Here is an example of an analogy between actions:

$$a + b = b + a \text{ and } a \cdot b = b \cdot a$$

It is important that students see parallels in mathematics and their activities, as they will run through the entire education. This will allow them to transfer ownership of an object or structure that another naturally has if they are similar. [1]

Another activity is schematizing. A schema can be called what is a product of the schema activity. But what does schematization mean? This is related to the analogy because it is an analogy between the schema and what it is supposed to represent. It is also connected with another important skill which is coding, because you cannot create a schematic without coding skills. Schematization can be said to be organizing the problem we are solving. It is extracting what is most important, what is important, but also the ability to use this information correctly, i.e. not using unnecessary and unnecessary information for us to solve. Diagrams can be real, material, but also abstract. We can consider counting on fingers as a diagram, but also the basics that we use every day, such as; drawings, physical models, graphs or diagrams. [1]

The next activity is algorithmization. It is the development of an algorithm necessary to solve a problem. In turn, an algorithm is a finite sequence of clearly defined activities necessary to perform certain types of tasks, a procedure leading to the solution of the problem. [2.] In early childhood education, such a simple algorithm is a „recipe” for calculating the perimeter of a rectangle, i.e.:

1. Find the sides of a
2. Find the sides b
3. Add the lengths of the two sides a and the two sides of b together
4. The sum of all sides added together is the perimeter of our rectangle.

To be called an algorithm, it has to have the following things, it has to be executable, unambiguous, finite, and repeatable. It is important, however, for the students to come to the algorithms themselves in the aim of their own actions and experiences. Neither the teacher nor the parents can give him ready-made solutions and algorithms as this may lead to the degenerate formalism mentioned above.

Krygowska further mentions the ability to contrast concepts. This involves showing students what a given concept has and doesn't have properties by contrasting them with other concepts. An example of this is contrasting a square with a rectangle. A square and a rectangle have four sides and four right angles. The significant difference, however, is that the square has all four sides equal, the rectangle not necessarily. This technique causes the students to ask a lot of questions, which is very good and beneficial for the entire educational process. Thanks to this, the child learns to see many issues, to inquire and to notice certain facts on his own. It is also valuable to apply this principle in the selection of tasks performed in lessons. Tasks performed one after the other should not be

the same and involve one solution, as the child may fall into a routine and solve tasks without much thinking about it. You can choose tasks that are only seemingly similar, differing in a given detail or formulation, so as to make students vigilant and not fall into a routine. So that the tasks were solved by thinking, not automatically. [1.]

In the life of a child and of every human being in general, it is important to be able to code and decode. Encoding is the storage of certain information with different codes, which of course we need to know, both the sender and the receiver, in order to decode the code correctly. The basic code we use every day is language. [3.] In mathematics, the child often helps himself to solve a problem by encoding the information contained in the problem in the form of drawings. For example, if pancakes are mentioned in a task, the student draws a corresponding number of circles, symbolizing pancakes, into the booklet and arrives at the correct solution of the task. This code is pretty obvious, so the teacher will know what the circles in the school book mean. The code is also mathematical characters like: $=+ -$ etc. We can also call coding natural language, with elements of the mathematical language to verbalize one's actions, draw conclusions, present results and various observations of students and adults. [1.]

Kazimierz Skurzyński also wrote about key competencies. Of those he mentioned, I will discuss the following:

1. Formulating messages statically and dynamically.
2. Combining a given operation with a reverse operation,
3. Solving tasks in different ways.

Next, the static and dynamic formulation of messages is worth mentioning. In younger classes, hardly any ready-made and dry patterns are used, as they may be incomprehensible or even inaccessible to children when they look at their developmental stage. We need to focus more on the rules. We can best illustrate the difference between static and dynamic formulations in the following example:

1. Dynamic formulation:

To calculate the circumference of a triangle, you need to add all the lengths of all sides.

2. Static formulation:

$$O\Delta = a+b+c$$

As you can see, the difference is significant. Each pattern, so we can consider as a static formulation. Children will, of course, understand the example better. This is an important skill of us teachers. We need to be able to provide information in two ways in order to reach the students properly. This ability is also important for another important reason: the information in almost all mathematics books is given statically, often in the form of formulas. This is understandable, of course, if the authors of the manuals had to formulate dynamically, they would have much more pages, which would also be more expensive, etc. The teacher must be able to translate the static knowledge from textbooks into a dynamic language which he imparts to his pupils. In the course of time, they too will acquire this ability and the use of textbooks or prefabricated templates will

not cause them any difficulty, of course, if they have the knowledge to do so. [4.]

The second is important because it helps us to see what stage the child is in. Combine a given operation with a reverse operation. This accompanies the child from small on i. e. Place the shoe over the leg, and pull the shoe off the leg. Students can learn to combine these activities at an early stage. The teacher can give the children tasks, e. g. $3+5=8$, and then ask what numbers to add to get a score of 8? Of course, there are many answers, but that's not bad, it awakens the imagination and the desire to look for different answers. Another example is a task where we specify the dimensions of a square and ask the students to calculate the circumference of the square. Then you have to enter tasks with the students where we reverse the situation, that is, give the students the size of the square, and this time we ask them to tell us how long the side of the square is. This ability is important because all mathematics is operative. To be able to learn math correctly and well, the child must reach an operative level in his development. You have to learn everything from reversed situations. In this way, we will begin to create a system of interconnected knowledge in our minds, and eventually the desired crystallization phase of knowledge will take place. Once the child has reached the stage of the actual operation (in adults it is already the stage of the formal operations), he can reverse the previously performed situation in his head, he does not need any more objects for it. For example, if a child is counting on blocks, adds 5 blocks, if we suddenly ask him to subtract 5 blocks, and he is already in the operative stage, he doesn't have to take the 5 blocks back anymore, he will be able to turn the operation in his head. It is also important that students who have not yet reached the operative stage and are still in the pre-operative stage are not overlooked. The teacher should be aware of the level of development of his students and design his lessons in such a way that all possibilities are taken into account. If we give the student a ready-made solution quickly in the preoperative phase and do not let him go through, e. g. using his fingers to count, he will not get right from the next step. [4.]

The final activity is to solve tasks in different ways. This also means that we should not limit ourselves to a correct method that we recognise when assessing the tasks performed by children. This is a common mistake: if a child has solved a task correctly, but different from what was described in the classroom, they should also be evaluated positively and even commended for their extra commitment and abilities. However, it should definitely not be punished with a poor evaluation for another solution to the problem. And so it is necessary in the educational process to show students many different ways to solve problems and not just limit themselves to their favorites. In this way, we give our students the opportunity to find their preferred and most accessible way to use later. By solving tasks in different ways, they can better understand the task and also understand the execution of tasks and actions. Different methods used in tasks are e. g. image simulation, arithmetic, action by substitute objects. If you show the students the different possibilities, you also know that when the solution to a problem fails, they can always try to apply it or look for another way to solve it.

One example is counting the age of two boys at the job: Tadek and Jurek are 24 years old. Tadek is 4 years older. How old are the boys?

1. The first way by arithmetic action:

$(24-4):2=20:2=10$ – the age of Jurk

$10+4=14$ – Old Taka

2. $24+4=28$ $28:2=14$ and that's the age of the elder, but for the younger we have to take the 4 years previously added, so $14-4=10$

2. By means of illustrations:

T Δ

J Δ oooo Total T and J- 24 years

$24-4=20$ $20:2=10$ $10+4=14$

So we see that we can solve this problem in three different ways, of course there are more ways, but the essence is contained in what I have presented.

It teaches them that there is always a way out, that one can always think and find another way that will lead us to the goal, which is to solve the problem that we want. When they go beyond this, they are also taught to persevere in pursuing their purpose, which they can use in their lives. [4.]

The skills that I didn't mention, and which are also very important, are: comparing, sorting and classifying, deducing and reducing (which is particularly important when it comes to solving problems), defining – these are the skills that Krygowska mentions. Others are the extension, modification and extension of tasks, as well as the important but often overlooked correction of tasks that are deliberately incorrectly formulated or solved.

However, Zofia Krygowska points out that all these abilities and other abilities do not occur in isolation, but are closely interrelated. They often develop at the same time, one by one. One might wonder why they are discussed in isolation. This is because we as teachers should be able to distinguish them all and know their meaning. We should know our students well enough to know what skills they have acquired and what skills they are still working on. A good understanding of the abilities and their meaning allows us to see them in the students. Through this insight, we are able to direct the learning process in such a way that we can impart mathematical experiences and activities to students, so that they can finally come to the concept of ability themselves. We can help them to do that, but in order to do that, we need to be able to recognize the presence or absence of a certain ability in our students. If we are aware of this, we can also choose the tasks and themes that we take on according to the development of the children. Our demands on students must also be consistent with their current knowledge, but above all with their abilities. Sometimes a child is simply unable to do or master something because his or her current level of development does not allow it. We must constantly move in the child's closest developmental zone and must not cross it, because this leads to the degenerate formalism that has already been mentioned, which is extremely undesirable in the upbringing of children.

Even if a lot is demanded of early childhood teachers, there is a reason

for this. Students in this phase learn the basics, which should have a strong foundation. It is on this strong foundation that students can build their further knowledge at every stage of their education. Without a good understanding of the basics students often have problems with math in later stages of education, we all want to avoid this and give children a foundation so that they can build up their further knowledge without any problems. After all, a disciple will not be able to perform an action with parentheses properly if he does not have a well internalized rule about the order of the actions. Early school teachers have a very difficult task ahead of them: they have to manage the lessons in such a way as to give the children the most important foundations for their education. Therefore, it is important to constantly train oneself in order to be aware of such things, to adapt one's own learning methods to the latest findings of pedagogy and to act as best as possible for the benefit of the students.

Bibliography:

1. Z. Krygowska, *Elementy aktywności matematycznej, które powinny odgrywać znaczącą rolę w matematyce wszystkich*, Dydaktyka Matematyki 6, 1986.
2. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Algorytm> [access: 02.04.2022]
3. <https://www.wszpwn.com.pl/wydarzenie/kodowanie-w-przedszkolu,412.html> [access: 02.04.2022]
4. K. Skurzyński, *Niektóre metody rozwijania matematycznej aktywności uczniów*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1997.

ЗМІСТ

PHILOSOPHY

COMPETITION THEORY ON THE HEALTH CARE MARKET Wrukowska Daria	5
--	---

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ БЕЗПЕКИ В БУТТІ ПІДЛІТКА В УМОВАХ ВІЙНИ Петриченко Дана Сергіївна.....	12
---	----

CULTURAL STUDIES

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВІЙСЬКОВОГО ВТОРГНЕННЯ Мищенко Марина Олексіївна	15
---	----

СТОРІНКАМИ ГАЛИЦЬКОГО ТЕАТРАЛЬНОГО ЖИТТЯ КІНЦЯ XIX-XX СТОЛІТЬ Романюк Леся Богданівна	18
---	----

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND THE WAR IN UKRAINE Smorzewska–Mickiewicz Bożena	21
---	----

РОЛЬ СИМВОЛУ В СУСПІЛЬНО ЗНАЧУЩИХ ПРОЦЕСАХ ЗМІЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ Балтазюк Ірина Віталіївна.....	28
---	----

HISTORY

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ, НОРМИ ПРОТОКОЛУ ТА ЕТИКЕТУ МІЖНАРОДНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ ПРОВІДНИХ ДЕРЖАВ ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ ДОБИ РАНЬОГО МОДЕРНОГО ЧАСУ; ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ І КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТИ Ціватий Вячеслав Григорович	32
---	----

DIE ZEITSCHRIFT „DER WANDERER IM RIESENGBIRGE“, ALS PRESSEORGAN DES RIESENGBIRGSVEREINS dr Południak Natalia	37
--	----

„QUOD TU ES, FUI, QUO SUM, TU ERIS” czyli SYMBOLIKA GESTU W OBRZĄDKU POGRZEBOWYM LUDNOŚCI KULTURY UNIETYCKIEJ Zgurecki Wojciech	46
---	----

OBRAZ SĄDU OSTATECZNEGO W MENTALNOŚCI CZŁOWIEKA ŚREDNIOWIECZNEGO Bekus Ewelina	57
--	----

**METOPY - ELEMENTY FIGURALNE ARCHITEKTURY ATENSKIEJ NA
PRZYKŁADZIE PARTENONU (450-425 p.n.e.)**

Majewski Łukasz62

PSYCHOLOGIA

**THE THREATS OF THE 21ST CENTURY - SELECTED ASPECTS - ADDICTIONS,
MODERN DIDACTIC METHODS**

dr Stradomska Marlena, dr Dyndur Jolanta67

PSYCHOLOGICZNE SKUTKI PANDEMII

Burek Paulina, Gliszczyńska Sabina, Gruszka Adrianna.....72

**GRUPY JAKO ŚRODOWISKO CZŁOWIEKA
W SYTUACJI EMIGRACJI**

Dr inż. Myjak Krzysztof79

**SUICIDE AN ACCIDENT OR A NECESSITY?
SELECTED ISSUES FROM CLINICAL PRACTICE**

dr Stradomska Marlena87

**PSYCHOLOGICZNA CHARAKTERYSTYKA POKOLENIA
Z. PRZEGLĄD BADAŃ**

Chomicka Angelika, Cież Magdalena.....93

**ZMIANY POSTAW W SPOŁECZEŃSTWIE POLSKIM WOBEC
MUZULMANÓW I UCHODźCÓW W OKRESIE 2015 -2018.
ANALIZA WYBRANYCH KOMUNIKATÓW POLITYCZNYCH**

Piątkowska Marzena99

**OSP NA TERENACH GÓRNICZYCH W PRL NA PRZYKŁADZIE
OSP DZIKOWIEC I JAWORZNO-BYCZYNA**

Szablewska Justyna.....114

PEDAGOGY

**ОСНОВНІ КОНЦЕПТИ І ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ
ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

Бирка Маріан Філаретович.....122

**INDIVIDUALIZATION OF EDUCATION AS THE MAIN DIDACTIC PRINCIPLE.
ABOUT A POLISH SCHOOL DIFFERENT FROM ANY OTHER**

Marzec-Jóźwicka Magdalena.....125

MIASTO CZUŁE WOBEC UCHODźCÓW. BUDOWAĆ TO CO WSPÓLNE

mgr Rutkowski Jarosław134

**ESTABLISHING TERMINOLOGY ABOUT SENIORS
AND THE SOCIAL ROLE OF AGING**

Kukier Joanna, MA.....152

**ANALYSIS OF PROBLEMS IN MATHEMATICAL EDUCATION
IN THE EARLY SCHOOL PERIOD AND THE FUNDAMENTAL
AND KEY SKILLS OF PUPILS**

Mikulska Natalia.....158

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 44

Матеріали

XIII Міжнародної науково-практичної конференції
«Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика» (08.04.2022 р.),
яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій ZOOM

Друкується за оригінальними авторськими текстами.

Редакційна колегія не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.
Верстка та оригінал-макет Мохонько Віталій

Підписано до друку 28.04.22

Формат 60x84/16. Друк офсетний.

Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 10,5

Наклад 50 прим. Замовлення № 2804/22

Видавець: ТОВ «НВП «Інтерсервіс»

м. Київ, вул. Бориспільська, 9

Свідоцтво: серія ДК № 3534 від 24.07.2009 р.

Виготовлювач: СПД Андрієвська Л. В.

м. Київ, вул. Бориспільська, 9

Свідоцтво: серія В03 № 919546 від 19.09.2004 р.